

249 177

901 кв. I.

T. XXXIX.

ВІСНИК

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

X Jahrgang.

1901, I B.

B. XXXIX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Бедярекого.

Вийшло 2 (15). I. 1901.

Рік X.

Р. 1901 кн. I.

Т. XXXIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

X Jahrgang.

1901, I B.

B. XXXIX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Ведиарського.

Вийшло 2 (15). I. 1901.

НБ ПНУС

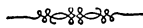
249177

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
ІНВ. 249177

Пам'яті

Олександра Кониського

останнього з основателів Товариства імені
Шевченка, його почесного й дійсного члена,
постійного співробітника „Записок“

Зміст XXXIX тому.

1. Памяти Олександра Кониського, написав Михайло Грушевський (з портретами) с. 1—14
2. Недруковані поезії Т. Г. Шевченка, подав Олександр Кониський с. 1—8
3. Варіанти на декотрі Шевченкові твори, подав Олександр Кониський (кінець) с. 1—22
4. Погляд на сучасний стан історичних розслідувань українсько-руської літератури. Найдавніший період. Кілька проблем і дезидератів, написав Др. Олександр Колесса с. 1—40
5. Латинські інфінітиви на ієг, написав Іван Копач с. 1—2
6. Miscellanea: а) Вірша єпископа Й. Шумлянського про події 1683—6 рр., подав Др. Іван Франко; б) Сотворення жінки (пародія), з народних уст подав Др. Олексій Маркевич с. 1—6
7. Наукова Хроніка: 1) Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури й штуки за 1899 р., подає Др. М. Кордуба: III. Середні віки (докінченне), IV. Нові часи с. 1—56
2) Огляд часописей за р. 1899 — Часописи видавані по за Україною с. 57—78
8. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 31) с. 1—32

Inhalt des XXXIX Bandes.

1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj, von Michael Hruševskýj S. 1—14
2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von Alexander Konyškyj S. 1—8
3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von Alexander Konyškyj (Schluss) S. 1—22

4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Alexander Kolessa	S. 1—40
5. Lateinische Infinitiva auf ier, von Ivan Kopač	S. 1—2
6. Miscellanea: a) Ein Gedicht des Bischofs I. Šumlanškyj über die Ereignisse der J. 1683—6, mitg. von Dr. Ivan Franko; b) Die Schöpfung des Weibes, eine Volksparodie, mitg. von Dr. Alexius Markevyč	S. 1—6
7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit	S. 1—56
2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss)	S. 57—78
8. Bibliographie	S. 1—32

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

Наслідком того що т. XXXI—II і XXXV—VI Записок були призначені для рефератів приготовлених на кївський археологічний з'їзд, в браку місця перенесено на сю книжку докінчення оглядів в Науковій хроніці. Наслідком тоїж причини чимало статей від довшого часу чекало своєї черги й щоб прискорити їх вихід, Редакція поспішить ся з виданням перших книжок за сей рік.

Памяти Александра Кониського.

29 падолиста (12 грудня) 1900 р. по довгим хорованню заснув на віки, на 65-ім році житя оден з визначнійших українських діячів XIX ст. Олександр Кониський.

Покійник походив з дрібної чернигівської шляхти, з околиці Ніжина. Материяльні недостатки й хвороба очей не дали йому спромоги здобути закінчену шкільну освіту: на шіснадцятім році мусів він перервати науку в ніжинській дворянській школі, і не маючи можливости, з огляду на очну слабкість, віддавати ся ніякій роботі, кілька років кочував по шляхетських домах лівобічної України. Се дало йому незвичайне знання тутешнього житя й широкі та різнородні знайомости, які підтримував він і пізнійше. В 1854 р. зневолений був він записати ся в урядову службу, з початку в Прилуці, потім у Полтаві. В Полтаві попав він у тодішню досить сильну просвітно-поступову течію, з значною національною закраскою, і се мало великий вплив на сформованне поглядів і діяльности Кониського, що ще в школі показував любов до українського слова й народу; особливий вплив мав на нього, здасть ся, Пильчиков, з котрим Кониський і потім зістав ся в близьких відносинах — з їх порозуміння мав потім виплинути й проєкт засновання Товариства ім. Шевченка. Під впливом полтавських приятелів молодий Кониський, що тим часом трохи поправив ся на здоровлю, почав дуже енергічно працювати над своєю освітою, забрав ся до правничих студій, хочаки здати іспит на кандидата прав, заразом почав дописувати до російських, а далі — й галицьких газет, містив українські поезії й оповідання з народнього житя в Основі, Чернигівським листку, львівським Слові й Галичанині,

і брав дуже діяльну участь в організації недільних шкіл — справі, що тоді головно займала поступову й народолюбну молодіж. В звязку з сим стояли його заходи коло укладання популярних українських книжок і шкільних підручників; з них були надруковані Прописи (1862) і Арихметика (1863).

Тим часом дописи Кониського до петербурських газет озлобили на нього місцеву адміністрацію і різних матадорів; пішли денунціяції на його „малоросійську пропаганду“. На початку 1863 р. Кониського „административним порядком“, розпорядженням губернатора заслано в Володу, рік пізнійше звідти ще далі — в Тотму. Опинивши ся в північнім климаті, до того в незвичайно тяжких материяльних обставинах, Кониський зовсім стратив здоровле, й тільки наслідком сього в 1865 р. його переведено на жите в Вороніж, потім в Бобринець і Катеринослав (1866); тільки в 1872 р. йому вернено свободу, і він переніс ся в Київ.

Ані се заслання й ограниченне свободи, ані пізнійші пригоди, які приходило ся зазнати Кониському (арешт і процес 1885 р.) не знищили ані змагань ані енергії його, хоч сильно підірвали і без того не важне здоровле. В 1865 р., ідучи за кордон для поратовання здоровля, звідав він Львів і зміцнив свої відносини з галицькими кругами, навязані вже перед тим. Одначе до повернення свободи діяльність його була спараліжована і починає розвивати ся з р. 1872. Перехід Кониського в Київ припав на час, коли по звістнім антракті 1863—1870 р. центром українського руху, що став відживати по тім антракті на ново, стає Київ, і тут починає розвивати ся в різних напрямках діяльність громади свідомих Українців. До них пристає Кониський, а встигши тимчасом заробити собі деякий маєток адвокатурою, віддає всі сили громадській і літературній діяльності. Він далі заходить ся коло укладання популярних книжок, бере діяльну участь в редакції тодішнього орґана київських Українців Київського Телеґрафа, пробує організувати й якесь періодичне видавництво в українській мові,— але сі заходи його розбивали ся о звістну систему, завначену указом 1876 р. Стрічаючи ся на кождім кроці з обмеженнями й заборонами Українства в Росії, Кониський з тим більшою енергією підтримував свої звязки з галицькими виданнями, засипаючи їх своїми поезіями, оповіданнями, статями історично-літературного й публіцистичного змісту. Заразом він, разом з иньшими, стараєть ся привести до завязання в Галичині такої інституції, яка могла-б бути постійним орґаном розвою українського слова, незалежним від російських обмежень; ще під

час свого недобровільного життя в Катеринославі, як оповідав пізніше, застановляв ся він над сим, і з його нарад з Пильчиковим вилинув проєкт пізнішого Товариства імени Шевченка. Кониський, як міні від нього відомо, дав на його заснування своїх 1.000 рублів; значнішими датками причинили ся ще Е. Милорадовичка й М. Жученко, так що всього було зібрано коло 7.000 р. Переведенням справи у Львові зайняв ся Пильчиков. На основі порозуміння Пильчикова з львівськими народолюбцями завязане було Товариство ім. Шевченка, а зібрані гроші ужито на закупно друкарні (1873).¹⁾

Сімдесяті й початок вісімдесятих років звагалі були найсвітлішим періодом в житю й діяльності Кониського. Окрім української літературної й громадської діяльності він брав широку участь в тодішній російській ліберальній пресі, виступаючи також в інтересах українства (нпр. його меморіал за заведенням української мови в школах, 1880 р., друкований в Семі и Школі), заравом грав визначну ролю в громадськім житю міста Києва, як член міської ради, від 1878 р. Вісімдесяті роки принесли багато прикростей Кониському. На ґрунті господарки м. Києва Кониський, виступаючи в інтересах міських фінансів, придбав багато ворогів, а боротьба з ними привела його до конфлікту з україноїдськими реакційними елементами. На Кониського пішли брудні брехні, далі політичні денунціяції, що привели до політичного процесу 1885 р., коли Кониському грозило нове заслання під закидом українського іредентизма. Кониський опинив ся знову під поліційним доглядом; знеохочений, він усунув ся від громадської діяльності. Разом з тим поцсували ся з різних причин і відносини його до багатьох виднійших репрезентантів київського Українства.

По широких розмахах своєї діяльності Кониський почув себе в значній мірі ізольованим в Києві й придавленим загальною реакцією, що запанувала в Росії в 80-их рр. Тим частійше виїздить і тим довше пробуває він в Галичині, що була головно ареною його літературної діяльності — тут його знали й дуже поважали, тим часом як на Україні, куди закордонні видання не доходили, а своїх не було, його імя по за тісними українськими кружками зовсім не було звістне. Ролею співробітника галицьких часописей Кониський не думав обмежати ся. У нього були тоді широкі плани.

¹⁾ Треба признати, що справа завязання Товариства досі не висвітлена вповні; я оповідаю її початки за Кониським.

Стараючи ся запевнити бодай в Галичині успішний розвій українській ідеї й міряючи тутешні відносини міркою російських обставин, він надіав ся запевнити успіх українській справі союзом з польською суспільною ерархією і в сім напрямі пробував впливати. Не можучи на російській Україні прийти до кінця з своїми плянами засновати український журнал, він стараєть ся утворити в Галичині всеукраїнський політично-літературний орган, для всеї України, російської й австрійської. Таким мала бути Правда, відновлена Кониським в 1888 р. Кониський в початках був її властивим редактором і старав ся скупити коло неї всіх українських виднійших письменників і учених, а також притягнути й людей, що йно входили в літературу. Одначе сі заходи скраховали зовсім: виднійших Українців притягнути не удало ся, а заакцентована Правдою ідея помирення Руси з Польщею викликала загальне недовіре до неї. Кониський дуже скоро, в р. 1889—90 відчув. повну неудачу свого пляну, хоч іще кілька років, уже потім як Правда стала особистим політичним органом Ол. Барвінського, старав ся її підтримати й підпирати співробітництвами з України. Слідом пішов крах т. зв. угодової політики, на котру великі надії покладав Кониський; бувши одним з її моральних батьків, він і пізнійше боронив її; на тім ґрунті стративши не одного з давнійших приятелів (на сій точці розбила ся і моя з ним колись дуже сердечна приязнь, а певно — і не одна моя). Сей удар був для нього тяжкий; в Галичині, що була його головною ареною в остатнім десятиліттю, почув він себе теж ізольованим: й опозиційні народовці й радикали (навіть після того, як галицький радикалізм зійшов на зовсім практичний ґрунт і прийняв сильну національну закраску) в його очах однаково були ворогами. Галицькі симпатії Кониського зникли в значній мірі, і в міру того як галицький культурний рух виростав понад київською ферулою, він усе більше підзорливо дивив ся на нього. Се й було мабуть головною причиною, що по останнім побуті в Галичині 1889 р. він уже більше сюди не заглядав.

Огірчений сими неудачами в початках 90-их рр. Кониський скупляв свої гадки коло пляну — розвинути наукову роботу в Галичині. Він покладав на се великі, не тільки чисто культурні, а й більш суспільно-педагогічного характеру надії. Се стояло в звязку з плянами реформи Товариства імени Шевченка. Товариство ім. Шевченка взагалі не сповнило надій, з котрими його завязувано: бідно дотоване, з друкарнею на

О. Кониський — портрет з 80-их рр.

плечах, що не тільки пожерла всю фундацію, а ще й відразу впровадила Товариство в значні довги, воно ледви жило. Це приводило до гадки про потребу такої реформи, яка-б зробила його більше рухливим і допомогла розвинути ширшу діяльність. Гадку про потребу такої реформи підносив Кониський ще в 80-их рр. В 1889 р., під час свого остатнього побуту в Галичії він порушив сю справу. В дискусії над реформою була піднесена гадка перетворення Товариства в наукову інституцію: вона й лягла потім в основу проєкту нового статуту. Разом з тим як переводила ся реформа (прийнята остаточно весною 1892 р.), Кониський з декотрими иньшими Українцями заходив ся єднати співробітників науковому видавництву, що мало видавати Товариство. Він головно числив при тім, розумієть ся, на Україну і не жалував енергії й заходів, але спіткала їх неудача, про котру оповів він сам за кілька місяців перед смертю в статі про Дикарева (Літературно-науковий Вістник 1900, XI с. 83—4). З корифеїв української науки ніхто не дав нічого для наукових Записок; з тяжкою бідою удало ся стягнути на Україні праці на перші дві книжки, і то переважно від людей молодих, в науці нових, і на тім урвало ся. Сам Кониський задумав для Записок зладити більшу біографію Шевченка: першу главу її умістив він в I кн. Записок, і потім праця коло Шевченка стала головним змістом майже цілого остатнього десятиліття його життя: він друкував її поодинокими частинами до р. 1897, потім переробив для осібного видання і для російського перекладу, збирав матеріали для критичного видання Шевченкових поезій, зладив корпус листів і збірник перекладів російських повістей Шевченка.

Неважаючи на віщування „ширих Українців“, гірко згадані Кониським в тій його статі про Дикарева, наукове видавництво Товариства імени Шевченка не впало. Противно, мині удало ся, по переході в Галичину, поставити його на міцний ґрунт і розширити. На вість про прискорене tempo Записок Кониський висловляв мині як мрію, щоб Записки виходили що два місяці, — не підозріваючи, що я вже вів до сього й що сей проєкт стояв уже перед довершеннем. Але разом з розширенням наукова робота все більше сходила на галицький ґрунт, бо участь Українців з Росії зіставала ся все розмірно дуже малою, не вважаючи на всі заходи, й сходила в загальній сумі роботи все більше на другий плян. Як тішив ся Кониський взагалі розвоєм наукової роботи, так знову неприємне було

Йому се „домінованне“ галицького елемента. Хоч і як цїнив він Галичину, як етап в культурнім розвою України, але з своїх давнїйших лїт він привик бачити її в ученичїй ролї перед Українцями росийськими, й новий зрїст Галичини був йому чужим, при всїй його теоретичнїй вартости. Криза в Товариствї, що привела до уступлення з президїї Ол. Барвїнського (1897), підлила олію в сім певнім знеохоченню Кониського для Товариства; він укладав сумні гороскопи для нього, нарикав на „галицький сепаратизм“, на упослїдження українських робїтників і т. и., хоч як раз українські співробїтники завсїди особливо цїнили ся в Товариствї, і для них воно готово було на всяку поблажливість. Але неважаючи на се прохоложенне (в значнїй мїрі викликане також і не завсїди безстороннїми інформаціями його кореспондентів з Галичини), Товариство ім. Шевченка, як висловив ся Кониський, перед своєю смертю (в статї про Дикарева), було йому „завждї (курзива покійника) незвичайно миле, як дорогий батьковому серцю найлюбїйший син“¹⁾; він, дійсно, не переставав до самої смерти брати участь в його виданнях, дарував йому досить значну бібліотеку, і в тестаментї записав йому цїлий, з невеликими виїмками свїй маєток²⁾.

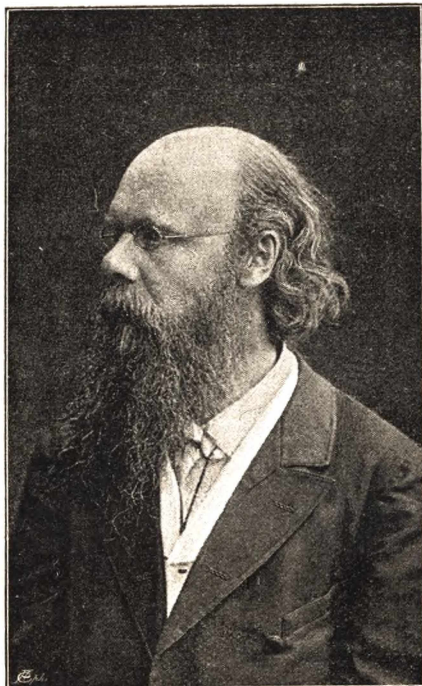
Охолодження Кониського до Галичини мало, здаєть ся, результатом те, що в своїх останнїх роках він звертаєть ся до видавничої діяльности на Україні росийськїй. Він зайняв ся виданням збірника своїх повістей, організував видавничу громаду в Київі, і т. и. Свої інтереси й турботи остатнїх часів описав він у характернїм оповіданню „Турботи українського письменника і видавця“, присланого ним за кілька тижнїв перед смертю для Лїт.-наук. Вістника (на жаль Вістник з цензурних причин не міг його помістити, й виїде воно десь инде).

Останнї лїта зрештою проходили вже під сильними нападами слабости. Знаємо, що здоровле Кониського було слабке від малку; пізнїйші пригоди ще бїльше його розстроїли. Від початку 90-их рр. він що дальше то сильнїйше став хорувати; при загальнїм ослабленню, при сильнїм рознервованню і вражливости хвороба переживала ся дуже тяжко, і покійник кілька разів уже тратив надїю на жите й починав лїквидувати свою діяльність.

1) „З причин яких я не хочу іще оголошувати“, додав Кониський — він, очевидно, розумів тут свою ініціативу в заснованню Товариства.

2) Як ми нї відомо, родина покійника одначе оспорює сей тестамент, і що з ним буде — не знати.

Київське підсонне було рішучо за острє для нього, але в полудневих містах, куди висилано його, він так нудив ся, що всякими способами отягав ся з сими виїздами. Останню осінь, не знайшовши собі компанії для подорожі в Крим, лишив ся він у Києві, й ся необережність показала ся фатальною: запаленне легких в кілька день знищило останки його сил, і рано 29 падолиста Кониського не стало. 1 (14) грудня поховали його, при великім здвигу публіки, на київськїм Байковїм кладовищу, де—перед кількома ро-

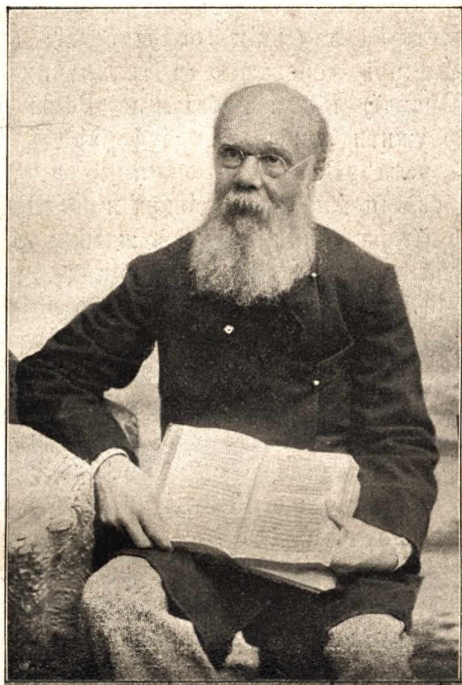
О. Кониський — портрет з початку 90-их рр.

ками прощав він свого найщиршого приятеля неб. Вовка-Карачевського.

Я старав ся, як умів і знав; зазначити головнійші моменти в розвою діяльності Кониського; тепер хочу в кількох словах піднести головні результати сеї многосторонньої й невтомної, майже піввікової роботи.

В літературній спадщинї Кониського перше місце, розумієть ся, належить його белетристичним творам; він був одним

з найплідніших наших белетристів, і повна збірка його белетристичних писань зайняла б добрий десяток томів. На Україні вони були переважно зовсім не звітні, аж до остатнього часу, коли Кониський почав видавати збірку своїх повістей, і тут його творчість не могла мати значіння, але в Галичині 60—80-их рр. він був чи не найважнішим з письменників, і тут на розвій української белетристики його повісти, безперечно, мали

О. Кониський — портрет з 1896 р.

дуже важне значіння. На жаль вони не виходили тут (виключивши малу збірку 1889 р.) в збірнім виданні, й розкидані по масі періодичних і неперіодичних видань, ставали мало приступними, так що молодше покоління, люде 90-их рр. дуже мало знають Кониського. Останніми роками Кониський сам, як сказано, почав видавати збірку своїх повістей, але її треба б доповнити повістями, що не могли вийти в ній з цензурних причин, і се б випадало зробити як скорше.

Найбільше цінним в сій белетристичній творчості Кониського треба признати його оповідання з народнього жита, дуже багаті обсервациєю й знанням жита, оповіджені часом дуже добре, з гумором. Натомість його оповідання, й особливо більші повісти з жита інтелігенції переважно не удавали ся, завдяки значній домішці публіцистичних або й особистих елементів. Поезії, досить численні, не визначають ся ані значним поетичним даром, ані особливим артизмом.

В публіцистиці Кониський спинав ся особливо на двох темах: урядовім гнеті і селянським господарстві; але сі статі, міщені в 80—90-их рр. переважно в галицьких часописах (головно в новій Правді) і для публіки в Росії майже не приступні, могли служити хіба для інформації, значнійшого ж впливу не могли мати. Важнійше значінне мали його інформаційні статі про український рух, міщені в російських часописах.

З історично-літературних статей важнійші ті, що приносили новий біографічний матеріал про поодиноких письменників. Уже в замітці уміщеній в Ватрі підносив К. потребу збирання біографічних матеріалів, і в останніх літах се стало одною з найбільш улюблених гадок покійника: в останне висловив він її з великим (аж завеликим) натиском в статі про Дикарева. Головною його працею лишила ся велика студія про Шевченка (друкована частинами, потім I т. її видано осібно, 1898 р., в другим протягло ся — по части через те, що Кониський тим часом видав цілу біографію по російськи, тож 1898 р., по части тому, що Товариство не могло порозуміти ся з автором що до деяких доповнень і змін). Ся студія, разом з деякими дрібнішими причинками, становить дуже важну вкладку в історію новійшої української літератури й трівку заслугу покійника, хоч він у ній і обмежив ся самою лише зверхньою історією жита поета, свідомо поминувши історію його творчости (тому й назвав її „Хронікою жита“ Шевченка), а й самий метод роботи і спосіб представлення полишає дещо до жадання. Не вважаючи на се вона, певно, довго ще буде підставовою працею про Шевченка.

Та хоч як важна й ріжностороння була літературна творчість Кониського, але важнійшою стороною його жита треба уважати його громадську діяльність. Від свого повороту з заслання на Україну (1866) і до смерти він неустанно будив український рух скрізь, куди заводила його доля. Треба знати тяжкі обставини сього руху в Росії, слабку національну свідомість, безвладність і апатию української (gente)

інтелігенції, сих різних „ширих Українців“ і „тоже Малороссов“, щоб відповідно порозуміти значінне таких вісунів українського відродження, сих оводів, кажучи словами Сократа, що не дають зовсім заснути суспільности і перерватись слабкій течії своєнародного українського жита. Кониський належав до найвизначніших між такими вісунами. Громадський дух в нїм був незвичайно розвинений. Він мав незвичайно широкі відносини, старанно розширяв їх по всяк час далі й піддержував, використовуючи їх для ширення української ідеї й національного руху. Енергія його на сїм полі була незвичайна. Його покій був клубом, де до пізньої ночі, майже без перерви товкли ся земляки. З неприсутними вів він величезну кореспонденцію. Дар ініціативи був в нїм незвичайно розвинений; він вічно щось плянував, завязував, стягав людей. Що правда, се часто ініціативою й кінчило ся: покійник легко знеохочував ся й відставав, лишаючи иньшим вести далі розпочате як знають, але сей вічний рух був у всякім разі дуже цінний, не даючи застоятись і загнити ся воді зовсім, а часом з ініціативи небіжчика виходили річи многоважні своїми наслідками.

Спеціально важне значінне мали відносини Кониського до Галичини — для розвою національної ідеї і в Галичині й на Україні. Що до довгости, тяглости й інтензивности його участи в галицькім житю в Кониським можна на рівні поставити тільки Драгоманова, хоч, розумієть ся, впливи його діяльности далеко не були так глибокі й сильні, як Драгоманова. За те для навязання спільности між сими двома частинами України Руси, розтятими кордоном, його діяльність була найбільша; а на зміцненне українського руху в Росії се мало превелике значінне. В Галичині 60—80-их рр. його діяльність мала також важне значінне; я сказав уже, що тоді се був чи не найвизначніший галицький письменник. В тодішній бідній числом, бідній силами народовецькій громаді Галичини його діяльність і моральний вплив „України“, що несла вона з собою, були дуже значні; при тім в сїм часі, 60—80-их рр. се був для що йно пробудженої й повної рутенства Галичини провідник, котрого голос вів її наперед, до поступу, ширших перспектив.

Одним з найбільше далекосяглих фактів жита Кониського була його участь в заснованню й реформі Товариства імени Шевченка, котрому судила ся така важна доля в культурнім житю України-Руси. Як ми бачили, покійник признавав своєю першу гадку засновання Товариства, а реформа його також звязана з його іменем.

А хоч се була тільки ініціатива, що мала бути доперва розвинена в певний плян і потрібувала робочих рук і організаційних здібностей на ґрунті, аби з неї вийшло щось цінне, але й ся ініціатива покійника в двох рішучих моментах життя нашого Товариства завсіди була цінна і важна.

Спеціально звязане імя покійника з нашими Записками. Не бувши сам фаховим ученим, він був одним із перших організаторів наукової роботи для них. Заразом запомагав він їх і своїми працями від першого тома аж до сього — що йому судило вийти вже по його смерті. Я вчисляю його статі, замітки й рецензії, міщені в Записках:

в т. I — Дитинний вік Т. Г. Шевченка, крит.-біогр. нарис, с. 87—123.

в т. III — справозданне з рефератів Оглобліна й Каманіна в київ. істор. товаристві, с. 222—8.

в т. IV — Парубочий вік Т. Г. Шевченка, с. 1—28.

в т. V — справозданне з книги „Фабричная и заводская пром. въ районѣ ю.-зап. ж. дорогъ“, вип. I, с. 85—6.

в т. VII — справозданне з тоїж книги вип. II, с. 50—3.

в т. VIII — Проба улаштування хронольоїї до творів Т. Шевченка, с. 1—20.

в т. XI — Т. Шевченко на першому заслання, с. 1—62.

в т. XIII — Т. Шевченко на другому заслання, с. 1—76.

в т. XIV — Т. Шевченко під час перебування його в Петербурзі, 1858—9 рр., с. 1—45.

тамже рецензия на книгу: Статистика Російской імперіи, вип. XVI — Кіевская губ., с. 49—50.

в т. XV — Т. Шевченко під час останньої його подорожі на Україну, с. 1—35.

в т. XVI — Т. Шевченко в останні часи свого життя, с. 1—70.

в тійже книжці замітка: До родоводу Кониських, с. 2—4, рецензия на етнографічну карту Г. Величка, с. 42—5 і справоздання з двох книжок: Андреевъ — Югозапад. ж. дороги і Паровые ширококолейные подъѣзды. пути ю.-зап. ж. д.

в т. XVII — Проба улаштування хронольоїї до творів Т. Шевченка, ч. II, с. 1—22.

в т. XVIII — рецензия на книжку: Василенко — Эконом. очерки Кобелякского у., с. 64—5.

в т. XX — справозданне з часоп. Русская Старина за р. 1896, ст. 12—3.

в т. XXV — замітка про брошюру Барсукова Воспоми-
ня о Костомаровѣ и Майковѣ, с. 32.

в т. XXVII — цікаве справозданне з книги Протопопова
Історія комітета грамотности, с. 35—8.

в т. XXXIII — Варіанти на декотрі Шевченкові твори,
с. 1—16.

Нарешті в сім томі йдуть його „Невидані поезії Т. Шев-
ченка“ і докінчене „Варіантів“; коректи першої статі й остатніх
(с. 17—20) сторін Варіантів, пізнійше дісланих Кониським,
післані були йому незадовго перед смертю, але ся коректа
вже не вернула ся: вона застала Кониського в остатній не-
дуді. Крім того лагодив він для Записок останніми роками біо-
графію Костомарова, але в якій стадії застала сю роботу його
смерть, мині незвістно.

Особиста вдача покійника не була легка. Як вмів він лю-
бити й боронити людей собі милих, так не жалувал закидів і під-
озрінь (часом за далеко посунених) на тих, хто був йому не
в лад. Знеохотити його собі, викликати підозрінне було дуже
легко, за те перебороти упередження — майже неможливо. Сі
прикмети знеохочували до нього багатьох, змарнували не одну
розпочату ним справу, і з часом все більше й більше його ізолю-
вали, але вони не закривали за жита, й тим більше — не по-
винні тепер, коли між ним і нами легло провале, що ділити
живих від умерших, — закривати очей на ліпші сторони його
вдачі і його заслуги.

Безперечно, се був горячий патріот, що любив щиро свій
нарід і жив його інтересами, його радістями й лихом. Безпе-
речно, се був чоловік з горожанською відвагою, незаляканий
пригодами, що впали на нього, — й не зломаний лихолітем, що
замкнуло уста так багатьом. Як умів, працював він, і працював
незвичайно, неустанно, до смерті. Його завзяте, енергія, ви-
тривалість особливо відбивають на тлі сучасної байдужості
й безвладности його земляків і роблять з нього одну з визнач-
ніших фігур в історії України ХІХ ст.

Покійник не раз підносив потребу біографічних студій про
українських діячів остатніх часів. Будемо надіяти ся, що не
довго й він буде чекати на чоловіка, що схотів би старанно
й безсторонно обробити великий біографічний матеріал, який ли-
шив ся по нім. Мусів би то тільки бути чоловік, що ближше
стояв і знав безпосередно сю характеристичну особистість —

инакше багато в діяльності її вістало ся б йому незрозумілим. Основно, безсторонно, зі зрозумінням і відповідною широкістю погляду зроблена, така біографія була б не тільки пам'яткою по визначнім покійнику, але zarazом — і дуже цінною вкладкою в історію українсько-руського культурного життя другої половини XIX в.

15 (28) XII 1900.

М. Грушевський.

Недруковані поезії Т. Г. Шевченка.

Подав Олександр Кониський.

I.

Подражаніє Іезекиїлю.

(Глава 19).

Возстань пророче, сине Божий!
І о князях, і о вельможах,
І о царях отих і рци:
На що та сука — ваша мати —
Зо львами кліщилась й щенята
З вас добувала — лютих вас —
І множила ваш рід проклятий?
А потім з вас — щенят зубатих —
Зробились левичища. Людей,
Незлюбних праведних дітей,
Жрете скажені — мов шуліка
Хватає в буряні курча,
Клює і рве його, а люде
Хоч бачать теє та мовчать.

Отож львєня те дике, люте
Підстерegli його, ввiali
Та, заковавши добре в пута,
В Єгипет люде одвели
На каторгу. А мати... мати
Спустила друге бісновате
Своє скаженеє звiря,
Та вже такого сподаря,
Що гради й вєси пожирало,
Земля трясла ся, трепетала
Від реву левичища того.

Окули люде і сього,
 Заперли в щелепи удила
 І в Вавилонї посадили.
 В тюрму глибоку, щоб не чуть
 Було на світї того рiku
 Самодержавного владики
 Царя неситого.

Минуть,
 Уже потрохи і минають
 Дні беззаконія і зла,
 А львчища про те не знають,
 Ростуть собі, як та лоза
 У темнім лузі: уповають
 На корень свій, уже гнилий,
 Уже червивий і малий,
 І худосиллий. Вітер з поля
 Дихне, погне і полома
 І ваша злая своєволя
 Сама скупаєть ся, сама
 В своїй же крові. Плач великий,
 Во місто львчиного рика,
 Почують люде, і той плач
 Нікчемний, довгий і поганий
 Межи людьми во притчу стане —
 Самодержавний отой плач

6 декабря, 1859 (С.-Петербург).

II.

N. N.

О думи мої, о славо злая!
 За тебе марне я в чужому краю
 Караюсь, мучу ся, але не каюсь :
 Люблю, як щиру, вірную дружину
 Я безталанную свою Україну;
 Роби, що хочеш з темним зо мною,
 Тільки не кидай в пекло з собою...

Ти привітала
 Нерона лютого, Сардананала,
 Ірода, Каїна, Христа, Сократа
 І непотрібного кесаря-ката,
 І Грека доброго ти полюбила
 Однаковісенько, бо заплатили,
 А я убогий, що принесу я?
 За що сірому ти поцілуєш?
 За пісню-думу: „ой, гаю мій гаю“ !...
 І не такі як я дарма сьпівали...

І чудно, і нудно, як поміркую,
 Що часто котять ся голови-буї
 За тее диво. Мов пси гривуть ся
 Брати з братами і не схаменуть ся,
 А тее диво — вельми кохане:
 В шинку покритка, а люде п'яні...

Чи дійсно отсі дві поезії належать до певних Шевченкових творів? На твердо я сього не сказав би, найпаче про другу поезию, одначе, знайшовши їх заведеними в зшиток до певних творів Шевченка, не можна і нехтовати їх і відкидати, яко не Шевченкові. В зшитку, з якого я їх беру, переписано 129 певних творів Шевченка і отсі дві стоять не на кінці, а в середині між певними Шевченковими творами: правда — вони в зшитку перекреслені, але там чи мало перекреслено і певних Шевченкових поезій, нпр.: „Гори мої високі“; „Чи то недоля, чи неволя“; „Щось пророче“; „Хиба самому написати“ і т. д. і під иньшими стоїть: „въ подлинникѣ это стихотвореніе зачеркнуто“. Я вже казав, якої ваги отсі закреслювання і приписи. За справдешність першої поезії промовляють ще иньші річи: мова, плавкість і міра віршів: тут не можна не бачити Шевченка з властивими йому, досі єдиному між українськими поетами, — особностями і приєминами, — нарешті дата: в зшитку вона написана другою рукою і иньшим атраментом; характер писання такий самісенький, як у Шевченка і у мене нема й на зерно непевности, що дату написав сам Шевченко. До того пригадаймо собі, що того самого часу — грудень р. 1859 — кобзар наш творив і иньші пересьпіви з Біблії, які змістом своїм теж зачіпали „владик“, нпр. „Царі“, або „Осії глава XIV“, датована 25 грудня р. 1859.

III.

Ю р о д и в и й.

Во дві фельдфебеля-царя
 Капрал Гаврилович Беарукий¹⁾
 Та унтер п'яний долгорукий²⁾

¹⁾ Фельдфебелем, а часом і „Тормазовим“, Шевченко звав царя Миколу І. Київського генерал-губернатора Биби́кова наймення було Дмитрій Гаврилович; у нього, справді одної руки не було.

²⁾ Того часу, до котрого я реєструю отсі вірші, шефом жандармів був князь Долгорукий.

Україну правили. Добра
 Таки чимало натворили,
 Чимало люду оголили
 Отсеї сатрапи ундіра,
 А надто стрижений Гаврилич
 З своїм ефрейтором малим
 Та жвавим, на¹⁾ лиху лихим.
 До того люд²⁾ домуштровали,
 Що сам фельдфебель дивовались
 І маршировкою і всім,
 І „благосклонні перебували
 Всегда к ефрейторам своїм“.
 А ми дивились³⁾ і мовчали
 Та мовчки чухали чуби.
 Німці, подлії раби,
 Підвіжки царські, лакеї
 Капрала п'яного! Не вам,
 Не вам, в мережашій ливреї
 Доносчики і фарисеї,
 За правду пресьвятую стать
 І за свободу. Роспинать,
 А не любить ви вчилися брата!
 О роде суетний, проклятий,
 Коли ти видохнеш? Коли
 Ми діждемо ся Вашингтона
 З новим і праведним законом?
 А діждемось таки колись!
 Не сотні вас, а мільйони
 Полян, Дулебів і Древлян
 Гаврилич гнув во время оно;
 А вас, моїх сьвятих Киян,
 І ваших чепурних Киянок
 Оддав своїм прафосам п'яним
 У наймички сатрап капрал,
 Вам і байлуже. А між вами
 Найшовсь таки якийсь проява,
 Якийсь дурний оригінал,
 Що в морду затопив капрала
 Та ще й у церкві, і пропало

¹⁾ Знак акцентування поставив сам автор.

²⁾ Спершу стояло „нас“, а потім закреслено і рукою автора написано „люд“.

³⁾ Було перекреслене, а над ним написано: „читали“, потім се слово закреслене, а відкреслене слово „дивились“; поправки зроблені тим самим атраментом.

Як на собаці¹⁾.

Так то, так!

Найшовсь таки один козак
Із міліона свинопасів,
Що царство все оголосив:
Сатрапа в морду затопив.
А ви — юродиві — тим часом,
Поки нездужає капрал²⁾,
Ви огласили юродивим
Святого лицаря! а бивий
Фельдфебель ваш — Сарданапал
Послав на³⁾ каторгу святого;
А до побитого старого
Сатрапа „на всегда“ оставсь
Преблагосклонним.

Більш нічого

Не викроїлось і драму
Глухими, темними рядами
На сьмітник винесли, а я...
О, воре ясная моя!
Ведеш мене в тюрми, в неволі,
Як раз на сьмітничок Миколи
І сьвітиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,
Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Його⁴⁾ безбожнї діла...
Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
Чого накоїв на землі!

А ти всевидящее око!

Чи ти дивило ся в висока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
Як мордовали, роспинали
І вішали. А ти не знало?
І ти дивило ся⁵⁾ на них
І не осліпло. Око, око!

1) Після сього слова йшло три рядки:
Тоді дурні, і вам було-б
На його вийти з рогачами,
А ви злякали ся...

Усі три рядки закреслені автором.

2) Спершу було „Сатрап“, та закреслене і над [ним] написано „капрал“.

3) Спершу було „у“.

4) Се слово написано поверх закресленого „твої“.

5) Спершу було: „не глянуло“.

Не дуже бачиш ти глибоко!
 Ти спиш в кюті, а царі...¹⁾
 Та цур їм, тим царям поганим!
 Нехай верзуть ся їм кайдани,
 А я полину на Сибір
 Аж за Байкал; загляну в гори,
 В вертепи темнії і в норі
 Без дна глибокії і вас —
 Сноборники съвятої волі —
 Із тьми, із срада і з неволі
 Царям і людям на показ
 На сьвіт вас виведу на далі (?)
 Рядами довгими в кайданах...²⁾

Усі отсі вірши і поправки на них з початку і до кінця написані власною рукою Шевченка і властивою йому ортографією. Написані вони на чвертці аркуша, перегорнений в двое; папір, простий сірий з паралельними просьвітами в попереку аркуша. Такого паперу давно вже не вживають, принаймні мині не доводило ся стрівати його вже в другій половині 60 р. На віршах ні дати, ні жадної ознаки часу написання їх — нема. Я гадаю, що написав їх поет вже після заслання. На таку думку наводить мене фразу: „ведеш мене з тюрми з неволі, як раз на сьмітничок Миколи“. Під останніми двома словами, мині здасть ся, автор розумів Петербург, куди і простовав він з Новопетровської тюрми. Коли так, то і вірші отсі він написав в Нижньому Новгороді під час перебування (20 вересня 1857 р. — 7 березня 1858 р.).

До такого виводу привело мене ось яке переконання. Беручи на увагу „Капрала Гаврилича Безрукого“, та ту подію, що „орігінал“ „затопив капралови в морду“, не можна не гадати, що темою до „Юродивого“ стала ся відома в р. 40 подія в Києві з одним з „високих“ урядників генерал-губернатора Бібікова. Подія давня, але про неї легко було згадати Шевченкови в Новгороді при тих умовах, про які річ зараз.

В Нижнім Новгороді Шевченкови довело ся стрівати де кого з декабристів, що тоді саме вертали ся з Сибіру з Забайкальського краю; ті стрічи, знайомість і бесіда з декабристами

¹⁾ Написане по верх закресленого „кати“.

²⁾ Між двома останніми рядками закреслене :

І той юродивий в кайданах.

робили на нашого поета незвичайно добре вражінне: нпр. в „Записках“ своїх 16 жовтня 1857 р.¹⁾ він каже: „зустрів ся і благоговійно спізнав ся з декабристом І. О. Анненковим; він вертає з Сибіру. Сивий, величавий, благий засланець; в бесіді його нема й тіни озв'єрення на своїх жестоких судей, навіть благодушно кепкує з коронованого фельдфебеля... Благоговію перед тобою один з наших первозванних апостолів“... Досить часто тоді доводило ся Шевченкови розмовляти і читати про декабристів взагалі²⁾. Отже і в „Юродивому“ він збираєть ся „полинуть на Сибір, аж за Байкал“.

Таким чином я гадаю, що подані вірші — се тільки прольот до великої поеми. Даремне вгадувати, — яка саме була ота поема і чи писав її далі Шевченко; але варто нагадати ось що: знаємо, що Шевченко бажав написати „Сатрапа і Дервиша“ і „Лунатику“. Про написанне „Сатрапа і Дервиша“ прийшла поетови думка ще в Новопетровському 19 липня 1857 р. Настило ся йому якесь східне місто і там зустрів він П. Е. П-ва, що був в зеленій чалмі. Поплїч з ним сидїв С. Г. П. і розмовляли „про київський пашалик“. Усю ніч вживав ся йому отсей ренегат з своєю красунею жінкою (може Писарев) і з своїм всемогучим покровителем (мабуть Бібіковим); „на отьому фундаменті, читаємо в „Записках“ (стор. 74)³⁾ я спорудив собі нарис поеми, на лад „Анджело“ Пушкіна; місце, де дієть ся, я перенїс на схід і дав поемі назву „Сатрап і Дервиш“. Колись, за лїпшими обставинами, я невідмінно справлю сей удатно спроектований плян. Шкода, що я не гаразд орудую російським віршем, а отсю оригінальну поему треба написати невідмінно російською мовою...“ „Є у мене один плян, заснований на події з Оренбурської країни. Чи не приєднати його яко яскравий епізод, до „Сатрапа і Дервиша“? Грудня 8 ст. ст. скінчивши „Неофітів“, поет каже: „Не відаю, коли візьму ся за „Сатрапа і Дервиша“, але почуваю, що мене вельми тягне писати“ (ibid. стор. 150). За тиждень він каже: „сьогодня беру ся за „Сатрапа і Дервиша“; хочеть ся міні написати епопеєю; ся форма для мене зовсім нова. Не відаю, як я з нею полажу“ (ibid. стор. 152). Отсе і всі звістки про „Сатрапа“.

Що до „Лунатики“, так про неї поет у своїх „Записках“ каже: „Сьогодні (18 квітня 1858 р.) я все порав ся кело своєї „Лунатики“. Колиб не пошкодив Сошальський, я був би її скінчив“.

¹⁾ Кобзарь т. III, ст. 136. ²⁾ ibid. стор. 141.

Не можна не бажати, щоб хто, більш за мене компетентний звернув увагу на „Юродивого“. Професор О. Колесса, коли я в минулому серпні прочитав йому наведені вірші, висловив думку, що може се і не Шевченків твір, може він переписав у кого. Така думка зовсім не здаєть ся мені певною. Не бачу я для неї жадної основи і не можу собі виобразити: у кого-б Шевченко міг списати такий твір? Хто з українських поетів може стати в рівень з могутчою силою й красою мови і міри „Юродивого“? Ні, про те, що се твір Шевченків, не може бути двох думок.

У Київі, жовтень 1899 р.

ВАРІЯНТИ НА ДЕКОТРІ ШЕВЧЕНКОВІ ТВОРИ.

Подав Олександр Коннський.

[Далі*].

До мертвих і живих і ненарождених і т. д. послание.

(Кобзарь, т. I, стор. 287—294).

Стор. 289	ряд. 7	зверху.	Настане суд, заговорить І Днісер і гори —
291	19		Тюю славу та читайте
"	34		Ще краще, як діди ходили
292	27		Замість пива, праведную Кров із ребер точать!
	34		Сліплю каліку. Добре! Ведіть, показуйте! Нехай стара мати Навчаєть ся, як дітей тих Нових доглядати, Показуйте! За науку — Не торгуйтесь! — буде Материнська добра плата: Роспадеть ся луда і д. 294 10 Новий засіє . . .

С у б о т і в.

(Кобзарь 1893; т. II, стор. 240).

ряд. 10	Не вовсім так сталось: Москалики, що зустріли, Те все очухрали Могили вже розривають"... і д.
16	От так то Богдане! Занапастив еси вбогу

*) Див. Записки наук. тов. ім. Шевченка т. XXXIII.

Упорядковуючи отсю частину в Ялті, я не дістав тут „Кобзаря“, виданого 1876 р. в Празі, через що й не можна було визначити, чи не були які з отсих варіантів надруковані в тому „Кобзарі“. О. К.

- ряд. Сироту Україну!
За теж тобі така дяка"... і д.
22 Дяха задавила —
Байструки Єкатерини
Сараною сіли!
От таке то Зіновію" і д.

В „Оснoві“, а за тим вже і в „Кобзарях“ з самоволі чи редактора чи переписувача, не до ладу ужито і назву, замісь — Суботів — „Могила Богданова“ і дату: „У Петербурзі перед 19 лютого, 1861 року“. Мабудь се зроблено, щоб пом'якшити цензуру; але в манускрипті, який був у мене в руках і на якому є поправки, зроблені рукою автора, стоїть: Суботів (назва) а дата: „1845 октобрия (жовтня) 21“. Сю дату треба признати певною; бо, як відаємо, того самого часу, Шевченко, яко снівробітник київської Археолог. комісії, був в Чигиринському повіті і змальовав вид церкви в Суботіві.

І р ж а в е ц ь

(Кобз. т. II, стор. 97).

- ряд. 1 Наробили славні Шведи
27 На нове вбоге Запорожжя
39 Та не звелів бусурманин
45 Одним нашим панам можна здивовать.
50 Розказали кобзарі нам,
Що діялось в Україні
І які люті кари
Ляхи завдавали;
Що діялось на Шведчині,
То й вони злякались
Онїміли з переляку.
Пани католики
Кров точили. Воеводи
50 Як тії собаки
Рвали гривли... І далека" і д.
76 Як конають в гетьманщині,
На лїнії гинуть;
Чули, чули Запорожці,
Чули і мовчали
Бо й ім... і д.
88 І Бог вглянувсь на ті сльози
І на Україну
За козацькі і за тії
Пречистні сльози —
Побив Петра, побив ката... і д.
97 В сотниковім храмі... і д.

Є р е т и к.

(Кобзарь видання 1893 р. т. I, стор. 244).

- ряд. 4 Людською кровію шинкує
Небесний Царю! Суд Твій всеу,
11 Земля плаче у кайданах,
12 Як за дітьми мати.
Нема кому розковати,
Одностайне стати.
23 Чи розібеш три корони
На гордій тиарі?
Благослови, милий Боже!

(рядків 27, 28, 29 і 30 зовсім нема а далі йде:)

Отак у келиї правдивій
Іван Гус думав розірвать
Окови-адові і диво —
Съвятеє диво покавать
Очам незрячим.

„Поборюсь!...

За мене Бог! Да совершить ся“...

І в Вифлеемську каплицю

Пішов молити ся щирій¹⁾ Гус.

67. Розправте руки, звийте луду,
Проснитесь, Чехи, будьте люде!

(Після рядка 93 „Не дієш без вини нікому“ йде:)

- ряд. 67 Молю ся Господи помилуй!
Спаси ти нас, съвятая сило!
Зломи язик мій за хули
Та язви мира изціли:
Не дай згнуцати ся лукавим
І над Твоєю вічною славою,
Й над нами, простими людьми“.
І плакав Гус, молитву дія,
І гірко плакав; люд мовчав
І дивовав ся, що він діяв?
На кого руки піднимав. —
„Дивіть ся, люде! Ось де булла,
Що я читав!“ І показав
І перед народом
Іван Гус буллу розірвав.

Після рядка 105:

Зашипіли, мов гадюки
Ченці в Ватикані.
Шепочеть ся Авиньона... і д.

як і в друкованім до рядка 122, а потім:

¹⁾ В оригіналі, писаному рукою Шевченка (оригінал бережить ся в музеї Гарновського в Чернигові) власною рукою автора се слово закрислено і над ним написано: певний.

Конклав схаменув ся,
Зібрав раду. Положили:
Одностайне стати
Проти Гуса, і в Констанцу
Всіх ворон скликати“,

а далі так, як і в друкованому.

З а п о в і т.

ряд. 1 Як умру, то заховайте

Під віршами стоїть дата: „1845 декабря 25, Переяслав“.

П с а л м и.

XLIII.

ряд. 9 Трупи вóрожі і силу
15 Срамотою свої люде
34 Вражої наруги!
Поборов Ти першу силу
Побори і другу
Ще лютійшу. Встань же, Боже!
34 Вскую будеш спати,
Од сліз наших одвертатись
Скорби забувати.
Смирила ся душа наша,
Жить тяжко в оковах!
Встань же, Боже! Поможі нам
Встань на ката знову!

LII.

ряд. 19 Колись Бог нам верне волю
Розібе неволю.

LXXXI.

ряд. 16 І всеу плачеть ся земля.
Царі й раби однакові
Сини перед Богом
І всі вмрете, як і князь ваш.

CXXXVI.

ряд. 10 Може й ми заплачем,
Або нашу заспівайте,
Невольники наші!
26 паліте
Сіон Сьвятий“

Усіх псалмів переписано 10; над кожним стоїть число римськими літерами. Дата під ними: „1845 декабра 19, Вюнице¹⁾).

До Козачковського.

(Кобзарь т. II, стор. 82—86).

- ряд. 35 Коли ж яке поквачить ся, —
 Нехай собі у куточку
 І майскія ночі,
 І те небо голубее
 Та очі дівочі
 На лад давній вихваляє
 Не лає нікого
 І не любить опріч грошей
 Та себе самого.
 А Україну? Крий Боже!
 Нехай собі плаче
 Тихесенько“ і д.

так, як надруковано до рядка 84.

- ряд. 84 „Гайда в кошару, гайда в неволю!“
 100 Не раз постелю омочу.
 Не малодушіє в неволі
 В ночі слези точить,
 А гріхи мої великі
 Вилити ся хочуть.
 Не виллють ся, не покинуть
 Душу катовати.
 Страшно мині, друже, брате!
 Смерти дождати.
 Перелічу і дни й літа і д.

як надруковано до рядка 129.

- 129 Добро кріз сон хіба побачу
 Та може лихо переплачу
 133 Я буду знову сповідати
 Свої гріхи, й як мині
 Доводилось на чужині
 В неволі, в каторзі каратись,
 І не за того пятака,
 Що вкрав маленьким у дяка,
 А за вірші отсі прокляті...
 Чи те коли сподієть ся? і д.

так, як надруковано до рядка 145.

¹⁾ Село переяславського повіту. Тут же Шевченко написав того-ж грудня 17 дня „Холодний яр“.

ряд. 145 І Дніпро крутоберегий
І надія, брате!
Не даєте . . . і д.

як надруковано до кінця.

Під віршами:

По над полем іде.

(Кобзарь, т. II, стор. 5) дата стоїть так: „30 мая 1847
в. казематі“.

Чи ми ще зійдемо ся?

(Кобзарь, т. II, стор. 11).

ряд. 1 Чи ви ще зійдете ся знову?
3 І слово братства і любови
4 В степи і дебри понесли?
11 Любить її во время люте...

С о н.

(Кобзарь т. II, стор. 89).

ряд. 43 Та все пішло царям на грище:
57 Мою Україну убогу,
Що прокляну Сьвятого Бога,
За неї й душу погублю.

Під сими віршами — річ певна, для обережності, напи-
сано по російськи: „Все это стихотвореніе въ подлинникѣ за-
черкнуто“.

В а р н а к.

(Кобзарь, т. II, стор. 121—126).

ряд. 2—17 В неволі зазнав я діда:
То був поселелий варнак
Наш бідний мучений земляк.
Неначе діти ми зраділи
Один одному. В неділю
Бувало між талами
По над тим Уралем,
Поки не смеркає розмавляли
О нашій славній старині.
І він розказував мині
Свою бувальщину: „Од Бога,
Все од Бога, сам нічого
Дурний не зробить чоловік.
Я сам, як бачиш, марне, всеує,

- 19 І ні на кого не жалкую.
 Води багато утекло. За Уманем
 Було те вбогее село,
 Де уродив ся я на зло,
 Де виріс я на безталання
 Та на погибель. Наша пані
 Мене побачила в селі
 Та й узяла мене в покої,
 А в неї паничі були.
 Росли вони і виростали
 Та мною дурнем забавлялись,
 Уже й учити почали.
- 103 Та мовчки хлопців добираю
 105 На третє літо поз'їзджались,
 (Мене звичайно не пізнали).
 Засватані, весілля ждуть,
 А нашим молодим дівчатам
 ряд. 105 В селі проходу не дають.
 Дарма! Нехай радіє мати,
 Радіє пан, а хлопці ждуть,
 Як Бога, панського весілля.
 Як раз в клеччаную неділю
 Іх і повінчано. і д.

так, як надруковано до рядка 119, а потім:

А я убив їх, признаюсь . . .
 І досі страшно, як згадаю;
 Я і розказувать боюсь,
 А то ще й вас перелякаю. . . .

На весілля

І ми отарою прийшли:
 Палати білі запалили,
 Панів великих і малих
 Усіх порізали. . . .

Молила

Сама стара, за молодих,
 До Бога руки підіймала.
 А невістками хлопці грались
 Поки замучили. Затих,
 Затих пожар, уже сьвітало,
 А ми в діброву поховались
 І раду радим: Що робить?
 А що робить?... Ходімо бить
 Та мордовать панів проклятих.
 І ми пішли... Ох, тяжко, брате,
 Такі згадувать діла!...
 Ватага день і ніч росла.
 Уже за сотню прибувало.
 Мов пороссяча кров лилась" і д.

як надруковано до рядка 154.

- ряд. 154 Або панянку черноброву
 187 Пішов собі тихо в Київ
 Не Сьвятим молитись,
 А суда" і д.

до кінця як надруковано.

Та не дай, Господи!...

(Кобзарь т. II, стор. 12).

- ряд. 5 Ой, піду я лугом, лугом,
 Та розважу тую тугу!
-

О гні горять.

(Ibidem).

- ряд. 6 І любо всім, і всі сьміють ся,
 І всі танцюють. Тільки я. і т. д.
-

На батька бісового трачу.

(Ibidem стор. 13).

- ряд. 2 Часи і пера і папір
 4 Та так таки і добре. Не на мир
 6 Йому, як бачте, на сім сьвітї
 Нема до кого прихилитись
 І він сердешний сирота.
-

І доси снить ся.

(Ibidem стор. 17).

- ряд. 5 Сидить під хатою і бавить
 13 І спать несе, а дїд сидить
 І усьміхнувшись собі тихо
 Тай думає: минуло лихо
 Таки поміг Господь дожить
 До радости. Старий читає... і д.

як надруковано до кінця.

Моїм союзникам.

(Ibidem стор. 60).

- ряд. 12 Свою тяжку гірку недолю.
-

За байраком байрак.

(Кобзарь, т. I, стор. 170).

- ряд. 21 В степу полягли
 27 Тяжко, тяжко ридав
 30 Луна степом пішла
 33 Затрусив ся байрак.

Не кидай матери!

(Кобзарь, т. I, стор. 174).

- ряд. 2 А ти покинула, пішла
 15 Тебе з калиною, і в гаю
 Ставок широкий висихає
 18 І гай зелений похилився.
 25 Де ж ти полинула, де ділась?
 27 Кого ти радовать схотіла
 30 І в палатах
 Ти спиш, мов дома, і не жаль
 Тобі покинутої. і т. д.

К а л и н а.

(Кобзарь, т. I, стор. 182).

- рад. 25 Будем Бога вихваляти
 45 Осьміяли подруженьки
 47 Осьміяли червоную
 48 Калину мою;
 49 Прийми-ж мою головоньку,
 Після 55 Не сон трава перед світом
 Одцвила, завяла,
 То дівчина на могилі
 Плакати перестала.
 Перестала слези лити
 І тяжко любити.
 На вік віки на могилі
 Слезамн умита
 Втомила ся, задрімала...
 З гаю сонечко вставало
 А мати й спати не лягала і д.

до кінця як надруковано.

Т р и ш л я х и.

(Ibidem 176).

- ряд. 11 А невістка під горою
 Високу тополю.

П у с т к а

(Ibidem стор. 176).

ряд. 7—9 Розлучила, привела,
 Нарікала, говорила,
 Поки в землю опустила,
 А сама в старці пішла
 29 А довелось Христа ради
 У людей прохати. і д.

як надруковано до кінця.

Х у с т и н а:

(Ibidem стор. 178).

Отсі вірши заголовка не мають і з самого початку йдуть так:

Була собі Катерина
 Безталанна сиротина,
 Росла в наймах, виростала
 Та з Іваном покохалась.
 А Іван, як голуб, з нею,
 З Катериною своєю
 Од зіроньки до зіроньки
 Вечеряють у вдівоньки,
 Вечеряють, розмовляють,
 Пречистої дожидають...

Далі як надруковано до рядка 20, а після його:

21 Накупила Катерина червоного шовку
 А за того за таляра
 Золотую голку,
 Та й вишила Іванови
 Шовками хустину,
 Щоб згадував на чужині
 Свою Катерину.
 Ой у неділеньку рано по раненьку
 Ще й сонечко не вставало,
 В далеку дорогу, войну й тревогу
 Мати сина випроважала.
 Випроважала Івана Катерина
 Із чужої темної хатини.
 Несла його зброю — шаблю золотую
 І цвяховані лати.
 Зажурилась Катерина,
 Зажурилась чорноброва.
 Іван коника сідлає,
 Собі зброю добирає.
 У неділеньку та ранесенько і д.

як надруковано до рядка 27.

- ряд. 27 А Івана Катерина
 Випроважала, коня наповала.
 До вірниці, із криниці.
 52 А за третім з тиха...
 Не диви ся, Катерино!
 Везуть тобі лихо :
 Везуть труну дубовую
 Китайкою вкриту.
 69 А на збруї, на козацькій.

Ми в купочці.

(Кобзарь, т. II, стор. 20).

- ряд. 1 Ми в купі вчили ся, росли,
 4 Та може думали: колись
 12 У те село, у ту хатину
 Де мати в тяжкую годину
 Гріхом сердешна понесла
 На безталання повила...
 І яр, і гребля, і тополя,
 І над криницею верба
 Нагнула ся, як та журба
 В далекий каторжній неволі.
 Ставок і гребля і вітряк* і д.

як надруковано до рядка 37.

- ряд. 37 „А що, пак, брате, чи жива
 Ота Оксаночка чорнява
 Що з нами бігала гулять?„
 „Еге, вдовівна кучерява...
 Не знаю як тобі й сказать :
 Вона була помандрувала
 За москалями, та вертала...
 Така острижена; прийшла
 В старій шинелі, помарніла,
 Уже, либонь, і одуріла...
 Та знову десь собі пішла.
 Здалась сердешна на ігрище :
 Сидить було та чепурить ся,
 Та „Отче наш“ собі чита,
 Як той школяр; та роспліта
 Неначе коси... У черниці,
 Казали, в Чигирин пішла,
 Та, думаю, таке ледащо
 І там не треба. Так, ні за що
 Занапастила ся, звелась,
 А що за дівчина була. і д.

як надруковано до кінця.

Ми в осени такі похожі.

(Кобзарь, т. II, стор. 23).

ряд. 12 А річечка його взяла
 Та в Дніпр широкий понесла,
 А Дніпр широкий на край світа

далі як надруковано до рядка 22.

ряд. 22 В яру при дорозі...
 Души серце осідають
 І капають сльози. і д.

як надруковано до рядка 28.

ряд. 28 На сім світі і любитись
 34 Хоч дитина маленькая
 38 Немовлющими устами.
 39 А ти, мій єдиний,
 Одинокий, безталанний
 Друже! на чужині
 Хто з тобою заговорить,
 Хто розважить горе! і д.

як надруковано.

За сонцем хмаронька пливе.

(Ibidem стор. 34).

ряд. 1 За сонцем хмаронька іде
 5 Червоною пеленою
 12 Закриває море
 І знову тьма і не знаєш
 Де діти ся в світі,
 А ніч темная, та чорна
 І довго до світу.

На сему і кінець.

На Різдво.

(Ibidem стор. 87).

Отсей вірш заголовку не має, а стоїть тільки: N. N.

ряд. 31 Зьвір у полі, і повіє
 33 І занесе снігом білим
 44 Та в неволі жити.

Як маю я журити ся.

(Ibidem стор. 38).

Два останні рядки читають ся так:

Щоб не було свobodного
 На нашому полі.

Козацькая доля.

(Ibidem стор. 32).

Вірши заголовку не мають.

- ряд. 4 Сусіди сьміялись
 7 Запастив навіжений
 16 Тестя поважати.
 18 В синьому жупані
 24 На весілля товариші
 Прийдуть погуляти
 28 Привезуть гармати.
 29 Як повезуть молодого
 33 Як положать молодого
 36 Велика гармата.
 37 Співатиме, кричатиме
 39 І рознесе мою славу —
 Славу України.
-

У довиця.

(Ibidem стор. 150).

Вірш заголовка не має.

- ряд. 3 Стала слава недобрая
 33 А сама остригла коси,
 В черниці пішла.
-

Заросли шляхи тернами.

(Ibidem стор. 29).

Останні чотири рядки читають ся так:

На народ отой убогий,
 На тую Україну.
 Не дай мині згинуть
 Отут на чужині!

Зацьвіла в долині.

(Ibidem стор. 40).

- ряд. 4 І в ранці в неділю
 З біленької хати.
 Вийшла погуляти
 Дівчина в долину, і д.

до кінця як надруковано.

Мати — покритка.

(Ibidem стор. 131).

Вірш заголовка не має.

ряд. 75 і розкажеш
 Розкажеш правдиво
 Про москаля лукавого.

П. С.

(Ibidem стор. 39).

Вірш без заголовку.

ряд. 1 Не жаль на злого, кругом його,
 11 А пап — як бачите — кабан —
 25 Кругом паскуда!
 За що-ж люде
 Його возносять, як те чудо?
 За шмат гнилої ковбаси
 У вас хоч матір попроси,
 Так оддасте... Зовуть сьвітлом
 Кривого п'яного Петра
 І покровителем добра,
 І патриотом... Боже милий!
 А де-ж та правда на землі?

 Не жаль міні на його... і д.

як надруковано до кінця.

На Вкраїну.

(Ibidem стор. 30).

Вірш заголовка не має.

ряд. 8 Як нині в далекій стороні
 Та ще й в неволі. Степ і море
 Посиїли ще спійше
 І лютеє моє горе
 Погіршало ще лютійше
 І ти моя єдина... і д.

як надруковано до рядка 26.

Де мене, мов брата,
 Привітали. Чи жива та
 Старенькая мати... і д.

як надруковано до рядка 36.

ряд. 36 Чорняві діти,
 Веселі дівчаточка.

Останні два рядки читають ся так :

А я, віронько, в неволі
Хвалитиму Бога.

Неначе праведних дітей.

(Ibidem стор. 59).

Вірш заголовка не має.

ряд. 9 Невидимим огнем пекли
12 За ним і сльози, знай, лили
22 Мов на зв'їрей тих лютих, диких

останній ряд.

Царя вам повелїв ізбрать.

Як би зостріли ся ми знову.

(Ibidem стор. 37).

ряд. 4 Сказала-б, серденько, мнї?
10 Коли-б недавнє нагадав
14 Що не остало ся правдивим
А сном лукавим... і д.

як надруковано.

Між скалами.

(Ibidem стор. 135).

ряд. 1 Між скелями, неначе злодій
9 Або втопи при каменї
11 Тай роздяг ся на каменї
24 Пішов собі темним гаєм.

Не для людей.

(Ibidem стор. 19).

ряд. 1 Не для людей — тієї слави
3 Мої вірші віршую я,
13 Одинокую і любо
18 І Бога благаю,
Щоб не займав моїх діток
В далекому краю.
А иноді нагадаю
Мою Україну
І заплачу. Боже милий!
Нехай я загину
У сій проклятій пустинї,
Та не пусти димом

Дітей моїх безталанних
 В широкій пустині:
 Нехай ідуть до домоньку
 Мої любі діти
 Та розкажуть як то тяжко
 Було мині в сьвітї.
 І в семї...

далі як надруковано до рядка останнього, котрий читається так:

Я-б його любила.

Коло гаю в чистім полі.

(Ibidem стор. 54).

ряд. 25 Заплакали — заридали,
 Зілля наварили,
 А назавтра вранці-рано
 Йвана отруїли.
 Поховали коло гаю
 В полі на могилі
 Того Йвана сердешного.
 І сестри ходили
 Що день Божий... і д.

як надруковано до кінця.

І богата я.

(Ibidem стор. 45).

ряд. 18 З рудим косим старим.

Після надрукованого в рукописі ще стоїть:

Полюбила б я,
 Одружилась би я
 З безталанним сиротою.
 Лиха доля моя:
 Люде добрі його
 Розрізнили, взяли
 Та привезли до прийому,
 Оддали в москалі.
 І Московкою я,
 Одиноюкою я
 Нужу сьвітом по під тинню..
 Така доля моя.

По улиці вітер віє.

(Кобзарь, т. II, стор. 41).

ряд. 14 Шага у скупого

Після надрукованого :

За кого ти беш поклони?
За сина, за сина!
За Івана єдиного
За свою дитину.

Закувала зазуленька.

Ibid. стор. 43.

Після того, що надруковано :

Як би були батько — мати
Та були-б багаті,
Було-б кому полюбити,
Було-б кому ввати,
А то нема; сиротою
Отак і загину,
Дівуючи в самотині
Де небудь під тином.

Із за гаю сонце сходитьь.

Ibid. стор. 58.

ряд. 4 Козак собі ходить
11 З рушницею і в челядю
Виходить пан лисий
16 У льох його сердешного

Ой люлі, люлі!

Ibid. стор. 50.

ряд. 11 Гай зелененький питать не буде

Туман, туман долиною.

Ibid. стор. 50.

ряд. 11 Щоб не знали батько й мати
Як нас буде піц вязати.
Звязала ся, я не знала,
Бодай була я пропала,
Ліпше-б було в труні гнити,
Як з тобою в сьвітї жити.

У перетику ходила.

Ibid. стор. 56.

ряд. 5 Мельник меле, шеретує*)

У широкою долину.

Ibid. стор. 37.

ряд. 4 І що таке говорили
 Не забуду я.
 Та що з того? Розрізнили,
 Розрізнили люде злії,
 А тепер ми помарніли;
 Зістарілись ми обое,
 Я в неволі...

і далі як надруковано.

На городі коло броду.

Ibid. стор. 47.

ряд. 6 Вяне на тичині...

Як би мині, мамо...

Ibid. стор. 44.

ряд. 6 Кохають ся мамо, мамо...
 10 Зароблю там на кісники

і далі як надруковано.

Ibid. стор. 42.

ряд. 1 Ой умер, умер батько,
 Умерла і мати...

і далі як надруковано.

4 Порадоньки дати...
 8 Чи йти утопитись...
 16 Матери шукати
 19 А дівчина молодая
 У наймах старіє.

*) В Кобзарі надруковано „решетує“; очевидно се помилка, бо в українській мові я не чув слова решетовати. О. К.

Не вернув ся із похода.

Ibid. стор. 48.

ряд. 13 Московкою звать.

Лічу в неволі.

Ibid. стор. 62.

ряд. 11 І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом!**Х а т и н а.**

Ibid. стор. 60.

ряд. 13 Бо я так мало, небогато
Просив у Бога.
40 Даєш ти, Господи, і злато,
І власть панам в твоєму раю —
Вони ж неситі, пузаті
На рай Твій, Господи плюють.**М о л и т в а 3-я.**

Ibid. стор. 225.

ряд. 1 Зло начинающих спини

Г и м н.Дата не двадцятого, як надруковано в Кобзарі, червня,
а 28 червня, року 1860.**Ш в а ч к а.**

Ibid. стор. 145.

ряд. 4 Погані Жиди.
6 Ой не петь ся горілочка
7 Не будете, вражі Ляхи,
В Україні жить!
Ходім, брати, в неділю
У Хвастов гуляти,
Ляхів мордовати,
На смерть убивати;
Свого батька козацького
Будем поминати.

далі як надруковано до рядка 21.

ряд. 21 В Переп'яті ночували,
 В досвіта вставали,
 В ранці рано у Хвастові
 Козаки гуляли.
 Прийди, батьку з Межигоря,
 Семене Палію!
 Подиви ся ти на Швачку,
 Що він Ляхам діє.
 У тихому у Хвастові
 У славному місті
 Покотились голівоньки
 Не сто і не двісті;
 А із тисяч шляхетська
 Кров почервоніла
 І оранди і костели
 І все затопила;
 Тільки то й не затопила,
 Що церков сьвятую:
 Отам Швачка з коваками
 Сьпіва Аллилуя...

а далі як надруковано.

В неволі в самоті.

Ibid. стор. 71.

ряд. 2 Нема з ким думу поєднать,
 То сам в собі когось шукаєш,
 Щоб з ким хоч серцем розмовлять.
 Шукаю Бога, а нахожду
 Таке, що гріх і розказать.
 Отак-то нівечать нас годи
 Та безталання...

далі як надруковано до рядка 13, а потім

ряд. 13 Видумуєш, щоб серце вбоге
 Хоч тихим словом розважать.
 Не діє в голову нічого...
 Нема з ким душу поєднать...
 Бо їй так хочеть ся...

і далі як надруковано.

Ой, чого ти почорніло.

(Кобзарь, т. I, стор. 169).

ряд. 1 Ой, коли чи почорніло,
 Зеленеє поле?

Почорніло я з вечера
Та за вашу волю.

7 Мене вчора козаченьки..

і далі як надруковано.

Кобзарь, т. II, стор. 238, під віршами: „Колись-то ще во
время оно“, стоїть дата: „Санкт - Петербург 25 мая“, року не
визначено, гадаю я, що мусить бути 1860.

Три корони.

(Кобзарь, т. I, стор. 229).

ряд. 9 Черезъ мостъ идетъ чортъ,
А коза по водѣ:
Быть бѣдѣ, быть бѣдѣ!

С о н.

(Кобзарь, т. I, стор. 198).

стор. 201, ряд. 31 Княжат недорослих.
205, 8 з низу Цу-цу, скажені, скаменіть ся!
209, 13 з верху А вторая заковала...
211, 8 з низу По московськи так і ріжуть.

Ц а р і.

(Кобзарь, т. II, стор. 321).

ряд. 10 Пішли шукать собі могили,
Покидали дітей своїх,
І жен своїх, і молодих
Своїх наложниць. А ті босі,
Розхристані, простоволосі
Сидять в сьвітлицях взаперті
Та тяжко плачуть в самоті,
І красу свою велику
Нарошне нівечать; аж жаль!
На стогнах сльози та печаль,
За стогнами і гвалт і крики,
І гине, падає народ
За той завіт, за той кивот
І за царя свого пророка.
А цар сьвятий узявшись в боки

По кровлі кедрових палат
 В червеній риві пожожає
 Та усміхавшись позирає
 В зелений сад.
 А в садочку мармурова
 Купальня біліла
 Кривъ листочки, а в купальні
 Русалка седіла;
 Не русалка... Вирсавія,
 Достоменна Ева,
 Подружіє Гурієве... - і т. д. до
 „Раби вечерю принесли“, а далі:
 Сказав, щоб подали сикеру
 І щоб просили на вечерю
 Вирсавію...

Невроку

Божому пророку:
 Сама Вирсавія прийде...
 Чи Гурієви снилось,
 Що цар не злато-серебро,
 А луччєє його добро,
 Його Вирсавію украв!
 А цар, щоб Гурій і не знав,
 Звелів убить його тай годі!
 А потім плакав, пред народом
 Посипав попелом главу.
 Отак сьвяті царі живуть...

і далі до кінця як надруковано.

На стороні 323:

ряд. 20 Як той бугай лежить здоровий,
 21 Кепкує з батька і так просить.
 А той ридає та голосить...

а далі надруковано до:

В ранці рано
 Омар прекрасная прийшла
 І коржик в маком принесла.
 Аммон бере її за руку
 У темну хramину веде
 І на постільнюку кладе...

а далі до кінця як надруковано

ПОГЛЯД НА СУЧАСНИЙ СТАН ІСТОРИЧНИХ РОЗСЛІДІВ УКРАЇНСЬКО - РУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

НАЙДАВНІЙШИЙ ПЕРИОД.

Кілька проблем і дезидератів.

НАПИСАВ

Др. Ол. Колесса.*)

Сучасні відносини, серед яких розвиває ся українсько-руське письменство і наука в українсько-руській мові — зовсім не нормальні. В сусідній словянській державі, де живе поперх 27 мільонів Українців — видано цілий ряд указів, що мають на меті здавити українську літературу, не допустити і думки про українську науку. Указ в р. 1876 — одинокий в історії людської цивілізації. Замкнено ним уста цілому великому народови, а заборонюючи його рідну мову — відтято йому безпосередній приступ до цілющого жерела просвіти і науки. Коли останніми часами настали деякі незначні шльги що до печатаня творів беллетристики оригінальної, то твори наукові в українсько-руській мові і переклади з чужих літератур, — навіть такі книжки як збірник секції природописно-лікарської — розвідки математичні й иньші видавництва тов. ім. Шевченка, дальше такі твори як переклад св. письма на мову українську, як переклад Гомерової Одиссеї зроблений Ніщинським — як Франків переклад Гетового Фавста та Кулішеві переклади драм Шекспіра, — заборонені безоглядно, і з виїмкою деяких професо-

*) Реферат виголошений в літературній секції з'їзду істориків у Кракові р. 1900.

рів університету та членів академій наук — може впасти тяжка кара на кожного, у кого власти знайшли-б такі книги, заборонені не для їх змісту, але для української мови... І такі відносини існують нині — коли людскість стрічає нове століття — в часі гуманних, миролюбних окликів, в часі змагань до збратання народів в ім'я великих задач цивілізаційних та високих ідеалів науки, толеранції, справедливості, ублагороднення людських сердець. З глибоким жалем прийшло мені тут згадати про се п'ятно темне сучасної цивілізації, про сею голосну кривду, що пече не лишень Русинів-Українців, але прикро діймає усі висші уми російської інтелігенції — усіх визначніших речників її духових стремлень¹⁾. Без знання того сумного факту був би незрозумілий і сучасний стан українсько-руського письменства, та стан і характер наукових дослідів про се письменство. Сея система російського правительства, що від півтретя століття старає ся придавити у українського народу всяке почуте його національної окремішности, — що почавши від Петра I веде війну з українською мовою, не признає її індивідуальности та здібности до висших літературних і наукових цілій, — що радо-б, аби й розвій мови і письменства відбував ся по вказівці державного шаблону „одинъ народъ“ — сея система полишила свої нестерті сліди не лишень на організації просвіти і в шкільних підручниках — але, на жаль, продерлася і до кабінетів учених, стала нераз поводити пером професо-

¹⁾ „Запримітимо“ пише н. пр. А. Н. Пипін — „що намагаючись нагинати всі до одного шаблону і насилуючи природу приклонники одноформности викликають деморалізаційний вплив — що відозве ся зіпсутєм і в самій суспільности. Лишень по боязливому й ограниченому поглядові можна вважати заперечуване і переслідуване всякої місцевої індивідуальности — потрібним для інтересів суспільности і держави. (Вѣст. Евр. 1885, IV. 212 в стат. „Волга и Кіевъ“).

„Стіснюване живнених прояв поодиноких племінних галузей — представляє ся тому противним історичному досьвідові і шкідливим для національного організму. Правдива його сила містить ся не в насильнім об'єдненню окремішностей, — а в широкім розвитку суспільних сил“.

(Ист. русс. литер. Сиб. 1898, I. 143).

„Тревога піднята кількадесять літ тому назад особливого роду публіцистами з поводу так названого малоруського сепаратизму — походила далеко не все із найліпших намірів. Се була хибно врозуміла ідея національної єдности схожа з бюрократичним понятєм одноформности. Адміністраційне переведене тих поглядів могло допровадити лишень до некористних результатів для цілого руського суспільного життя і літератури. (ibid. 143—144).

рів університету¹⁾ — проломила собі дорогу і до залб поважних наукових з'їздів. В тій системі і коренять ся по части свідомо чи несвідомо, безпосередно чи посередно — деякі псевдонаукові теорії з області руської мови й літератури, про які буде згадка даліше.

В тих обставинах має своє жерело і нерівномірність дослідів історії літератури українсько-русської і великоруської в працях російських учених. Найбільше ще наукових праць присвячено в Росії найдавнішому періодови нашого письменства, який вважає ся там спільним культурним дорібком усіх руських племен. Чим більше пропирала ся в руському письменстві індивідуальність українсько-русського народу — тим менше беруть на увагу відповідний період літератури російські учені у своїх за-

¹⁾ Найновішими часами маємо сумний приклад такого казенного ученого з ненауковими інстинктами в особі Т. Флорінського. Його доля на київськiм XI археологічнiм з'їзді, і акція звернена проти допущення української мови в рефератах з'їзду, загально звістна і осуджена висшими умами російської суспільности (Промова гр. Уварової, статі в „Вѣстн. Европы і т. и.).

Не менше сумним доказом впливу згаданого державного шаблону вістануть ся розвідки проф. Флорінського звернені проти української мови як мови літературної. [Оцінені вони по заслугі в статях В. П. Науменка: „Книжная рѣчь у малороссовъ и русиновъ“ (Кіевск. Старина 1899 январ. 134 і д.) і К. Михальчука: „Что такое Малорусская (Южнорусская) рѣчь? Оттискъ изъ журн. Кіевск. Старина 1899, 1—61)].

Новіший доказ впливу згаданого державного шаблону — маємо в розвідці Т. Флорінського уміщеній на сам перед у дневнику „Кіевлянинъ“ а описля виданій окремою брошурою п. з.: „Нѣсколько словъ о малорусскомъ языкѣ (нарѣчїи) и новѣйшихъ попыткахъ усвоить ему роль органа науки и высшей образованности“.

Розвідка сеєя — се скандал — що компромітує київський університет, де Т. Флорінскій займає катедру словянської фільології. Престиж свій яко ученого і професора приносить він в жертву об'єднителному молохови.

На доказ нечуваного нецтва Т. Флорінського, яке показує він скрізь у згаданій розвідці — досить навести такий факт.

Хочячи доказати, ніби сучасна мова видавництв Наукового Тов. ім. Шевченка була укована на взір мови польської — наводить він такі приклади: папір (польськ. papier), фарба (польськ. farba), на-решті (nareszto), вплинула (wpłynęła), наукова часопись (czasopis naukowa), істновання (istnać), певностию (pewność), мусить мати (mać musi); засягав гадки (zasięgać gadki); ураз (uraz) і т. д.

[Порівн. „Кіевлянинъ“, среда 17-го ноябра 1899 г. Nr. 318].

Так знає польську мову професор словянської фільології — такими доказами підтирає він свої об'єднителні теорії!

гальних оглядах. Поодинокі прояви, поодиноких діячів нашого письменства того часу обговорюють спорадично автори немногих праць монографічних — по більшій частині Русини-Українці.

Організатори з'їзду істориків завізвали мене, щоби я представив стан наукових дослідів в області історії українсько-руського письменства. Се тема так широка, ще обговорити її докладно в так короткому часі, яким я тут розпоряджаю — річ просто неможлива. Томуж розбираючи ближше деякі важніші проблеми — зверну увагу лишень на найважніші появи в стані дослідів над розвитком українсько-руської літератури — та вкажу на важніші прогалини і недостачі в тих дослідях. В огляді тим зупинюсь лишень на старинному періоді.

Найдавнійший період староруського письменства можна числити менче більше до 2-ї половини XVI-го ст. — себ то до близької стичности південної Руси з культурою західно європейською — а безпосередно польською. Перша фаза історії письменства обіймає часи домонгольські. До того часу, окрім спеціальних монографій, наперед загальніші огляди, що становлять першу частину систематичного викладу російської літератури у О. Міллера, А. Галахова, Н. Тихонравова, И. Порфірева, Рейнгольда, Е. Голубінського, та історії літератури українсько-руської Ож. Огоновського.

Книжка О. О. Міллера¹⁾ присвячена літературі домонгольської доби староруської культури. Становище автора троха односторонне; за мало бере він на увагу впливи посторонні, особливож вплив літератури візантійсько-грецької. Огляд А. Д. Галахова²⁾ належить до найудачніших підручників — особливож видане 3-те, що вже перероблене і доповнене по вказівкам основної рецензії Н. С. Тихонравова³⁾. На особливу увагу заслугує частина тої праці, що обговорює повісти староруського письменства — виготовлена акад. Веселовским. Підручник И. Я. Порфірева⁴⁾ містить в собі цінний перегляд літератури апокрифічної та звертає пильнішу увагу на староруську літературу

¹⁾ „Опытъ историческаго обозрѣнія русской словесности“. Изд. 2-е Спб. 1865—1866.

²⁾ „Исторія русской словесности древней и новой“, Москва, изд. 3-е, 1894.

³⁾ „Отчетъ о XIX присужденіи наградъ гр. Уварова“, Спб., 1878, ст. 13—136.

⁴⁾ „Исторія русской словесности, ч. I. Древній періодъ“, Казань, 1891.

перекладану взагалі. Одноцільний і докладний як на свій час огляд руської церковної літератури, і розвиток староруської культури у зв'язі з організацією і розцвітом християнства на Русі дає нам Е. Іолубінський¹⁾ в своїй історії руської церкви. Не можна поминути мовчанкою і того огляду старинного періоду руського письменства, який дає нам у своїй книжці А. Рейнгольд²⁾. Учений той називає домонгольський період староруського письменства південноруським — київським³⁾, а літературу XIV—XVI в. виділює в окремий період називаючи його московським⁴⁾. Виклад Рейнгольда легкий і ясний — угруповане літературних фактів — прозористе. Послідні роки принесли нам вельми цінну появу — результат довголітньої праці автора — 4 томову історію російської літератури А. Н. Пипіна⁵⁾. Перший том тої праці присвячений староруській літературі. Автор не всюди входить у ближший розбір поодиноких літературних творів, і навіть „Слово о полку Ігоря“ обговорює коротко і немов принагідно; за те розсліджує він докладно, з глибоким знанєм і широким кругозором основні проблеми староруської просвіти й літератури, подає нам характеристику й ієнезу поодиноких категорій письменства того часу у зв'язі з літературою тодішнього просвіченого сьвіта — і старає ся звести до одного знаменника своїх основних поглядів дотеперішні наукові розсліди в поодиноких літературних питаннях — подаючи рівночасно цінний і багатий бібліографічний апарат даного предмету. Праця Пипіна — се не викінчений в подробицях шкільний підручник, а широкий, основно продуманий науковий підклад до історії староруської культури.

Першому і середньому періодови життя духового українсько-русського народу присвячений I-ший том історії руської літератури Ом. Огоновського⁶⁾. Автор старає ся вирізнити із старорусь-

1) „Исторія русской церкви т. I. Періодъ первый, Кіевскій или до монгольскій, Москва, 1880.

2) Geschichte der Russischen Litteratur von ihren Anfängen bis auf die neueste Zeit. v. Alexander v. Reinhold, 1886. (Geschichte der Weltlitteratur in Einzeldarstellungen, Bd. VII).

3) Cap. 7. Anfänge einer südrussischen (Kijevschen) Nationallitteratur während des XI—XIII Jhdtes.

4) Cap. 8. Die erste Periode der Moskovitischen Zeit. Verfall der Kirchenslavischen Bildung und Sitte (14—16 Jhd.).

5) „Исторія русской литературы А. Н. Пыпина т. I. Древняя письменность. Спб., 1898.

6) „Исторія литературы русской, Львів, 1887.

кого письменства і сполучити в оден образ письменського руху усі ті літературні прояви і твори, котрих вітчизною була Русь-Україна — але сеєю гарну думку виконує він не зовсім щасливо. Поодинокі твори ставить автор поруч себе механічно, не додумує ся до основи літературних течій, не прояснює їх генези, не вміє визначити відповідного пропорціонального місця поодиноким літературним фактам. Таким важним галузям літературної творчости як література апокріфічна й старинна повість він присвячує ледви кілька сторін своєї праці. При тім погляд Ом. Огоновського на цілий старинний і середний період нашого письменства хибний. Літературу руську від XI до XVIII в. вважає він ненародною мертвечиною, і з виїмкою кількох творів (Слово о полку Ігоря, літописі) дивить ся з легковаженем. Автор не вміє віднайти в різнородних на перший погляд проявах різних фаз еволюції того самого літературного стремління — та звязати давний період із середнім та новим. Основні хиби праці Огоновського з боку наукового методу і розуміння староруського періоду нашого письменства вказав д. Пипін у своїй рецензії тої книжки п. з. „Особая история русской литературы¹⁾“. Але сеся рецензия по моїй думці не зовсім вірно освічує національне значінє літературної творчости старого періоду. З того боку приглянемо ся їй дальше.

Перегляд що йно обговорених літературно-історичних праць вказує нам, що ми не маємо до тепер одноцільного ширшого і систематичного викладу історії старинної українсько-руської літератури, такого огляду, що сполучував би той період із дальшими фазами духового розвою українсько-руського народу, що вказав би нам, на скільки сеся література була зеркалом народу, його життя й його культурних стремлінь. Потреба такого огляду, що при тім відповідав би вимогам сучасних розслідувань — се оден із наукових дезідератів.

Окрім згаданих загальних оглядів маємо цілий ряд студій спеціальних, монографічних, що належать до старинного періоду нашого письменства. Вони розширили задачі історії руської літератури, та придбали для неї глибші і трівкіші основи. Усіх тих монографічних праць обговорювати тут не буду. Згадаю лишень про деякі важніші появи особливо оживлених дослідів з обсягу візантології, літератури апокріфічної, старинного роману й найдавнішої літописи.

1) „Вѣстникъ Европы“ 1890.

Розсліди історії культури й літератури Візантії, з котрою Русь південна була в старинному періоді у близьких та різнородних зносинах — дали поважні результати і для історії руського письменства прояснюючи і ширші культурні стремління і генезу поодиноких літературних прояв.

Визначнійшу вихідну точку культурно-історичних дослідів візантольоґічних становить в російській літературі студія В. С. Іконнікова¹⁾, що дає нам доволі широкий, хоч подекуди односторонно і недостатчно освічений образ культурного значіння Візантії для Руси. Поруч авторів, що чи то доповнюють працю Іконнікова²⁾ чи то ведуть свої досліді більше в напрямі історії політичної ніж історії письменства³⁾ — зискує візантольоґія особливо діяльного робітника в особі В. Г. Васілевського, що в цілому ряді праць⁴⁾ прояснює культурні й політичні візантійсько-руські взаємини. Той самий учений ураз із В. Е. Регелем⁵⁾ засновує спеціальний журнал для візантольоґії п. з. „Візантійській Временник“⁶⁾, де подибуємо чимало праць із обсягу історії літератури.

¹⁾ „Опытъ изслѣдованія о культурномъ значеніи Византіи въ русской исторіи“, Кієвъ, 1869.

²⁾ Нпр. Ф. А. Терновскій: „Изученіе византійской исторіи и ея тенденціозное приложеніе въ древней Руси“, Кієвъ 1875, 1876.

³⁾ Нпр. Успенскій: „Визант. владѣнія на сѣверн берегу Чернаго моря“ (Кієвская Старина 1889, idem: „Русь и Византія въ X вѣкѣ“.

Гр. Величко: Політичні і торговельні взаємини Руси і Візантії в X і XI в. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка р. 1895, т. VI.

Перегляд історичних праць, що дотикають ся Візантії (окрім огляда у Васілевського) подають: S. P. Lambros: „Byzantinische Desiderata 1892. Н. Поповъ: „Объ изслѣдованіи визант. исторіи“ (Богословск. Времени. 1893). А. А. Спаській *ibid.* 1894.

⁴⁾ Перегляд праць Васілевського до р. 1889 подає А. А. Кунік в „Запискѣ объ ученыхъ трудахъ В. Г. Васілевскаго (Записки Импер. Акад. наукъ, 1890). Згадаю тут із тих праць лиш деякі н. пр.: „Обзоръ трудовъ по византійской исторіи (Журн. Мин. Нар. Просв. 1887—1889). „Русско-византійскіе отрывки“ (*ibid.* 1875, 1876). „Византія и печенѣги“ (*ibid.* 1872).

⁵⁾ Порівн. також його „Analecta byzantino-russica“, Спб., 1891.

⁶⁾ „Візантійській Временник“ издаваемый при импер. Акад. наукъ подъ ред. Васілевскаго и Регеля“. Від смерті Васілевського, став редактором того видавництва сам Регель.

Від р. 1892 появляє ся в Одесі періодична публікація присвячена візантології „Византійское отдѣленіе лѣтописи историч. филолог. общ. при новоросс. университетѣ“.

Трівкі підвалини під історичні розсліди візантійського письменства і його впливу в літературах європейських — кладе К. Крумбахер як своєю історією візантійської літератури (527—1453)¹⁾ так і заснованем р. 1892 часописи: „Byzantinische Zeitschrift“, що виходить і до-нині. Найзамітнішою появою в тій галузи науки було безперечно друге видане Крумбахерової історії візантійської літератури, що появилась р. 1897²⁾. Видане се, в двоє більше від першого — се неоцінена скарбниця систематично уложених і критично провірених відомостей в історії візантійської культури в найширшому розуміню того слова.

Окрім тих праць появляють ся в мові німецькій, французькій, грецькій й ин. цінні видавництва текстів, або монографічні студії в обсягу візантійського письменства, — що стають до помочи історикови руського письменства найдавнішого періоду.

На поли візантійсько-грецької патрології все ще велику вагу має видане текстів Міня³⁾. Історичний виклад патрології дають: Альцої⁴⁾ і О. Барденгевер⁵⁾. Іванови Дамаскинови присвячує свою монографію І. Лянґен⁶⁾, патріярхови Фотієви — І. Герґенретер⁷⁾. Цінні причинки до розслідів візантійсько-грецької а через те й до зрозуміння староруської гагіо-біографії . дають нам виданя Трифона і Єуанґелідеса⁸⁾

1) Karl Krumbacher: Geschichte der Byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches 1890.

2) idem, Gesch. d. Byzantinisch. Litter. II Auflage bearbeitet unter Mitwirkung v. A. Erhard u. H. Gelzer, München 1897, 5. XV+1193. (Dr. Iw. Müller's „Handbuch der klass. Altertums-Wissenschaft“ Bd. IX, 1).

3) I. P. Migne: Patrologiae cursus completus. Series graeca in qua prodeunt Patres, Doctores Scriptorumque Ecclesiae graecae a. S. Barnaba — ad Photium. Paris, 1857—1860.

4) Alzog: „Grundriss der Patrologie“, Freiburg, 1888.

5) O. Bardenhever. Patrologie, Freiburg, 1894.

6) I. Langen: Iohannes v. Damaskus, Gotha, 1879.

7) I. Hergenröther: „Photius Patriarch v. Konstantinopel. Sein Leben und seine Schriften“. Regensburg, 1867—69.

8) Tryphon, E. Euangelides: „Οἱ βίαι τῶν ἀγίων“ вид. 1895.

і „Bibliotheca hagiographica graeca“¹⁾ а також загальніші огляди П. Гарнака²⁾ і Г. Крігера³⁾.

Загальний виклад про грецько-візантійську історіографію XII-го віку маємо в книжці К. Неймана⁴⁾. Кілька спеціальних студій присвячено І. Малалі й іншим грецьким хронографам. Сюди належать праці К. Й. Неймана⁵⁾ К. Е. Глейє⁶⁾ А. Вірта⁷⁾ та Істріна⁸⁾.

Цікаве питанє про драматичну літературу в Візантії обговорює Н. К. Сатас⁹⁾. Спеціальнож трагедії „Χριστὸς πάσων“, що в XVII в. була в часті перероблена на Україні, — і питаню про її автора присвячують свої праці І. І. Брамбе¹⁰⁾, та І. Гільберґ¹¹⁾. Християнську топографію Косми Индикоплова розбирає Г. Гельцер¹²⁾. Нові причинки до поетичної творчости Г. Пізіда дає Л. Штернбах¹³⁾, — а Ф. Ляухерт¹⁴⁾ обговорює історію Фізіольоґа.

Основу до зрозуміння роману пізногрецького і перерібок візантійсько-грецького роману на Русі становлять студії Е. Роде¹⁵⁾

1) „Bibliotheca hagiographica graeca“, Brüssel, 1895

2) A. Harnack „Geschichte der altchristlichen Litteratur“, Leipzig, 1893.

3) G. Krüger: „Geschichte der altchristlichen Litteratur“, Freiburg, 1895.

4) K. Neumann: „Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im XII Jhdte, Leipzig, 1888.

5) K. Neumann: „Der Umfang der Chronik des Malalas in der Oxforder Handschrift („Hermes“ Bd XV, 1880).

6) C. E. Gleye: „Zum slavischen Malalas“ („Archiv für slav. Philologie 1894, Bd. XVI).

7) A. Wirth: „Aus Orientalischen Chroniken“, Frankfurt. 1894.

8) „Beiträge zur griechisch-slavischen Chronographie (Arch. f. sl. Philol. 1895, XVII).

9) „Ιστορικὸν δελτίον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, 1878.

10) De auctoritate tragoediae Christianae quae inscribi solet Χριστὸς πάσων. (Progr. Eichstädt, 1884).

11) Isidor Hilberg: „Kann Theodoros Prodromos der Verfasser des Χριστὸς πάσων sein?“ (Wiener Studien 1886, VIII).

12) H. Gelzer: „Kosmas des Indienfahrer (Jahrbuch für protest. Theologie, 1883, IX).

13) Leo Sternbach; „Georgii Pisidae carmina inedita“ (Wiener Studien Bd. XIII–XIV, 1891, 1892).

14) Fr. Lauchert: „Geschichte des Physiologus“, Strassburg, 1889.

15) E. Rohde: „Der griechische Roman“, Leipzig, 1876.

і Фр. Шпільгагена¹⁾. Спеціальним питанем про середовічні перерібки переказів про війну троянську займає ся В. Грейф²⁾. Е. Кун³⁾ і Дж. Якобс⁴⁾ — дають нам історію старохристиянського роману про Варлаама і Йоасафа — а А. Васілев⁵⁾ оголошує цінну збірку текстів греко-візантійських апокріфів. Ще більшу вагу в тій самій галузі науки має видане Р. А. Ліпсіуса⁶⁾, неоцінене жерело до історії апокріфічних переказів про Апостолів, таке як видане давніше Тішендорфа для історії апокріфічних євангелій⁷⁾.

Як бачимо — Візантія, її культурне жите і письменство знайшли широкий відгомін у європейській науці, що пролила через те чи мало світла і на аналогічні літературні прояви на українсько-руським ґрунті в найдавнішій періоді.

Досліди на полі візантології улекшили в значній мірі наукову працю над історією апокріфічної літератури, що як на Русі так і в інших словянських землях стала останніми часами частійше займати увагу учених. Появляє ся цілий ряд публікацій текстів тої буйної галузі давнього письменства, — і монографій присвячених поодиноким творам, і загальніших оглядів. Не стану тут їх вичислювати. Доволі повну бібліографію праць, що відносять ся до того предмету, можна знайти в Пипіновій „Історії руської літератури⁸⁾“. Спеціальніший перегляд праць над апокріфічною літературою послідних часів подає проф. П. В. Владиміров⁹⁾. Зазначу тут лише факт, що до найзамітніших видань текстів літератури апокріфічної — належать безперечно ті два томи „Апокріфів і легенд з укра-

1) Fr. Spielhagen: „Beiträge zur Theorie u. Technik des Romans“, Leipzig, 1883.

2) V. Greif: „Die Mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojaner-sage“, Marburg, 1886.

3) E. Kuhn: „Barlaam u. Joasaph (Abhandlungen der bayerischen Akademie, Bd. XX, 1894).

4) I. Jakobs: „Barlaam and Josaphat“, London, 1896.

5) A. Vassiliev: „Anecdota Graeco-Byzantina Pars Prior. Collegit, digessit, recensuit, A. V. 1893.

6) R. A. Lipsius: „Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden“, Braunschweig, 1883—1890.

7) Const. Tischendorf Evangelia apocrypha, Lipsiae 1876.

8) Порівн. т. I. Спб. 1898, стор. 471—482.

9) Порівн. „Кіевск. университет. Извѣстія 1900, II.

їнських рукописів¹⁾ які зібрав, впорядкував і пояснив др. Ів. Франко, — а видало Наукове Товариство ім. Шевченка. Перший том присвячений апокріфам старозавітним. В просторій передмові (I—LXVI) дає автор докладний критичний огляд дотеперішних праць над апокріфічною літературою в європейській літературі в загалі, а в літературах словянських спеціально, — обговорює поодинокі категорії старозавітних апокріфів — показує їх вплив на старинне, середнє й новіше руське письменство і на народню поезию — порівнює надруковані тексти з текстами виданими давнійше н. пр. Тіхонравова, Порфїрева і ин. — одним словом дає нам видане критичне. Коли першому томови можна зробити (не-значний зрештою) закид, що не всі тексти походять з рукописів українсько-руських — бо крехівська Палея, в якій передруковано значне число текстів, носить на собі виразні признаки північної редакції — то другому томови не можна зробити в такій мірі й сього закиду. Плян видання такий самий як у першій томі. Подібний характер має й простора наукова передмова, що характеризує широкий літературний кругозір автора. Другий том обіймає частину апокріфів новозавітних себ то апокріфічні евангелія. З огляду на те, що такі публікації староруських апокріфів як Тіхонравова стали давно бібліографічною рідкістю, а видане Порфїрева не всюди відповідає сучасним вимогам науки — висуває ся видане д-ра Франка на перший плян не лишень в руській але у словянській науці взагалі.

Як важні такі студії над староруською апокріфічною літературою для зрозуміння народного світогляду і народної творчости — маємо новий доказ у виданих Наук. Тов. ім. Шевченка „Етнографічних матеріялах з Угорської Руси“ — зібраних В. Гнатюком — де більшу половину тому займають легенди основані на старинних апокріфах біблійних і новозавітних²⁾.

Останніми часами буїно розвились в російській, словянській і європейській науці взагалі досліди над старинним романом і повістю походження візантійсько-грецького і східного. Доволі повну бібліографію тих дослідів і короткий перегляд їх вислідків подає Пипін у своїй „Исторіи русской литературы“³⁾.

¹⁾ Памятки укр.-руської мови й літератури, видає археографічна комісія Наук. Тов. ім. Шевченка т. I, 1896, т. II, 1899.

²⁾ порівн. Етнографічний Збірник, видає Наук. т. ім. Шевченка т. III, р. 1897, стор. 1—124.

³⁾ порівн. т. II, с. 1—70.

На жаль, короткий той огляд не може нині заступити книжки тогож автора п. з.: „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“ — виданої ще р. 1857¹⁾). Праця сеся, на свій час прегарна, становить вихідну дочку усіх дальших розслідув на тім полі. Але вона давно стала бібліографічною рідкістю. Хоч не стратпла вона подекуди свого значіння й до нинішнього дня, всеж таки вимагала б перерібки відповідно до нинішнього стану праць в тому напрямі. Томуж дає себе нині відчувати в науці недостача одноцільного ширшого викладу літературної історії старинного роману і повістей, розповсюджених на Русі, до котрого булиб додані повні тексти усіх творів, що належать до тої галузи староруського письменства.

Наукове тов. ім. Шевченка взяло також участь у дослідах з обсягу старинного роману. Воно видало студию д-ра І. Франка про старохристиянський духовний роман: „Варлаам і Йоасаф“²⁾). Окрім літературної історії того славного роману — де автор провіряє критично дотеперішні розсліди й додає свої цінні замітки про ітенеу й характер того твору — оголошує др. Франко ілюстрований текст того роману з крехівського рукопису XVI в.

В останньому десятку нашого століття розвелась у російській та українсько-руській науці широка дискусія над найдавнішими руськими літописями. Найбільшу заслугу коло відновлення й наукового освічення сего питання положив петербурзький академик А. А. Шахматов.

Застанавляючись над Несторовим Житием Теодосія³⁾ показує він, що твір сей залежний від життя Сави Освященного, написаного Кирилом Скитопольським, що Нестор вкладає постать Теодосія в готовий шабльон агіографічний, — а стараючись пояснити суперечности між твором Нестора і найдавнішою руською літописю, він стрічає ся з питанням про автора найдавнішої руської літописі — й її ітенеу. Застанова над сими питаннями вводить його в деталічний розслід „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ і творів звязаних із тою літописею. Шахматов розбирає на сам перед питане про вихідну точку в хронольоїї „повѣсти

¹⁾ Надрук. в „Ученыхъ запискахъ втор. отдѣл. импер. Акад. наукъ т. IV.

²⁾ Див. „Записки Наук. тов. ім. Шевченка“ т. VIII, X, XVIII, XX.

³⁾ „Нѣсколько словъ о Несторовомъ житіи Теодосія“ (Извѣстія отдѣл. русс. языка и словесности Импер. Акад. наукъ 1896, с. 45—65) порівн. рецензію проф. М. Грушевського в Записках Наук. тов. ім. Шевченка т. XVII.

временныхъ лѣтъ¹⁾, аналізує й пояснює важні моменти в хронології найдавніших редакцій літописий в загалі²⁾ — дає нам основну студію про „початковий київський літописний звід“³⁾ — доказує, що т. зв. „Початковий звід“ не залежить від „Повісти временнихъ літ“ — підносить питає про редакції „Початкової літописі“ і старає ся реконструувати „Початковий звід“. Питання звязані з найдавнішими руськими літописями ведуть Шахматова до аналізу київського Патерика і його відносин до „Печерської літописі“⁴⁾ — а далі до розсліду життя Антонія в звязі з „Печерською літописею“⁵⁾. Тут висказує автор гадку, що Печерська літопись була зрадована на початку XII в., а в її основу положив незвідний монах Несторові перекази про початок печерського монастира і перенесене мощий Θεодосія, — і доповнив ті звістки рядом літописних записок, закінчених р. 1110. Сеї то літописі ужив Сильвестер для своєї початкової літописі. Деякий вплив мало на „Печерську літопись“ життя Антонія — написано, по думці Шахматова, під кінець XI в.

Між тим появляє ся цінна студія Евг. Щепкіна⁶⁾, що займає ся аналізою „Початкової літописі“, а також праця

¹⁾ Исходная точка лѣточисленія „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (Журналъ Министерства Народн. Просвѣщенія 1897, III, 217—222), порівн. рецензію проф. М. Грушевського в Запискахъ Наук. тов. ім. Шевченка т. XXI.

²⁾ „Хронологія древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводовъ“ (Ж. М. Н. П. 1897. IV, 462—482) порівн. рецензію М. Грушевського в „Запискахъ Н. Т. ім. Шевченка“ т. XXI.

³⁾ „О начальномъ Киевскомъ лѣтописномъ сводѣ“ (Чтенія Моск. историч. общества, Москва, 1897, III), порівн. рецензію проф. Грушевського loc. cit. т. XXI.

⁴⁾ „Киевопечерскій Патерикъ и Печерская лѣтопись“ (Извѣстія отдѣленія русс. языка и словесности Акад. наукъ 1897, кн. III, 795, 844) порівн. рецензію проф. М. Грушевського („Записки Н. Т. ім. Шевченка“ т. XXV).

⁵⁾ „Житіє Антонія и Печерская лѣтопись“ (Журн. Мин. Нар. Прос. 1898, III) порівн. рецензію М. Грушевського loc. cit. т. XXV.

⁶⁾ Eugen Šcepkin: „Zur Nestorfrage“ (Archiv für sl. Philologie 1897, т. XIX, 498—554), порівн. рецензію М. Грушевського, loc. cit. т. XXV.

Статя Щепкіна викликана була розвідкою д-ра Ст. Сркуля п. в. „Die Entstehung der ältesten russischen sogenannten Nestorchronik mit besonderer Rücksicht auf Svjatoslav's Zug nach der Balkanhalbinsel, Požega, 1896.

Про розвідку Сркуля порівн. рецензію М. Грушевського в „Запискахъ Н. Т. ім. Шевченка“ т. XVII.

п. А. Тихомірова „Обозрѣніе лѣтописныхъ сводовъ Руси сѣверо-восточной“, де особливо в уступі „О Лаврентьевской лѣтописи“¹⁾ автор дотикає питання про ієнезу і уклад перших руських літописей в загалі.

І праця Щепкіна²⁾ і праця Тихомирова³⁾ дає Шахматову знов нагоду забрати важкий голос в справі літописей — і доповнити свої попередні досліди новими цінними увагами.

В тій оживленій науковій розмові над розслідом найдавніших руських літописей — до котрих менші причинки подали ще Д. І. Абрамович⁴⁾, Н. І. Петров⁵⁾, бере жваву участь також проф. М. Грушевський. Окрім рецензій розвідок Сркуля, Щепкіна, Шахматова і инь., про котрі ми згадали висше — дає він коротку, більше популярну розвідку п. з. „Нестор і літопись“⁶⁾ — і наукову статтю поміщену в формі екскурсу в його „Історії України Руси“⁷⁾. Тут подає автор історію дотеперішних розслідів — провірює поодинокі висновки, зводить їх до одного знаменника, і доповнює власними цінними замітками. Що до питання про автора чи редактора найдавнішої руської літописі, то проф. Грушевський доходить до такого висновку: Нестор, автор Життя Теодосія та „Чтеній“ про Бориса і Гліба

¹⁾ Така частина студії Тихомірова, що дотикає ся Лаврентієвської літописи була поміщена в Жур. Мин. Нар. Прос. т. 235, огд. 2. Дальші частини праці Тихом. відносять ся до літописей північних — спеціально московських.

²⁾ „Отзывъ о сочиненіи: Eugen Ščepkin Zur Nestorfrage. (Извѣстія отдѣл. русск. языка“ т. III, 1898, 116—130) порівн. рецензію проф. Грушевського в „Записках Н. Т. і. III.“ т. XXV.

³⁾ „Обозрѣніе лѣтописныхъ сводовъ Руси сѣверо-восточной. Критическій отзывъ акад. А. Шахматова. Отдѣльный оттискъ изъ отчета о XL присужденіи наградъ графа Уварова. С. Петербургъ 1899, ст. 1—134.

⁴⁾ Къ вопросу объ источникахъ Несторова Житія препод. Теодосія Печерскаго (Извѣстія отд. р. яв. 1898, 243—246); „Нѣсколько словъ въ дополненіе къ изслѣдованію А. А. Шахматова „Кіевопечер. патерикъ и Печерская лѣтопись“ (ibid. 1898, 536, 540).

⁵⁾ „Подлинность поученій препод. Ѳ. Печерскаго о питіи и чашахъ, тропаряхъ и казняхъ Божіихъ“ (ibid. 1897, 783, 787), порівн. про всі ті розвідки рецензію проф. Грушевського („Записки“ т. XXV).

⁶⁾ „Нестор і Літопись“ (Привіт д-ру Ів. Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності, Львів, 1898, 130—138.

⁷⁾ „Найдавніша руська літопись“ (Збірник історично-філософичної секції Наук. Тов. ім. Шевченка т. І. М. Грушевський: „Історія України-Руси“ т. І, у Льв. 1898, с. 439—459).

не міг бути автором літописи, бо для історії подій описаних в його інших творах, в літописи ужито зовсім інших джерел. Печерські події описані в найдавнішій літописи десь аж до кінця 80-их років не могли бути описані Нестором: бо перечать ся з його Житием Теодосія і в фактах і в загальному освітленю. Коли традиція про літописане Нестора має що в собі, то його можна уважати або автором печерських записок з кінця XI та початку XII в. (се ще найскорше) або одним з останніх редакторів. З далеко більшою правдоподібністю, майже — з певністю можна уважати одним з таких редакторів видубицького ігумена Сильвестра¹⁾.

З боку літературного студії над південно-руськими літописами найдавнішого періоду, не пішли багато далше поза вислідки праць Сухомлінова²⁾, Бестужева-Рюміна³⁾, Костомарова⁴⁾, подекуди і Хрущова⁵⁾. З новіших праць що дотикають того питання, назвемо ще книжку А. Маркевича⁶⁾. Найновішими часами подає А. Кирпичников⁷⁾ кілька цінних причинків до літературної історії руських літописних переказів.

Літопись кийвська і галицько-волинська чекають ще докладної аналізи історика літератури—що далаб нам безперечно в результаті немало нового матеріялу до історії староруської белетристики.

Досліди в тих кількох галузях літературної творчости, які ми тут обговорили, показують нам наглядніше, що становище, з якого дивить ся Ом. Огоновський на найдавніше наше письменство — не відповідає вже зовсім вимогам сучасної науки — показують пекучу потребу нової історії староруської літератури.

Переходячи до деяких ширших питань та основних проблем із області староруської літератури —

¹⁾ *ibid.* ст. 449.

²⁾ „О древней русской летописи какъ памятникѣ литературномъ“ (Уч. Записки II отдѣленія Акад. наукъ 1856, кн. III; *idem*): „О преданіяхъ въ древней рус. летописи“ (Основа, 1861).

³⁾ „О составѣ русскихъ летописей до конца XIV в. 1) Повѣсть временныхъ лѣтъ, 2) Лѣтописи южнорусскія. Спб. 1868.

⁴⁾ „Преданія первоначальной русской летописи“ (Вѣстникъ Европы 1873, I. 5—34, 570—624; II. 7—60).

⁵⁾ „О древне-русскихъ историческихъ повѣстьяхъ и сказаніяхъ“, Кіевъ, 1878.

⁶⁾ „О русскихъ летописяхъ“, Одесса 1883, 1885.

⁷⁾ „Къ литературной истории русскихъ летописныхъ сказаній“ (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Ак. наукъ. Спб. 1897, II. 54—64).

мусимо передовсім звернути увагу на теорію Погодіна й її півнійші перерібки. Теорія сеся дотикає безпосередно давного нашого письменства — бо вона одним розмахом старає ся відтяти літературу і культуру України-Руси від її пня, від її найдавнішого блискучого київського періоду. Теорія Погодіна появилася під імпульсом праць фільольотичних і перейшла в останній фазі свого розвитку знов у область фільольотії. Зачалася вона від спорів про давнину українсько-руської мови. Вихідну точку спорів становлять праці М. Максимовича¹⁾. Він рішучо висловляє думку, що українсько-руська (малоруська) мова становить супроти інших слов'янських мов рівнорядну одиницю. Максимович відрізняє дві руські мови: північну і південну. Сеся ріжниця має свій глибокий корінь в окремих фазах культурно історичного життя, що дало в результаті не одну, а дві руські народности. В історичну бувальщину руської мови пробує заглянути основніше І. Срезневський. У своїй студії „Мысли объ исторіи русскаго языка“, 1849 приймає він доволі довгий період єдності руської мови, так що, по його думці, перші сліди діалектичних прикмет обох руських мов появились не раніше як у XIII або й XIV століттю²⁾. Думку про староруські діалекти ставить ясніше П. А. Лавровський р. 1852 доказуючи, що діалектичні ріжниці руської мови сягають далеко даліше в старину поза XIV столітє — та що на окремий дальший розвиток головних галузей руської мови мало вплив політичне відокремленє південної Руси від північної — довершене в XIII та в XIV в.³⁾

Праці тих учених дали Погодіну принуку до написання своєї „Записки о древнемъ русскомъ языкѣ“⁴⁾. Опираючись на мові Несторової літописи — не добачуючи в ній ніяких малоруських елементів, а беручи на увагу й думку, що у народу українсько-руського нема богатирського епосу, що відносить ся до княжого київського періоду — доходить Погодіна до висновку, що автор літописи мусів бути Великорусом, що в Києві і в Київщині в загалі до XIV в. мешкало великоруське плем'я, що малоруський наріч прийшов з країн Карпатських над

¹⁾ Критико-историческое изслѣдованіе о русскомъ языкѣ (Журн. Мин. Нар. Просв. 1838); „Исторія древней русской словесности“ Кієвъ 1839; „Начатки русской филологіи“ 1845.

²⁾ „Мысли объ исторіи русскаго языка“ с. 94–98, 155, etc.

³⁾ „О языкѣ сѣверныхъ русскихъ лѣтописей“, с. 11.

⁴⁾ „Историческія чтенія о языкѣ и словесности“ въ заведеніяхъ II отдѣленія имп. акад. наукъ 1856 и 1857 гг., с. 8–40.

Дніпро і зайняв землі, спустошені Татарами, що йно в XIV століттю, коли Великоруси подались перед Татарами на північ.

На сей твір Погодіна відповідає Максимович у своїх „Филологических письмах“¹⁾, де він старає ся виказати неправдивість сеї теорії при помочи фактів фільольогічних та історичних. Розгорілась полеміка, що в тій першій своїй фазі протягає ся аж до 60-их років. В тій полеміці забирає також голос П. Лавровскій і займає становище посередне, прилучуючись з одного боку до поглядів Максимовича про самостійність малоруської мови²⁾ — а з другого боку, приймаючи теорію Погодіна, за котрою по його думці промовляє ніби то схожість мови малоруської із сербською в наслідок сусідства обох племен у Карпатах³⁾. Проти теорії Погодіна виступили також деякі учені з аргументами історичними⁴⁾. Полеміка сея хоч причинилась до прояснення не одного важного питання, — всеж таки в самих найважніших проблемах не довела тоді до позитивних вислідків. Не доставало їй научного підкладу історичного та лінгвістичного. По горячих спорах — настав час холодних дослідів. Совітні, основні студії Потебні⁵⁾, дальше Житецького⁶⁾, Колосова⁷⁾, Даля⁸⁾, Огоновського⁹⁾, многи праці Мікльосіча, Ягіча, Лескіна і ин., а також виданя староруських памяток та студії історичні — мо-

¹⁾ „Филологическія письма къ Погодину“ 1856. „Отвѣтныя письма“ 1857. Порівн. відповідь Погодіна на перші письма в „Русс. Бесѣдѣ“ 1856.

²⁾ „Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорускаго сравнительно съ великорусскимъ и другими славянскими нарѣчіями“ 1858. „По вопросу о южно-русскомъ языкѣ“ („Основа“ 1861, XI—XII. 72—83).

³⁾ „Отвѣтъ на письма Максимовича Погодину о нарѣчіи малорусскомъ“ (ibid. августъ 14—40).

⁴⁾ Максимовичъ: „О мнимо́мъ запустѣніи Украины“ (Сочиненія I, 131); А. Котляревскій: „Были ли Малоруссы исконными обитателями полянской земли или пришли изъ-за Карпатъ въ XIV в. (Основа 1862, IX).

⁵⁾ „Два изслѣдованія о звукахъ русскаго языка“ Воронежъ, 1866. „Замѣтки о малорос. нарѣчіи“ Ворон. 1871. „Къ исторіи звуковъ русскаго языка“ Ворон. 1876. „Разборъ сочиненія Житецкаго“ Спб. 1878.

⁶⁾ „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго языка“, Кіевъ, 1876.

⁷⁾ „Очеркъ исторіи звуковъ и формъ русскаго языка съ XI по XVII столѣтіе“ Ворон. 1878.

⁸⁾ „Толковый словарь живаго великорусскаго языка“ Москва 1863 і 1880.

⁹⁾ „Studien auf dem Gebiete der ruth. Sprache“ Lemberg 1890.

гли вже становити основу до нового провірення питання порушеного Погодіним.

Одним із перших учених, що покористувались у тому напрямі новими здобутками науки, був проф. А. Соболевский. Р. 1883 виступив він в київському товаристві ім. Нестора із викладом: „Какъ говорили въ Кіевѣ въ XIV и XV в.“ У цьому відчиті відновив Соболевский давню теорію Погодіна, лишень старався її оперти на нових підвалинах — на дослідях мови пам'яток т. з. „галицько-волинських“ та київських. Не додаючи в київських пам'ятках появи т. зв. „нового ф“, що розвинулось по його думці виключно в пам'ятках т. зв. „галицько-волинських“ на місці староболг. е, коли глухі голосозвуки ъ та ѵ втратили своє звукове значіння, — зачисляє він давній говір київський до говорів великоруських. Великоруси жили по думці Соболевского в Київщині аж до XV в. — а малоруська людність прийшла над Дніпро що йно пізнійше з Галичини і Волини. Проти відновленої теорії Погодінської виступив цілий гурт учених, як Житецький¹⁾, Дашкевич²⁾, Антонович³⁾, виголошуючи на сю тему основні реферати і доказуючи, що теорії сеї не підпирають ані факти фільольогічні — ані історичні вісти про розміри татарської руйни й напрям колонізації України. Соболевского одначе не переконано — і він р. 1884 повторив свою теорію в „Очеркахъ изъ исторіи русскаго языка“, подаючи рівночасно розбір кільканадцятьох пам'яток т. зв. „галицько-волинських“. Того самого року оголосив проф. Ягич свої „Четыре критико-палеографическія статьи“ (С. Петерб. 1884), де висловився рішучо проти теорії Соболевского. Коло того часу появляєся також замітна стаття Шахматова: „Beiträge zur russischen Grammatik“⁴⁾. В статтях тих звернено увагу на деякі важні прикмети діалектологічні староруських пам'яток — що підривають теорію Соболевского. Одначе в відповідь на те пише Соболевский свою статтю „Источники для знакомства съ древне-кіевскимъ говоромъ“⁵⁾,

¹⁾ По поводу вопроса о томъ какъ говорили въ Кіевѣ въ XVI—XV в. [Чтенія в истор. общ. Нестора II, 218].

²⁾ Нѣсколько данныхъ изъ исторіи Кіева, кіевской земли и кіевскихъ историческихъ памятниковъ XIV—XV в. (ibid. II, 223).

³⁾ Нѣсколько данныхъ о населеніи Кіевской земли въ XVI в. (ibid. II, 225).

⁴⁾ Archiv für slavische Philologie Bd. VII.

⁵⁾ Журн. Минист. нар. проев. Спб. 1885, II, 349—357.

де обстає при своїй гіпотезі, повторює її з деякими незначними застереженнями в „Лекціяхъ по исторіи русскаго языка“¹⁾ а пізнійше, не зважаючи на основні поважні закиди висловлені Ягічем в його „Критическихъ замѣткахъ по исторіи русскаго языка“²⁾ — повторює сею відновлену теорію Погодінську ще раз у другім виданю своїх лекцій, р. 1891. Що йно р. 1896 опубліковано з рукописий пок. професора Потебні його „Отзывъ о сочиненіи Соболевскаго „Очерки изъ исторіи русскаго языка“³⁾. Знаменитий учений розбирає деякі важнійші фільольогічні аргументи Соболевскаго і висловлює ся також рішучо проти теорії Соболевскаго⁴⁾. Після оголошеня „Очерків“ і „Лекцій“ Соболевскаго розбирають сею теорію ще раз із боку історичного В. Антонович⁵⁾, В. Зотов⁶⁾, Владімірскій-Буданов⁷⁾, М. Грушевський⁸⁾, і приходять до згідного висновку, що ані не було повного запустіння Київської землі в часах татарського лхолітя — ані не було в тих часах основної зміни людности над середнім Дніпром, ані не можна в історичних жерелах вказати на сліди масової еміграції руської людности з країн прикарпатських на схід — після татарської руйні⁹⁾.

Одначе теорія Соболевського, хоч хитко побудована — головно на одній букві, на т. зв. „новім ѣ“ — знайшла собі на якийсь час авторитетного і талановитого приклонника в особі А. Шахматова¹⁰⁾. Учений той приймає таке значінє, яке надає Соболевський „галицько-волинському ѣ“, називає його теорію на тій точці „відкритєм одним із найбільше блискучих у історич-

¹⁾ Лекціи, Киевъ 1888.

²⁾ Критич. замѣтки, Спбургъ 1889.

³⁾ Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. акад. наукъ 1896, т. I, кн. 4, стр. 803–831.

⁴⁾ *ibid.* с. 807.

⁵⁾ Киевъ его судъба и значеніе съ XIV по XVI стол. (Монографіи по ист. зап. и югозап. Росс. I, Киевъ (1885).

⁶⁾ „О черниговскихъ князяхъ по Любецкому синодику въ Черниговскомъ княжествѣ въ татарское врємен. Спб. 1893, 252.

⁷⁾ Населеніе югозападной Россіи отъ полов. XIII до полов. XV в. (Архивъ югозападной Росс. VII, с. 2, 3, 4, 11, 1882).

⁸⁾ „Очеркъ исторіи Киевской земли отъ смерти Ярослава до конца XIV стол.“ Киевъ 1891, стор. 427–433. Порівн. також його „Исторію України-Руси“ т. I, Львів, 1898.

⁹⁾ Теорію Погодинську в часті признає И. Филевичъ („Исторія древней Руси“ I, Варшава, 1896, с. 22).

¹⁰⁾ „Исслѣдованія въ области русской фонетики“. Варшава. 1893.

них розслідах руської мови“¹⁾, підкладає лише під те **Ѣ** спеціальні звуково-фізіологічні вартости, і зв'язує з історією того звука розділ руської мови на головні галузи: східну — великоруську і західну — малоруську, та висказує згідний з теорією Соболевського погляд, що лишень пам'ятки т. зв. „галицько-волинські“ містять в собі елементи давньої малоруської мови²⁾). Ширші висновки культурно-історичні і пояснення до тої студії додав Шахматов у своїй розвідці: „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій“³⁾.

Критичному розбору фільологічних матеріалів, на яких опирає свою теорію Соболевский і деяких згідних з тою теорією висказів Шахматова, присвячена моя праця „Dialectologische Merkmale des südrussischen Denkmäles a. d. XIII Jhdte: „Žitije sw. Savy“⁴⁾). Тут в частині на основі праць давніших, особливо крит. заміток Ягіча, в частині деяких моїх нових розслідувань розібрано діалектологічні прикмети староруських пам'яток від XI до XIV в., перевірено цілий ряд звукових і морфологічних прикмет, що сполучують пам'ятки київські з „галицько-волинськими“, стверджено факт, що т. зв. „нове **Ѣ**“ не було прикметою виключно пам'яток „галицько-волинських“ — але що се прикмета загальна південно-руська, і показано, що старинні пам'ятки київські і „галицько-волинські“ становлять одну південно-руську групу супротилену пам'ятникам північним — що отже так само в пам'ятниках київських від XI до XIV в., як і в „галицько-волинських“ — проривають ся поволи чим раз виразнійше ті прикмети, що нині характеризують мову українсько-руську, що отже фільологічні факти виразно заперечують теорію Погодина і Соболевського.

В „Київській Старині“ за р. 1898 появилася стаття молодого орієнталіста А. Кримського п. з. „Филологія и Погодинская гипотеза“⁵⁾. Стаття сеся (нескінчена й доси), викликана

¹⁾ „Исследование въ области русской фонетики“ Варшава 1893. 114.

²⁾ *ibid.* стр. 132.

³⁾ Русский Филологический вѣстникъ“ 1894, III, Аргументами історичними збиває висновки Шахматова проф. М. Грушевський („Записки Наукового товариства ім. Шевченка, 1895, т. VIII, Бібліографія стр. 9—14.

⁴⁾ Archiv für slavische Philologie, Berlin 1896, Bd. XVIII 203—228, 473—523.

⁵⁾ „Филол. и Погод. гипот.: Даетъ ли филологія малѣйшія основанія поддерживать гипотезу г. Погодина и г. Соболевскаго о галицько-волинскомъ происхожденіи Малоруссовъ?

моєю працею „Dialectologische Merkmale“, написана із великим розмахом і самонадійністю а з невеликим засобом нових даних історично-фільольогічних, звернена також проти теорії Соболевського.

Останніми часами заговорили про питання сполучені з теорією Погодіна і Соболевського, та звернулись проти неї такі авторитетні учені, як академіки: Н. Пипін¹⁾, В. Ягіч²⁾ і А. Шахматов³⁾. Останні вискази Шахматова тим важливіші, бо він був давніше — як ми вже згадували — найповажнішим прихильником теорії Соболевського. Пояснивши на основі фактів історичних і розслідувань фільольогічних тенеу трьох руських народностей: малоруської, білоруської і великоруської — пояснивши давнє угруповане руських діалектів і порівнявши з теперішнім їх розкладом, доходить він між иньшими до таких висновків: „Від XIV в. Південно-Русам відкриває ся нова задача кольонізувати полудне і полудневий всхід Росії. Під охороною литовських князів і київських Олельковичів, Малоруси посувають ся в Полтавщину, — що може служити за вельми сильний аргумент проти здогаду про значне проріднене південно-руського населеня після нападів татарських. Київське князівство вже в XV в. змогло розширити свої границі до Чорного моря і Донця: ясно отже, що Київщина не могла під той час потребувати кольоністів з Галичини або з Білоруси“⁴⁾.

„Сучасне угруповане говорів по трем руським народностям — великоруській, білоруській і малоруській — не відповідає первістному і давньому угрупованю, бо великоруська група говорів сполучує говори північно-руської і середно-руської групи, а білоруська містить в собі лише західну часть середно-руської групи. Малоруська група одноцільнійше як усї иньші зберегла свою звязь із старинною групою відповідних говорів: південно руська група X—XI

¹⁾ „История русской литературы“ т. I, Древняя письменность. Спб. 1898, ст. 177—178.

²⁾ Einige Streitfragen. Verwandtschafts-Verhältnisse innerhalb der slavischen Sprachen“ („Archiv für slavische Philologie“ Bd. XX, S. etc.).

³⁾ А. А. Шахматовъ : „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій и русскихъ народностей“ (Журн. Мин. Нар. Просв.“ 1899, також в окремій відбитці).

⁴⁾ „Къ вопросу объ обр. русс. нарѣч.“ окр. відб. стор. 46.

віку, зовсім представлена сучасною групою малоруською¹⁾.

Сей висновок знаменитого петербурського академіка замикає наукові спори, викликані теорією Погодіна, спори, що тяглися і в руській історіографії і в фільольотії майже пів століття.

З такого порішення Погодінської теорії виходить і висновок важний для історика літератури: Не великоруський, а українськоруський нарід, мешкаючи від віків над середнім Дніпром, витворив пишну культуру і буйне письменство періоду київського, до татарського, і часів лихоліття.

Хоч факт сей і признають по більшій часті російські учені, то одначе в своїх оглядах історії староруської літератури ставлять київський період письменства у безпосередній звязи з письменством північно-руським без відповідного поясненя національно-племінних відносин того часу, зачисляють той період до культурних дорібок народу великоруського, та освічують його так, щоб поставити у затінку ті прояви, що свідчать про давнину і силу індивідуальних вицвітів старинної культури предків нинішнього народу українсько-руського, а висунути по можности на перед, на світло, усе те, що може послужити до скріплення думки про єдність усіх галузей руської групи племен, та про спільність їх культури.

З того шаблону, що коренить ся свідомо чи несвідомо в системі правління Російської держави і в єї відносинах до українсько-руського народу — виломлює ся гурт учених, що або не дотикає ся спірних питань, або виступає супроти таких спірних питань більше безсторонно. До тих останніх учених належить А. Н. Пипін, оден із найвизначніших умів сучасної Росії.

Ученому тому завдячуємо немало праць, що дотикають ся духового життя українсько-руського народу. Він пише коротку історію українського письменства²⁾, за помочию цілого ряду статей надрукованих в „Вѣстнику Европи“³⁾, познакомлює широку російську публіку із важнішими моментами духового життя на-

1) *ibid.* стор. 47.

2) В „Исторія славянскихъ литературъ“ Спб. 1879.

3) Н. пр. „Древній періодъ русской литературы и образованности“ 1882; Волга и Кієвъ 1885; „Споръ между южанами и сѣверянами“ 1886; у „Вѣст. Европи“ поміщував він по більшій часті ті статі, що зложились на його історію літератури, та іст. етнографії.

шого народу, в своїй „Історії русскої етнографії¹⁾ присвячує цілий III-тий том етнографії й фолкльорови українсько-руському, — та обговорює деякі основні питання з області історії нашого давнішого письменства в своїй „Історії русскої літератури“, про котру я вже згадував. В працях тих дає він в значній мірі позір на національно-племінні ріжницї, що з давендавна істнували між народом великоруським і українсько-руським²⁾, признає, що укр.-руська народність зародилась уже в найдавнішому періоді³⁾, підносить життєвість і свіжість літературної продукції київського періоду супроти періоду московського⁴⁾, говорить про довгі віки історичного життя в протягу котрих сформувались основні прикмети укр.-руської народности⁵⁾, признає багатство і велике значінє української народної поезії, заявляючи при тім що і новіша укр.-руська література має трівкі й сильні підвалини свого істнованя і розвою⁶⁾, а при тім усім осуджує він так у своїх статях публіцистичних⁷⁾ як і в чисто наукових⁸⁾ гнобленє українського письменства при помочи насильних способів адміністраційних — одним словом стає той учений на становищі історичної правди і висої етичної культури. Підносячи усе те із глибоким признанєм, не можемо одначе поминути мовчанкою диссонансів, що попали до деяких його творів, і послужили за зброю тим сферам із котрих вузкоглядністю і реакційністю боров ся ціле своє житє поважаний академік.

Диссонанси такі особливо голосно відзивають ся в його згадуваній уже рецензії на „Історію руської літератури“ Ом. Огоновського и. з. „Особая исторія русскої літератури“. Рецензію сеєю подав до відомости широкій публіці в Росії „Вѣстникъ

1) Слбурґъ 1891.

2) „В тих обставинах історичних і племінних — в яких імовірно вже з дуже давного часу, а опісля і в старинній добі жила південна Русь, не можливо представити собі й племінної однородности з півночєю: ті обставини були надто відмінні, щоби при значних ріжницях побутових не витворились навіть із одного кореня місцеві відмінї, а з протягом часу племінні відтінки розрослись у дві народности“ („Історія рус. літератури“, Спб. 1898, I, 171).

3) *ibid.* 172.

4) *ibid.* 155.

5) *Ист. русс. литер.* Спб. 1898, I, 143.

6) „Вѣстникъ Европы“ 1885, IV, 209, 753.

7) „Волга и Кіевъ“ „В. Евр.“ 1885. IV. 212.

8) „Ист. русс. литер.“ Спб. 1898, I, 143, 144.

Європы“), опісляж, поза границями Росії в німецькій перекладі „Archiv für slavische Philologie“; спопуляризовано її також у скороченім передруку з „Вѣсти. Евр.“ і серед одного відлomu гал.-руської суспільности. В статі тій стає Пипін по части на державну точку погляду. Супроти думки Огоновського про самостійність українського письменства — ставить він таку тезу: „Література сильна незалежна, здібна до самостійного розвою витворює ся не лишень там, де єсть окрема мова і окреме племя, але де окрім того є особний історично заявлений тип культурного жита і державної звязи. Той послідної умови не достає південно-руській народности“¹⁾.

Такий погляд у Пипіна незвичайний. Він стоїть у суперечности із многими давнішими висказами ш. академіка, з котрих оден проговорить нам тепер проти згаданої що йно тези: „Колиб у малоруській літературі появил ся сильний талант здібний пірвати своїх земляків, а рівночасно бути й провідником загально людського чутя й ідеалу, се було би вже оправданем подібної нової літератури. Таким оправданем нової літератури був Шевченко“²⁾. Зрештою окрім сих слів самого Пипіна, промовляють проти його тези факти з історії розвою літератури польської. Письменство польське дійшло як раз до найбільшого розцвіту в XIX в., коли вже польський нарід стратив був свою державну окремішність.

Дальший такий диссонанс у статі Пипіна становлять отсі вискази, що стоять у непосредній звязи з історією староруської літератури.

„Южная и сѣверная Русь составляли нѣкогда одно племя, одно государство и имѣли одинъ литературный языкъ. Въ древнемъ періодѣ, до татаръ, и до политическаго роздробленія Руси не было никакой спеціально южнорусской литературы: была

¹⁾ Подібні тези стрічаємо не рідко в працях російських учених; аналогічний висказ, заправлений ще до того й пророцьким тоном, продер ся й до прегарної, з наукового погляду книги проф. Н. П. Дашкевича: „Отзвъы о сочин. Петрова „Очерки історіи украинской литературы XIX стол.“: „Українській літературі не бути літературою всенародною і навіть у землях залюднених виключно або переважно малоруською народністю — не заняти першорядного місця, яке належить ся літературі на тій мові, що стала наслідком вікового ходу історії загально-руського. Тому-ж і місцеве значіне української літератури треба признати зовім ограниченим“. (Отчетъ о XIX присуд. наградъ Суварова — „Записки имп. ак. наукъ“ т. LIX 262).

²⁾ „Вѣстникъ Европы“ 1885, IV, 753.

общая литература русскаго или русско-славянскаго языка распространившаяся одинаково по всѣмъ областямъ тогдашняго русскаго племени“.

Над тими тезами Пипіна — по моїй думці не вірними — ми спинимо ся довше, бо вони дотикають найосновніших проблем старо-руського письменства.

Питане про племінну єдність руського народу в давнім періоді його культурного життя обговорене давніше у звітній монографії Костомарова п. з. „Двѣ русскія народности“¹⁾. З боку антропологічного схарактеризовано племя великоруське у Богданова („Антропологическія изслѣдованія о великорусскомъ племени“ (в „Трудахъ общ. ест. антропол. и этногр.]) і у Д. Н. Анучина („Великоруссы“ в „Енциклопед. словарь. Брокгауза и Ефрона“). Проти наведеної тези Пипіна говорять і його вискази, уміщені в його найновійшій „Історіи русс. литературы“: „Ледви підлягає се сумнівови, що етнографічні ріжниці між південною і північною Русею стали витворюватись з першими рухами племен на північний схід. Як би вони й були споріднені що до свого походження, між ними мусіли появитись відміни вже наслідком місцевого розеднення, що ставило їх у ріжнородні обставини місцевости, клімату і праці“²⁾. Таким способом ще в давнім періоді треба прийняти не оден тип етнографічний“³⁾.

Ріжницю племінну між Русею київською і новгородською можна ствердити вже в XII в. на основі „Руської Правди“ й інших документів історичних. Ще більша ріжниця етнографічно-племінна виступає між Русею київською і тими племенами великоруськими, що почавши від XII століття організують ся чим раз сильніше коло Володимира над Клязмою, Суздаля, Ростова, а опісля коло Москви.

Також такої єдності державної, про яку говорить наведена теза, в старинній Русі не було. Руські племена становили федерацію більше або менше самостійних князівств з ріжнородним внутрішнім устроєм, — сполучених лишень в часті й до часу спільною династією. І така звязь в половині XIII в. розриває ся. Напади татарські, завойованє Русі київської князями литовськими (XIV в.), сполученє її чим раз тісніше

¹⁾ „Историческія монографіи и изслѣдованія“ Спб. 1872, т. I, 51—109.

²⁾ „Ист. русс. литер. I, 154.

³⁾ *ibid.* 155.

з Польщею (1386, 1569, 1596) — і такі інші факти — викопали ще глибший розділ між племенами великоруськими і українсько-руськими. З того часу (XIII—XIV в.) належали Русь південна і північні землі до окремих державних організмів.

Основу отже політичного угруповання руських племен становили вже в найдавніших часах етнографічні ріжниці між племенами південними і північними і навпаки: окрема організація політична обох груп племен, їх стичність із окремими цивілізаційними течіями збільшила ще засіб тих етнографічних ріжниць — і дала в результаті виразно індивідуалізовані самостійні національні типи. Так представляє ся спільність племінна і державна.

Пригляньмо ся тепер ближше, як представляла ся в старинній Русі спільність мови і різнородних галузей письменства, і чи справді не було в старинній Русі ніякої спеціально південної (українсько-руської) літератури.

Мова староруських памяток, що доховалась до наших часів, у своїй головній основі церковно-словянська, походження староболгарського. Сеся мова була справді спільна Русі південній і північним землям — але чи лише на Русі? Вона так само була літературною мовою Сербів і Болгар — але чи стане хто на тій основі Сербів і Болгар зачисляти до руського племені?

Правда, що мова церковно словянська прибрала в руських областях окрему руську зафарбу. Але тих прикмет руських, відмінних від мови староболгарської і інших мов словянських, таких прикмет що булиб спільні староруським памяткам усіх областей, можемо нарахувати ледво кілька: найважніші з них — повноголос, **ѣ** та **ѡ** (і чисті самозвуки що розвинулись із глухих) перед плавними **л** та **р**, — початкове **о** зам. ц. сл. **є**, та рефлeksi ц. сл. сполучень співзвуків **шт** і **жд**. Але й що до тих спільних прояв мусимо поробити деякі застереження. Руські рефлeksi ц. сл. сполучень **шт** і **жд** характеризують руську мову супроти інших мов словянських, але вони належать до тих прикмет, що не сполучують усіх руських діалектів із собою — а навпаки деякі із них вже в найдавніших історичних часах становлять ріжницю між діалектами північної і південної групи. Лише деякі рефлeksi ц. сл. **шт** можна вважати за сполучники усіх руських діалектів: а) **шт** зам. первісного **tj** дає **ч**, б) **шт** зам. **sk** дає **щ** (проява спільна з мовою польською і чеською). Інші рефлeksi ц. сл. сполучень **шт** і **жд** становлять уже прикмети, що характеризують поодинокі староруські діалекти: **жд** зам. **dj** дає на півночі **ж**, на полудні пізніше **дж**; **жд**

зам. **zh**, або **zd** — дає на півночі загалом **жж**, спеціально в Новгороді **жг**, на полудні **жч**. Глухі перед плавними сполучували всі руські діалекти сильніше в тому часі, коли вони мали значіне чистих самозвуків: сполучник той ослаб у значній мірі наслідком деяких перемін, що потягнув за собою упадок звукового значіння **ъ** та **ь**; **о** зам. ц. сл. **є** подибуємо спорадично і в інших мовах словянських: воно отже не може уважати ся виключною прикметою руських памяток. Навіть перший повноголос, що становить найважнішу звукову прикмету язиків руської групи, з того часу від коли в південно-великоруських і білоруських говорах неакцентоване **о** стало звучати як **а** — т. зн. м. б. від XIII століття — має іншу звукову закрутку в складах неакцентованих, в що йно згаданих діалектах — а іншу в діалектах і говорах українсько-руських. Є ще кілька таких прикмет, що вправді спільні усім руським діалектам, або котрих бракує всім руським діалектам — але вони спільні, або становлять спільну недостачу також інших мов словянських. Нпр. а) м'яке **л** зам. **ј** після губних співзвуків подибуємо також в південно-східній групі мов словянських; б) **цв** зам. **кв**, **зв** зам. **гв** спільне мові руській, церковнословянській, сербській і словінській; в) недостача носових звуків спільна всім руським діалектам, але вона характеризує не лише руську мову, — носових звуків нема також ані в мові чеській, ані в словінській, ані в сербській. Так представляють ся ті звуки, котрі ще в часті можна взяти за основу спільности усіх руських діалектів і говорів. Сполучників тих, як бачимо, не багато.

Тимчасом вже в XI століттю продирають ся через церковнословянську основу і попри ті незначні елементи, що були спільні усім памяткам руської редакції, також діалектольотичні прикмети народної мови — на півночі великоруські, на полудні українськоруські, а пізніше, на північному заході — білоруські. Досліди історично-язикові показали нам цілий ряд народних українськоруських звуків і форм, що встигли проявити ся в памятках південно-руських XI—XIV в., — а котрі відрізняють мову тих памяток від мови памяток північних¹⁾. Коли зва-

1) Прикмети ті обговорюю докладніше в згаданій статі „Dialectologische Merkmale“ (Archiv. für slav. Philologie Bd. XVIII, 479—522). Важніші фоно- і морфологічні прикмети південноруських памятників — ось які:

1. ти—и зам. ть—и
2. жч. зам. жд

жимо, що лише деякі звукові, морфологічні, синтактичні і лексичні елементи встигли продерти ся через церковно-словянську шкаралуцу письменської мови — коли зважимо, що многі з тих прояв живої мови народної, що були в первітній редакції південно-руській, затерли ся під рукою пізнійших північних переписувачів, (нпр. в літописях, у Слові о полку Ігоря) — то мусимо сказати, що не лише різниці між народною мовою південної і північної ірупи, але й та диялектична закраска що продирає ся до памяток письменських (особливо таких, що не були копіовані з готових південно словянських текстів — але написаних вже на Русі) — була безперечно далеко сильнійша, ніж ми її подибуємо в тих немногих оригінальних памятках, що дійшли до нашого часу. Тота отже спільна основа язикова, що сполучувала памятки староруські між собою — була чужа і сполучувала їх також із памятками болгарськими і сербськими; руських спільних сполучників було ледво кілька, а з рештою місцеві руські елементи вказують вже в самому початку історичного періоду істнованя руської мови значну різницю між мовою південної й північної Русі. Мова отже, анї народна, анї письменська не була таким сполучником усіх руських племен, як можнаб догадуватись із слів поважаного автора згаданої рецензії.

Перейдім до письменства.

До спільних примет старинного письменства північно-руського і південно-руського належить перевага релігійного елемента — що пливе з того самого жерела християнства, з тої самої церкви. Релігійним духом пронизані з виїмкою слова о п. Ігоря

3. ѣ зам. е — (зглядно також и зам. ѣ).
4. заміна в з у
5. заміна и з ы
6. ги, ни, хи. зам. гы, ны, хы
7. о зам. е після ж, ч, ш, щ
8. о зам. е в слові тобѣ, собѣ
9. ж, ч, ш, щ в сполученю з ю я, ю
10. ѣ зам. ѣ після плавних (яблыко, дрыва)
11. кде, сде зам. північн кдѣ, здѣ
12. ѣа, ѣю, ѣє, ѣи зам. иа, ию, ие, ии
13. іменн. ч. мн. р. муж. 1 відм. ове
14. закінчене дієсл. 3 ос. без ть
15. спосіб приказовий ѣмъ, ѣте, зам. имъ, ите
16. закінч. імперф. на шеть, хоуть зам. ше, хоу
17. закінч. дієсл. 1. ос. ч. мн. на мо і ин.

всі категорії письменства найдавнішого періоду: і церковні науки, і літописи, і подорож Данила до св. землі, і науки Вол. Мономаха і ціла богата література легенд і апокріфів. Але прикмета сеєя характеризує не лише письменство руських племен. Старинний період руської літератури припадає на середні віки, в котрих настрій релігійний запанував був у всіх галузях літератури християнського світа — в легенді, повісти, ліриці, епопеї і драмі — почавши від перших християнських ліриків догматистів Бардезана (II в.) Климента Александрийського (III в.) — а скінчивши на „Божеській комедії“ Данта — тій найкращій поетичній синтезі духа середньовічного християнства.

Велика частина староруської літератури сполучена тісно з історією християнства на Русі та історією руської церкви — носить на собі визначні сліди впливів візантійсько-грецьких та південно-словянських. Признаки тих впливів виступають так на півночі, як на полудні руських земель; але вони втрачають значіне сполучника духового усіх руських племен через те, що вони звязують руські племена не лишень з собою, але і з південною Словянщиною. І підклад мови церковно-словянської, і тісні культурні взаємини з Болгарією, Болгарії з Сербією — витворили — що признає й д. Пипін¹⁾ — одну спільну болгарсько-сербсько-руську літературу так, що й до нині в многих випадках не можна ближше означити місця написання деяких творів, — або спорудження перекладу з оригіналу візантійсько-грецького²⁾.

Коли приглянемо ся по черзі усяким галузям літературних прояв, які бачимо в старинній Русі — коли возьмемо на увагу їх зміст і форму, та області в котрих вони зародились і дійшли до розцвіту, побачимо, що спільність руської літератури старинного періоду була в одних проявах лишень позірна — а не дійсна, а в других була доказом великого значіння і впливу культури та оригінального письменства південної Русі.

Возьмім на увагу передовсім літературу церковну — або з головною основою змісту церковно-релігійного. Така література складає ся з двох головних груп: першу становлять такі твори, що з гори виключують самостійну індивідуальну

¹⁾ „Исторія русс. литературы“. Спб. 1898. I. 79.

²⁾ Перші проби дослідів у тому напрямі дає нам розвідка А. И. Соболевского: „О древнихъ русскихъ переводахъ въ домонгольській періодъ“ Москва 1897.

творчість; до другої належать такі літературні появи, що дають більший або менший простір самостійній творчості. До першої зачисляємо сьвяте письмо, книги літургічні, твори отців церкви і т. и. Та та частина письменства була справді спільна Руси південній і північній — але рівночасно вона була спільною літературною власністю або цілого християнського сьвіта, або всіх Християн грецького, чи то грецько-словянського обряду. До руського письменства належать вони яко пам'ятки язика — з огляду на руську редакцію — і з того погляду мали вони — як було згадано, по більшій часті иньшу діалектичну закраску на півночі, а иньшу на полудні.

Те саме треба сказати про богату літературу збірників релігійно-морального змісту, — легенд і апокрифів.

Богата література апокрифічна, що пливе на Русь безпосередно з Болгарії — приймає ся передовсім в полудневій Руси, продирає ся до таких визначних південнор. пам'ятників як перша літопись, зазначає сліди свого впливу в житю Бориса і Гліба, Якова Мніха, в науках Володимира Мономаха, у Данила Паломника, поодинокі твори приходять сюди в цілости вже в перекладах XII в. (Хожданіє Богородици по мукамъ) — або дістають тут деякі зміни доповнення і перерібки — одним словом — переходять на сам перед південно-руський етап і південно-руську редакцію, — а опісля доперва плывуть на північ — і там в рукописах дістають північно-руську діалектичну закраску.

На сам перед появляють ся в південній — а опісля аж у північній Руси і старинні повісти походження візантійсько-грецького і східного¹⁾. В тім самім збірнику, що був очевидно копією давнішого південно-руського оригіналу, — в котрім переховалось „Слово о полку Ігоря“ — містив ся також візантійський роман про Девгенія, переказ про богату Індію та арабська казка про Синаґрипа.

Дальшу категорію староруської літератури, що відзначає ся більшою незалежністю від візантійсько-грецьких і південно-словянських взорів — належать бесіди духовників і науки церковні, життя сьвятих — та „посланія“ осіб духовних до князів.

Вже в полов. XI в. в особі київського митрополита Іляріона маємо проповідника першорядного таланту і сили вітхнення. По силі поетичного укладу може Іляріонове „Слово о законѣ

¹⁾ „Исторія русс. литературы“. I. 163.

и благодати“ бути порівняним хіба із „Словом о полку Ігоря“; що до змісту, ширини світогляду і прозорості композиції називає те слово Е. Голубинський¹⁾ „прегарною, бездоганною академічною промовою, — блискучим твором ораторським“. Не менше цінними прикметами відзначає ся й друга його бесіда: „Похвала кагану Володимирі“ — котрої деякі частини належать до письменських прояв чистої поезії.

В XII століттю з'являють ся в південній Русі цінні твори Кирила, єпископа Турівського — руського „золотоустого“.

Київський печерський монастир стає літературним осередком, в котрому коренить ся оригінальна руська агіобіографія, і перші завязки руської літописі. В перших руських творах агіобіографічних, як „Житіє Бориса и Глѣба“, „Житіє Теодосія“ — знаходимо уже відгомони сучасного політичного життя, і побутового життя руських князів. Монахи печерські витворили цілий багатий збірник звістний під назвою „Печерського Патерика“ — многоцінний також що до літературного викінчення поодиноких житій.

Всі ті твори, в котрих бачимо вже проблиски оригінальної літературної творчості — написані в південній Русі.

Анальотичних творів північно-русських з того часу ми не бачимо — хоч вони, колиб були істнували, моглиб були лекше переховатись до наших часів ніж твори південних областей, що перейшли тяжку татарську руїну. Одинокий північно-русський літературний твір того часу „Поученіє“ Луки Жидяти не має ніякої белетристичної закраски ані прояв творчої сили.

Проби агіобіографій, які дотикають ся північних областей, н. пр. переказ про Леонтія Ростовського²⁾, або Аврамія Смоленського, представляють або сухі біографічні записки, або становлять парафразу південно-русських первовзорів³⁾. Пізнійші північно-русські агіобіографії мають свою вихідну точку в київськім „Патеріку“. В порівнянню з південно-русськими життями — називає Пипін ті твори шабльоновими⁴⁾.

Пригляньмо ся вітчизні иньших староруських памяток.

Живим стилем і патріотичним почутем відзначає ся „Поученіє дѣтямъ“ київського князя Вол. Мономаха. Не підлягає

1) Е. Голубинский: „Исторія русской церкви“. І. 584.

2) Е. Голубинский: Ист. русс. церкви. І. 628.

3) *ibid.* стор. 640, 641.

4) „Исторія русской литературы“. І. 161.

сумнівowi також південно-руське походженє „Моленія“ Данила Заточника, що представляє компіляцію міграційних мотивів легендарних з відривками дидактично-моральних збірників візантійських, а при тім обвіяне живим гумором і сарказмом. Анальоічних творів на півночі не бачимо.

Автор звісного „Хожденія“ до Єрусалима — одного з найцінніших середньовічних описів св. землі¹⁾ — ігумен Данило був мешканцем південної Русі²⁾, мабуть околиць Чернигова. Становить воно первозбір для пізніших подібних описів — і дає почин доволі значній літературі паломницькій.

Анальоічний твір північно-руський, — опис царгородських святощій Антонія-Андрейковича — се сухий шабльоновий реєстр тих предметів, що звернули увагу паломника³⁾. Твір сей не має ніякої літературної вартости.

До якої області Руської землі належать пам'ятки староруської поезії?

Славне південно-руське „Слово о полку Ігоря“, що представляє найкращий вицьвіт народної поезії, зацпенлений на літературно-книжному полі — тісно споріднене що до поетичного стилю, ліричного настрою і ритмічного складу з пізнішими проявами поетичної творчости українсько-руського народу — з козацькими думами.

Слово о полку Ігоря не стоїть одиноко в староруській літературі ані що до змісту ані що до поетичної форми. В нїм маємо лише останок багатой дружинної поезії княжого періоду — котрої відгомони а навіть цілі епізоди переховались нам у першій руській літописі. В таких епізодах — як н. пр. похід Олега на Візантію⁴⁾, як смерть Ігоря та мечь Ольги⁵⁾ і т. и. додачує Костомаров зміст і цілі зразки думи дружинної, своїм поетичним стилем дуже зближеної до пізніших дум козацьких⁶⁾.

¹⁾ Пипинъ: „Исторія славянскихъ литературъ“. I. 318.

²⁾ idem „Ист. рус. литературы“. I. 371—372.

³⁾ ibid. 378.

⁴⁾ М. Костомаровъ: „Преданія первоначальной русской лѣтописи“ („Вѣстникъ Европы“ 1873. I. 581).

⁵⁾ ibid. Вѣст. Евр. I. 602.

⁶⁾ ibid. 600—601; II. 60.

Про останки старинної поезії в літописях порівн. ще: Сухомлиповъ: „О преданіяхъ въ древней русской лѣтописи“. („Основа“ 1861, юнь).

И. Хрущовъ: „О древне русскихъ историческихъ повѣстяхъ и сказаніяхъ“. XI—XII столѣтіе. Кіевъ, 1878.

Се були відгомони поезії, сформуваної чи то в X чи то в XI століттю. На XII столітє припадає Слово о п. Ігоря. З XIII в. маємо останки дружинної поезії, що ввійшли до південно-руських літописів. Під р. 1201 вставлене н. пр. в Волинській літописі „Слово о Романѣ Волинскомъ“, що переходило навіть у такій формі, в якій воно до нас дійшло — виразні признаки чистої поезії та ритмічної форми¹⁾.

Недавно віднайдене поетичне „Слово о погибели Русскыя земли“²⁾, пам'ятка XIII століття — хоч носить місцями прикмети північної редакції — було — як вказує зміст³⁾ і стиль поетичний — написане безперечно в південній Русі. Правдоподібно в початках XIV століття була написана поема „Слово о Лазаревѣ воскресеніи“... В своїй студії про сею поему, приходять др. Ів. Франко до такого висновку, що вона була твором оригінальним руським — написаним в південних областях Руської землі⁴⁾. Стиль і уклад ритмічний в ній такий самий як і в „Слові о полку Ігоря“. — Має воно отже форму староруської дружинної поезії — а зміст зачерпнений з багатого жерела апокрифічної літератури.

Південна Русь витворила безперечно й багатий цикл народних епічних пісень, звязаних тісно з іменем Києва, князя Володимира і його богатирів. Вони говорять про ту саму воєнну енергію, боеві подвиги, геройську відвагу і хитрости, що відбилися в переказах літописців — і в „Слові о полку Ігоря“. „Як би ми не пояснювали собі долю билинної поезії“ (пише Пипін) — забутої на полудни, а перехованої на півночі, не можемо не запримітити, що в дальшій історії народної й письменської поезії ми вже не находимо прикладу таких живих відносин до національних подій. Одинока проява, що опісля знов нагадує нам давні поетичні перекази — се знов південно-руська дума⁵⁾. Зрештою — хоч у пів-

¹⁾ Ритмічну будову сеї поеми реставрує др. Ів. Франко: „Записки Наук. тов. ім. Шевченка“, т. XXXV—XXXVI: „Слово о Лазаревѣ воскресеніи“, стор. 15.

²⁾ „Слово о погибели русскыя земли“. Вновь найденный памятникъ литературы XIII вѣка. Сообщение Хр. Лопарева. Спб. 1892.

³⁾ Вихідна точка опису Руської землі; похвала В. Мономахови і т. и.

⁴⁾ „Слово о Лазаревѣ воскресеніи“, староруська поема на апокрифічні теми. („Записки Наук. тов. ім. Шевченка“ т. XXXV—XXXVI, 1—56). Згаданий вислідок на стор. 12.

⁵⁾ Пипинъ: „Истор. русс. литературы“. Спб. 1898. I. 157, 158.

Порівн. також розвідку О. Ө. Міллера: „Великорусскія былины и малорусскія думы“ („Труды третьяго археологическаго съѣзда въ Россіи бывшаго въ Києвъ 1874 год., т. II., стор. 285—306).

денній Русі й не переховав ся старинний народний київський епос в такій повній формі як на півночі, хоч його виперли в народної пам'яті бурливі події періоду козацького, то останки того епосу дійшли до нас у формі відгомонів та відривків у сучасній поезії українсько-руського народу¹⁾.

Народна поезія зберегла нам анальогічні до південно-руських билін також перекази новгородські. Одначе ціла письменська поезія того часу якої останки дійшли до наших часів, була виключно духовим вицьвітом південно-руського племені. До найзнаменитших прояв літературної творчості українсько-руського народу належать літописи, як „Повѣсть временныхъ лѣтъ“ (до р. 1110), літ. Київська (1110—1205) і Галицько-Волинська (1205—1292). Зразки чистої поезії, беллетристичний спосіб оповідання, оживленого драматичними діяльностями — се прикмети, які признають південно-руським літописям усі критики²⁾.

Літописи існували й на півночі, але як згідно признають самі російські історики³⁾ — літописи такі як Новгородська і Суздальська відзначають ся механічним сухим реєстром фактів, без ніякого беллетристичного викінчення, так що їх можна вважати лишень жерелами історичними, а не творами літературними в властивім значіню.

На півночі, в Новгороді була написана в части (себто перших 17 глав) „Правда русская“ кн. Ярослава, доповнена опісля на полудні київськими князями Ізяславом, Святославом, Всеволодом та Володим. Мономахом; вона одначе представляє пам'ятку історично-юридичну — а не літературну.

¹⁾ Порівн. В. Антоновичъ и М. Драгомановъ. „Историческія пѣсни малорусскаго народа“. Київъ 1874, т. I, стор. 1—70: „Пѣсни вѣка дружиннаго“.

О. Ө. Миллеръ: „Великорусскія былины и малорусскія думы“, лос. сит. стор. 289 і слід.

М. Драгоманов „До питаня про сліди великоруського богатырського епоса на Україні“ (Лист до др. Ф. Мильера). [Розвідки Мих. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. I. („Збірник фільбологічної секції Наук. тов. ім. Шевченка“, т. II, у Львові 1899, стор. 88—94)]. Статя сеся була на сам перед надрукована в журн. „Древная и Новая Россія“. Спб. 1875. кн. IX.

²⁾ Порівн. Соловьевъ. „Исторія Россіи“ III. 149. Порфирьевъ: „Исторія русскої словесности“, Казань 1899. I. 391—392.

³⁾ Соловьевъ лос. сит.

Ми перейшли отже по черві всі твори староруського письменства XI до XIV в. — що відзначають ся в більшій або меншій мірі прикметами самостійної творчости, та за красою белетристичною, і переконали ся, що всі такі твори, про які ми що небудь знаємо, були виключно духовними продуктами племені південно-руського. Анальоїчні твори північно-руські зникають як фата моріана.

До тепер порівнували ми літературу південних областей Руської землі й її осередка Київ — з літературою племен північних, зірупованих коло Новгород, що становлять в части тип посередний між українським а великоруським. Властивою вітчизною народу великоруського треба вважати — як се признає Шахматов — горішнє Поволжє і басени Оки¹⁾, — спеціальнож землі: Ростовську, Суздальську, Володимирську, Рязанську, Тверську а опісля Московську. Тут уформував ся суцільний великоруський тип етнольоїчний, тут витворив він підвалини своєї державної організації.

Про літературу тих земель я не згадував нічого, — бо про такі пам'ятники письменства XI та XII столітя, що походили б із тих областей, ми нічого не знаємо. Не маємо з XI або XII стол. навіть певних ц. сл. текстів сьвятого письма та книг літургічних, що походили із тої області. Найдавнішими Ростовськими пам'ятниками зістали ся жите Нифонта з початку XIII стол. (1219) і апостол з р. 1220²⁾. З пам'яток Московської землі найдавніші походять із XIV столітя, як нпр. „Стихирарь“ з р. 1331, „Лѣствица“ 1334, Євангелиє з р. 1339³⁾. Области ті не полишили по собі поетичної спадщини в формі народного історичного епосу⁴⁾.

В землі Ростовській, Володимирській і Тверській напотиємо пам'ятки із за красою самостійної творчости спорадично в XIII, частійше в XIV та XV столітя Сюди належуть на самперед твори Кирила єпископа Ростовського, Симона і Серапіона єпископів Володимирських, і т. н. Складають ся вони з „житій“ місцевих сьвятих, листів, посланій, наук духовних — а пізнійше із поетичних повістей.

¹⁾ Къ вопросу объ образовании русских нарѣчій и русских народностей“. Спб. 1899, стор. 38, 39.

²⁾ А. И. Соболевскій: „Лекціи по исторіи русскаго языка“. Спб. 1891. 14.

³⁾ *ibid.* ст. 15.

⁴⁾ Пипинъ. „Ист. лит. русс.“ I. 158.

Але й сеся література не була повною духовою власністю племені великоруського, і не може бути мірою розвою літератури в тих областях.

Від часу, від коли кн. володимирсько-суздальський Андрій Боголюбський здобув Київ (1169) — дальше після руїни Київа в часі татарського лихолітя, а ще більше, від коли митрополит київський переносить свою столицю до Володимира над Клязмою (1299) — переносять ся південно-руські письменники на північ, несучи з собою київську просвіту. Значна частина тих письменників, яких ми бачимо в другій половині XIII в. і в XIV століттю на півночі, походить із Київа, або перейшла київську літературну школу. І так нпр. Серапіон, пізнійший єпископ Володимирський, був архимандритом київської печерської лаври; Симон, єпископ володимирський, виховав ся в київськїм печерськїм монастири; Кипріян, пізнійший митрополит московський, з роду Болгарин, перейшов також київську школу. Таким способом ті почини літературної творчости, які бачимо на півночі в XIII та XIV в., в значній мірі залежні від південно-руської просвіти і письменства.

Під безпосереднім впливом південно-руської літератури розвинули ся перші північні поетичні історичні повісті XIV і XV в., звязані з місцевими особами і подіями: маю на думці: „Сказаніе о Мамаевомъ побойщѣ“ і „Задонщину“. Твори ті представляють невідатні імітованя¹⁾ „Слова о полку“ Ігоря, з котрого беруть цілі фрази, перекручуючи їх часто нездарно²⁾.

Обширнійша, самостійна, місцева література, переважно духовного змісту, розвиває ся на півночі під кінець XV, в XVI та в XVII століттю. В тому часі Москва стає осередком і державної організації, і духового життя північних земель, — коло неї

¹⁾ Порівн. Пипинъ: „Исторія русской литературы“. I. 212.

²⁾ „Сказаніе о Мамаевомъ побойщѣ“ — это неудачное подражаніе „Слову о полку Игоря“ не только въ приемахъ, но и въ выраженіяхъ; тяжелый слогъ и испорченный языкъ производятъ непріятное впечатлѣніе“ (Порфирьевъ: „Исторія русской словесности“. Казань, 1891. I. 471).

„Въ Задонщинѣ гораздо менѣе оригинальнаго чѣмъ въ сказаніи о Мамаевомъ побойщѣ. Авторъ до такой степени подражалъ „Слову о полку Игоря“, что во многихъ мѣстахъ его повѣсть является просто передѣлкою Слова; авторъ Задонщины“ беретъ выраженія изъ „Слова о п. Иг.“ часто не понимая — или совершенно извращая ихъ“, (ibid. стор. 472).

скристалізував ся тип великоруської народности. Той період північного письменства справедливо називають історики літератури великоруським і московським¹⁾.

Коли ми письменство київського періоду, духовий витвір народу українсько руського порівнаємо з письменством періоду московського, що було речником народу великоруського — покаже ся виразно велика різниця, яка тоді вже сформувалась між тими національними типами — і витиснула свої характеристичні прикмети на літературній творчості.

Різницю сею як не мож краще зазначив сам Пипін у своїй „Історії руської літератури“. Покористуємо ся його словами: „Давний, домонгольський період має характер свобідної безпосередности, свіжого проявленя сил: в історичному житю народу — се була пора смілих подвигів, широкого розпросторення народної області, в справі просвіти — пора живої вразливости, оригінальних завязків літератури і поетичної творчости. Одну з основних прикмет старинного періоду представляє свобода в народних відносинах. В ньому ми не бачимо упертої і боязкої замкнености, якою відзначувались московські часи, — тої виключности і нетерпимости до всего чужоземного, що робила Москву свого роду Китаєм — берегла її від всяких користий духової обміни. Старинна Русь київських часів не знала тої виключности — як не знала і одного з головних її жерел в московським періоді — виключности релігійної“²⁾.

Різниці між півночю і полуднем проявили ся і в письменстві, і в історичній діяльності, та в історичних типах.

„Як давний Святослав з його чубом і звичаями степового наїздника“ — пише Пипін — „нагадає нам в потомстві не московського Великоруса, а скорше південно-руського козака — так ліричний епос „Слова о полку Игоревѣ“ відізве ся не в північній пісні, а скорше в південно-руській думі, і самий факт утвореня „Слова“ міг бути дальшим ступенем епічного розвою, котрого перший ступень був вихідною точкою витвореної потім в народній сфері биліни. Історики зазначають недостачу войовничости північної Руси; в південній навпаки: се була вельми виразна прикмета, котра від часів Олега і Святослава перейшла в спадщині до того запорожського війська, що старалось навіть присвоїти собі лицарство“³⁾.

¹⁾ Пыпинъ: Истор. русс. лит. I. стор. 180—181.

²⁾ „Ист. литер.“ I. 155.

³⁾ loc. cit. I. 171.

В тому героїчному свіжому і діяльному характері народного життя київського періоду й коренить ся по думці автора і оригінальна самостійність старинної літератури. Автор іде ще дальше і признає окрему школу і окремиї стиль в південно-руському письменстві. Так старинні літописи південно-руські як і їх продовжене — літопись т. зв. Галицько-волинська — показує по словам Пипіна — що витворилась була вже звісна літературна школа, котрої прикмети були більше зближені до народної мови — мальовничість, проблиски поетичного одушевлення, при тім властивого не монахови, а скорше світській особі — учасникови тих подій. Той окремиї стиль південно-руської літописі показує ся в протягу многих десятків літ, — представляє отже прояву типу. Висшим взірцем того стилю-було „Слово о полку Игоревѣ“. Воно також каже догадуватись звісного роду школи. Північне письменство переховалось взагалі без порівняння повніше — але в ньому ми не знаходимо нічого подібного¹⁾. Література московського періоду виростала з старих початків в одностороннім, виключно церковнім напрямі, не даючи місця ані научному знанню, котре тим часом зробило уже свої великі здобутки на заході, — ані народно-поетичній творчості, що продиралась до книги лишень поодинокими епізодами або натяками, прийнявши своєю дорогою значну мірку книжної лєтенди²⁾.

Слова ті набирають иньшого, більшого значіння, коли їх поставимо у звязи з попередними, проаналізованими висше фактами. Коли собі тепер нагадаємо висновки з тих фактів, то представить ся нам у властивому світлі спопуляризована і окрита авреолею славного імени автора теза — що „въ древнемъ періодѣ до Татаръ и до политическаго раздробленія Руси не было никакой спеціально южнорусской литературы; была общая литература русскаго или русско-славянскаго писменнаго языка, распространявшаяся одинаково по всеѣмъ областямъ тогдашнаго русскаго племени“.

Цілий ряд проаналізованих нами літературних прояв говорить нам ясно — що коли поминемо літературу перекладувану і перероблювану із візантійських та південно-словянських первовзорів, — котра була спільна не лишень руським племенам, але також Сербам, Болгарам, Грекам, а по часті й цілій серед-

¹⁾ „Ист. русс. литер.“ I. 172—3

²⁾ *ibid.* 180.

новічній християнській Європі, — то мусимо сказати, що „въ древнемъ періодѣ не было никакой сѣверно-русской литературы — была только одна литература южно-русская“. Так, література оригінальна, із проблисками високої поетичної творчості, із закрускою беллетристичною — була в давнім періоді виключним витвором південно-руських племен. І по своїй території, і південно-руській історично-національній основі, і по окремім поетичнім стилю, і по звязи з дальшими письменськими і народно-поетичними творами українсько-руського народу — сеся література давного до-монгольського періоду, а в части й часів татарського лихолітя була спеціально південно-руською літературою. Іншої літератури в точнійшому значіню того слова, під той час на Русі не було. Через те й спільність тої літератури на Русі — про яку так евфемістично говорять російські учені, — лежала в тім, що північна Русь, не маючи під той час власної літератури, твори письменства південно-руського переписувала, перероблювала — і в загалі користала з них на стілько, на скілько на се позволяв її стан просвітні і духові потреби поодиноких областей. Тій обставині ми й завдячуємо переховане многих південно-руських літературних пам'яток у північно-руських копіях — коли південно-руські оригінали попропадали в пожежах-татарської руйни.

Спорадичні проби літератури не копіюваної і не переводженої, які появляють ся на півночі менше більше до половини XV в. — або не мають літературної беллетристичної закруски, або були перерібками творів південно-руських. З хвилию, коли й на півночі з'являють ся прояви самостійної місцевої оригінальної творчості, мають вони що до змісту, літературних мотивів, їх оброблення, стилю і мови — зовсім иньший характер, як твори південно-руські. Так представляє ся тотя евфемістична літературна спільність.

Тотаж проява, котру не менше евфемістично називають деякі російські історики літератури — збереженем літературної традиції, перерваної або ослабленої на полудни — се довге непереривне пасмо впливу південно-руської культури і літератури на півночі.

Ми провели се пасмо до впливу „Слова о полку Ігоря“ на північні поетичні повісти XIV та XV століття. В XVI та в першій половині XVII століття слабне, хоч не перериває ся

вплив українсько-руської культури на півночі. Московське письменство розвиваєсь в оригінальні форми, хоч односторонно, на основі літературної спадщини київського періоду. Струя українсько-руських літературних і цивілізаційних впливів оживлює ся, набирає сили і пливе знов ширшим руслом у другій половині XVII та в першій XVIII столітя. Тоді то українсько-руські учені й літерати, ученики й учителі київської духовної академії, як Сим. Полоцький, Єпіф. Славинецький, Дм. Ростовський, Ст. Яворський, Т. Прокопович і иньші, переносять ся до Москви, а опісля й до Петербурга — займають найвизначніші місця в церковній ієрархії, впроваджують нове промінє європейської науки і просвіти, організують школи на взір українсько-руських колегій, закладають бібліотеки, уряджують драматичні представлення, а в особі таких високо просвічених мужів, як знаменитий бесідник і публіцист Теофан Прокопович, стають першорядними помічниками й дорадниками Петра I-го — в великій справі реформи й європеїзації Росії. В другій половині XVIII столітя дає Україна літературі російській таких письменників як Богданович, Гнідич, Калніст, Наріжний і иньші, ще в першій половині XIX столітя стає Українець Гоголь реформатором російського письменства, надаючи йому напрям реалістичний.

Від хвилі, від коли на вершках київських церков заблещули хрести, присвічуючи Руси до нового періоду духового життя, аж до часу, коли над Невою виросла нова північна столиця на козацьких трупах, на руїні політичної сили України, пливе ширшим то вузшим руслом жива хвиля літератури, просвіти й європейської мисли з південної Руси на північ — а не на відворот. З півночі на полудне зачинає сеся течія повертатись в другій половині XVIII столітя, — а що йно в XIX столітю течія сеся змінює свій напрям зовсім з півночі на полудне; що йно в XIX стол. — серед буйного розцвіту великоруського письменства — а в значній мірі також з причини таких прояв, як указ з р. 1876 — зійшла українсько-руська література в Росії майже на таке становище супроти літератури великоруської — в якому знаходилось в протягу цілого довгого ряду століть письменство північно-руське — зглядом південно-руської літератури.

Латинські інфінітиви на -ier.

Написав Іван Копач.

Про латинський *inf. praes. pass.* на -ier пише проф. Stolz в третім виданю своєї Латинської граматики (Ivan Müller: *Handbuch der classischen Alterthumswissenschaft II.* 2³ (1900) стр. 198): „So ist der Ursprung dieser Form immer noch nicht klar“. Тимчасом — на мою думку — його власна гадка про зложенє тої форми з звичайного інфінітива на -i і приставки інфінітивної -ere (з притупленєм -ere на -er), взятої від тематичних, непохідних дієслів, розв'язує загадку вже до половини. Я-б лише походженє другої складової часті инакше пояснив, як се зробив проф. Штольд.

Отже передовсім се певне, що форм на -ier не можна ставляти на рівні з формами на -i. Вправді — щоб говорити словами Штольца — „інфінітиви на -i числом переважають“, але за те безперечно майже всюди форми на -ier пахнуть якоюсь старосьвіччиною. І так, форм на -ier передовсім уживано „in der Gesetz- und Priestersprache, auch in Grabinschriften (пор. Neue- Wagoner: *Formenlehre der lateinischen Sprache*³ (1897) 3, 225). Переважна частина прикладів тої форми походить з Плявта і Теренція та з решток иньших писателів найдавнішої доби римської літератури (ib. 226—235), і Брок (*Quaest. gramm. carita duo* стр. 82) справедливо — не вважаючи на супротивленя Штольца — признав інфінітиви на -ier архаїзмами вже для доби Лівія Андроніка.

Нині поясняє ся багато форм латинського дієслова зложенєм двох первісно більше або меньше самостійних складників, нпр. *imperf. amabam, legebam* уважає ся зложенєм з інфінітивних утворів *ama-, *lege- і з форм кореня *bhu „бути“; форму *inf. fut. act.* на -turum („esse“ додано до нього, як доказано, пізнійше по аналогії до *amatum esse*, і тому бракує воно так часто у писателів) толкують зложенєм з *supinum* на -tū (loc.) і з аккузативного інфінітива (від кор. -es) *erum з *es-om „esse“, (оск. *ezum*, умбр. *erom*), так що прим. *daturum* = *datu-erom. Оба ті поясненя, о скільки мож бачити, досить загально при-

няті (пор. Stolz цит. м. стр. 183 і 191). Отже подібним способом можна пояснити й форми на -ier, приймаючи, що повстали вони із зложення звичайного інфінитива на -ī з inf. praes. дієслова помічного *ere з *es-e. Відпадене наконечного е не повинно дивувати супроти численних латинських форм як biber, transferr, conder і т. и. (пор. Stolz стр. 190 ув.). Потрібне лише морфологічне виведення форми *ere і пояснене синтактичної підстави прийнятого зложення.

Супроти імперфектів на -bam і таких творів, як assue-facio, cale-facio, are-facio (у Люкреція 6, 962 навіть: facit are; у Катона De re rustica 157, 9: ferue bene facito) і т. и., де перший складник вважає ся інфінитивом (справу відмінка лишаємо тут на боці), нема жадної підстави відмовляти й пневи еспосібности до такої формації. Наколи приймає ся для пояснення inf. fut. act. на -ūrum — лише на підставі посвоячених італійських діалектів — для латинського язика форму *erum, то чому би не прийняти форми, що зовсім відповідає типови латинської мови. З пропорції: legere: (amari) = *lege: legi виходить, що ми в язичі латинським маємо перед собою дві формації інфінитива, одну, скажимо, від пня теперішночасового, другу від пня аористичного (тобто розширеного приставкою -s). Одна й друга могла знов прийняти подвійну форму, відповідно до того, чи виступала функція дативна чи льокативна¹). Тип *lege, як видно, заховав ся ще в формах імперфекта на -bam і в зложеннях таких як are-facio. До нього належало-б і *ere (побіч esse).

Первісно уживано по всякій імовірности обох форм інфінитива, так на -ī як на -e, без ріжничі що до роду дійства (genus verbi пор. Brugmann, Griech. Gramm.³ (1900), 465). І що йно потреба більшої прецизії в вислові, — очевидно відповідно до висшого духового стану розвою народу — викликала висше наведене зложення. Форма legi-er(e) значила первісно „бути до читаня“ або „бути в читаню“ (відповідно до того, чи перший складник вважає хто дативом чи льокативом), отже дальше „бути читаним“.

¹) Справу про морфологічні відносини форм на -ī до форм на -e лишаю тут на боці. Рішати, котрі форми дативного, а котрі льокативного походження, дуже тяжко, бо так dixi з причини своєї безсумнівної морфологічної однородности з δεῖξαι, як також agi з *ag-ai належать до дативної формації. Та подвійність окінчення (e, i) найлекше таки пояснити прийнятем подвійного походження, що по найбільшій частині й робить ся.

Miscellanea.

Вірша єпископа Й. Шумлянського про події 1683—1686 рр.

Єпископ Йосиф Шумлянський, якого імя нерозривно звязане з заведенем унії в львівській єпархії, сьвяткованим недавно в наших клерикальних кругах, повинен заняти також деяке, хоч і скромне місце в історії українсько-руського письменства. Правда, більшість історичних документів звязаних з його іменем, навіть його заповіт, писані по польськи. Але нам лишила ся з його підписом дуже цікава книжка „Метрика“, видана в р. 1687 і писана гарною, живою і близькою до народньої мовою. Правда, супроти того, що Шумлянський, вихований у польських військових кругах, писав, а певно й говорив звичайно по польськи, являв ся оправданий сумнів, чи „Метрика“ з її живою, енергічною мовою і докладним знанем руського сільського життя не була твором якого секретаря або єпископського писаря, випущеним у сьвіт тільки під єпископською фірмою. Новійші єпископські куренди дають аж надто багато підстав до такого сумніву. Але ми маємо один дуже виразний доказ на те, що „Метрика“ справді була твором Шумлянського, значить, що Шумлянський справді добре знав народне жите, особливо жите сільського духовенства, і добре володів руською народньою мовою. Нам лишила ся написана ним вірша, яка вже напевно була його твором і показує найліпше, що фаховий вояка не цурав ся й пера і володів ним зовсім не погано.

Про сю віршу Шумлянського зберіг однуку звістку український літописець Гр. Величко. В II томі своєї Літописи на стор. 536, оповівши про побіду Яна Собєского під Віднем, укра-

їнський літописець додає ось що: „На той війнѣ Вѣденской былъ при королю Собескимъ новій унѣять и похлѣбца лядскій Іосифъ Шумлянскій, епископъ львовскій, и сему дѣянїю тогдаснему добре присмотрѣвши ся, на досаду гетману Самойловичу вложилъ собою (?) думу або пѣсню такую:

Послушайте, послушайте що есть живо,
Послушайте, послушайте що есть живо,
Яко войсковое живо
Насъ молодцовъ омилило
И въ неславу впровадило!

Жал ся Боже, жал ся Боже на гетмана,
Жал ся Боже, жал ся Боже на гетмана,
Самойловича Ивана,
Що заказаль христїаномъ
Пойти противъ бѣсурманомъ!

Отожь бачишь, отожь бачишь, що ся стало,
Отожь бачишь, отожь бачишь, що ся стало:
И безъ тебе ся надало
Королевѣ и Полякомъ,
Кавалеромъ и юнакомъ...

и прочая, долго тої пѣсни або думи“.

Величко, як бачимо, не хотів уміщувати її цілої в своїй літописи, хоча вміщував у ній не мало иньших довгих, навіть польських віршів. Що знав її всю, се видно з його згадки про її довготу. Форма, в якій подає куплети Шумлянського, а власне повторюване першого рядка кожного куплета, вказує на те, що Величко мабуть чув ту пісню в співаню і списував текст так, як його співали, з повторюваннями, яких вимагала мелодія.

Чи звісний був новочасним історикам повний текст сеї вірші Шумлянського? Правда, проф. Шараневич у своїй розправці про Шумлянського, розібраній мною давнїйше (Записки 1898, т. XXII стор. 42—52) називає сю віршу „извѣстною“, але ані з його розправки, ані з жадної иньшої дотеперїшньої праці про Шумлянського не видно, щоб наші історики знали її. Правда, для істориків ся вірша не так то дуже й цікава; вона більш інтересна для історика літератури, а історики нашого письменства XVII в. доси не мали нагоди звертати уваги на Шумлянського, не вчисляли його до ряду письменників.

Тимчасом повний текст вірші Шумлянського опублікований уже досить давно — що правда, опублікований у такім місці,

де кожний швидше шукав би всего можливого иньшого, а не твору голосного єпископа-войовника. Маю тут на думці звісну збірку галицько-руських народніх пісень Жеґоти Паулі, видану у Львові 1839 р. (Pieśni ludu ruskiego w Galicyi zebrał Żegota Pauli. Lwów 1839, 2 т.). В першім томі стор. 148—154 уміщено ніби пісню пз. „Odsiecz Wiednia i bitwa pod Parkanami 1683“. В передмові Ж. Паулі оповідає події тої памятної побіди і додає при кінці ось що:

„Duma niniejsza opisująca owe wojenne zdarzenia, znalezioną została w starym rękopisie z r. 1690, w obwodzie Kołomyjskim, przez gorliwego badacza starożytności narodowych, Mirosława z Horodenki. Z wyrażonych w niej skarg kozaków zadnieprskich zostających wtedy pod władzą moskiewską i utyskujących na to, że nie mogą towarzyszyć Polakom w różniejszej wyprawie wołoskiej widać, że utworzoną została około roku 1686“. Хто такий був той Мирослав з Городенки, де він знайшов рукопис, із якого відписано сю віршу, як виглядав рукопис і що стало ся з ним потому — нічого сього не знаємо. Копія, надрукована у Ж. Паулі, зроблена була чоловіком не дуже тямущим; при тім транскрібуючи текст на латинські літери сам Ж. Паулі, здаєть ся, самовільно поробив у ньому деякі зміни, повводив польонізм, яких у ориґиналі, писанім руськими буквами, певно не могло бути. Порівнюючи отсю „думу“ Ж. Паулі з тим, що подає Величко з „пісні або думи“ Шумлянського, ми бачимо відразу їх повну тотожність, так що не лишає ся ніякого сумніву, що ніби то „задніпрянська дума“ Жеґоти Паулі не що иньше, як вірша львівського єпископа Шумлянського. Передруковуємо тут повний текст сеї інтересної памятки нашого віршарства XVII в., віддаючи йому при тім його первісну форму — руське письмо, та справляючи по змові текст там, де він по нашій думці був поспований малотямущим копістом або навмисно спольонізований. Для контролі подаємо в нотках відповідні місця так, як вони читають ся у Ж. Паулі:

Послухайте, що з вас¹⁾ живо,
Яко²⁾ войсковое жниво³⁾
Нас молодцов омигло
І в неславу впровадило.

Жаль ся Боже на гетмана,
Самойловича Івана,
Що закавав християном
Пойти бити бісурманов⁴⁾.

1) Вел. есть. 2) ŻР. Jak. 3) ŻР. wojsko wojerływo — очевидна нісенітниця. 4) Вел. против бісурманом.

Турком приязнь¹⁾ в том показав²⁾,
А козаком славу змазав,
Котру в полю батьки наші
Здобували³⁾ бючи баші.

Отож бачиш, що ся стало:
І без тебе ся там жало
Корольови і Поляком,
Каваліром і козаком⁴⁾.

Вийшли Турки всіми сили,
Щоб цісаря й Німців⁵⁾ збили;
Король Німцям послануєт,
Турком битву ознаймуєт.

Та в неділю барво⁶⁾ рано
Всіми труби заіграно,
Тяжко з гармат огня дано,
Од короля заволено:

„Нуте Ляхи, всі ва мною,
Скочте щире з охотою!
Будут Турки утікати,
А ми будем їх рубати“.

А од рана аж до ночі
Не оден там замкнув очі
І на кривом полі зостав,
На віки ся з сьвітом розстав.

А везира із Турками
Побив моцно в Татарамі,
Затим Німців оборонив,
Так теж Відень освободив.

Там здобичі не мали:
Брали Ляхи золоті,
Наметов ся повостало,
Відняном ся все востало.

А гдеж коли так щасливе
Бито Турків та сквапливе,
І вигнано з їх же шанців⁷⁾
Лягло⁸⁾ сто тисяч поганців⁹⁾.

Діла¹⁰⁾ Німці всі забрали,
Корольови дяковали:
„Нас, королю, одкупив єсь,
На сьвіт повторне вродив єсь¹¹⁾“.

„Нехай твоя слава слине,
Турецькая нехай гине,
Нех по смерти твої кости
Посьвятять ся в високости“.

Король тим ся барво тішит,
А із Відня з войском спішит;
Кождому ся мило ставит,
Нігде ся з войском не бавит.

Турки зразу там готуют,
При Парканах ся шикуют,
І зненацька¹²⁾ наступають,
В четвер Ляхов побивають.

Король потом передмову
Чинит до них невеселу:
„Милі¹³⁾ Ляхи, не дивуйте,
На суботу ся готуйте“.

Скоро тое вимовляєт,
Всіх війкових потішаєт:
„Допоможи, Боже, просим!
Руки наші к тобі зносим!“

Та в суботу под Парканом
Дано хлосту Турком паном:
На полю їх покладено,
Зо всіх сторони в Дунай гнано.

Баші, Турки як бидлята
Пошли в Дунай небожата,
Тамже Ляхи їх рубали,
Кровю Дунай фарбовали.

Отож, Турки, ваша пиха
Наробила вам же лиха:
Хтілисьєте ліпшиї буті,
Та єсте-сте добре биті¹⁴⁾.

¹⁾ przyjaźń, ²⁾ pokazał; так і дальше з ос. ч. мн., хоч у попереднім куплеті „zakazał“. Уважаю форму на І поправкою самого Ж. Паулі, бо вона стрічаєть ся і в иньших піснях його збірки, і для того поправляю всюди на в, не зазначаючи сего далі. ³⁾ Zdobywały ⁴⁾ Вел. юнаком. ⁵⁾ i Niemców ⁶⁾ bardzo ⁷⁾ szanców ⁸⁾ Lehło ⁹⁾ pohańców ¹⁰⁾ Diła — польонізм очевидно самого Шумлянського, зрештою досить частий в книжній мові — польське działa — гармати. ¹¹⁾ odkupiłeś, wrodyleś. ¹²⁾ z nienaczka. ¹³⁾ Myłuj'. ¹⁴⁾ jesteście dobre bity.

Башов ваших іспоймано
І до Польщи їх забрано,
Україна тепер скаче,
Цар турецький ревне плаче.

Міст¹⁾ позбув, инший їх здобув,
Король міста поодбрав
І Німцьом їх поодавав,
Вином Ляхов учестовав.

Було²⁾ вино по чотири,
Бо го пили і костирі;
А ми за Дніпром сиділи³⁾,
Простуху та воду пили.

Так по славній в Німцях війні
Пішов король до сво'ї землі
Україну одбирати
І Волохов осаджати⁴⁾.

На весну ся ізбирає,
Всіх християн запрашає:
„Поможіт мні⁵⁾ Турков збити,
Будет сам Бог нам щастити“.

А молодці небожата,
Щасливі козачата
Войну строгу одступили,
Здобич многу утратили.

Королю наш милостивий,
Будь же ти нам литостивий
І вийми⁶⁾ нас з той неволі,
Будем тобі завше к'волі.

Кролю славний, додай слави,
Не борони переправи
Нам козаком небораком
Пойти і к тим паном Ляхом!

Юж, гетьмане, наша нива
Достигає, будут жнива:
Зеленая весна іде,
Козакови служба буде.

Ідіт з Низу Запорожці
До короля его мості!
Ідіт з нами, Задіпрані,
Погішайте⁷⁾ християни!

Возьмімо ся всі за руки,
Бисьмо вміли пойти в муки.
Запорожці, станьте з нами,
А чей будет Бог за нами.

Подав *Іван Франко*.

Сотворенне жінки

(пародія).

Се ще було, як на сьвітї нічого не було, а по середині стояла копиця, а на тій копиці сидів Бог тай журив ся; сумно щось йому зробило ся жити на сьвітї усе одному. Дай, каже, зроблю собі чоловіка! Набрал глини, замісив, виліпив чоловіка тай поставив сушити; дунув на нього — й ожив чоловік, веселійше-ж Богови не зробило ся.

Ходить собі той чоловік біля копиці тай теж сумує. Упять задумав ся Бог: „щоб його таке зробити, щоб і йому і чоловікови стало веселійше? Дай, каже, зроблю ще жінку, може воно краще стане жити на сьвітї“. Узав Бог упять таки глини, замісив, зробив з неї мов ковбасу тай положив трохи просушити, щоб швидче було жінку зліпити. Тут де не взяло ся маленьке цуциння — хоп — тай на втіки! Бог за ним,

1) Miasta — нече розмір. 2) Było. 3) sidily. 4) osadzały. 5) Pomozyt mnia. 6) wyjmuj. 7) Polyszajcie.

а прокляте цуцня від нього, Бог за ним, а воно від нього. Але-ж Бог поватужив ся, догнав те цуцня, піймав таки його за хвіст. Коли-ж анахтимське цуцня — гав, гав! — рванулось, утікло, а Бог остав ся з хвостом. Дивив ся, дивив ся на той хвіст, не знав що з ним зробити, тай каже: зроблю з нього жінку! Тай таки зробив жінку: тим вона так вертлява, як собачій хвіст.

Оповідання записане д. Шефером дуже давно в Одесі від якогось селянина. Анекдотка ся очевидно пародіює звістні оповідання про сотворенне світа і жінки — див. Чубинський I с. 145—6, Драгоманов с. 89 і далі. В тексті є де що (нпр. „рванулось“, „так“ замість така) що вказує на не зовсім докладну (може роблену з пам'яті?) запись.

Подав *Олексій Маркевич*.

(Одеса).

Наукова хроніка.

Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899 р.

III. Середні віки.

[Далі].

По історії внутрішнього устрою і культури Німеччини не ма крім книжки Інама-Штернегга між новою літературою нічого в значнійшого. З дрібніших розвідок вибираємо дещо замітніше. Platen, Paul. — Zur Frage nach dem Ursprung der Rolandssäulen. Dresden, 4°, ст. 44. Про стовпи Ролянда, які стрічають ся по многих вімецьких містах, веде ся від давна суперечка. Тепер доказує Плятен, що сі стовпи ставили первістно божкови Донарови. Inama-Sternegg, Karl Theod. — Deutsche Wirtschaftsgeschichte in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters. I. Theil. Leipzig, вел. 8°, ст. XXI+455. Се властиво перша частина третого тому німецької економічної історії. Перший том появил ся 1879 р., другий 1891, що сягає до кінця 12-го в. Се нова частина має довести огляд до кінця середних віків, і присвячена головно аграрним відносинам; по при се обговорює густоту залюднення і клясові відносини. Підручник сей обчислений на ширші круги і через се літературні і жерельні вказівки до можливости зредуковані. Про прикмети самої праці годі розводити ся, бо критика вже перші 2 томи дуже прихильно оцінила. В завзятій суперечці про спосіб елекції німецьких королів забрав знова Лінднер слово і то вже четвертий раз: Lindner, Theodor — Der Hergang bei den deutschen Königswahlen. Weimar, 8°, ст. III+70. Ми згадували вже про погляди автора на сю справу у давнійших „Оглядах“ — отже тут їх не повторюємо. Замітимо лише, що сям разом L. звертає ся

головно против гадки Бресслява, немов би елекція була уряджена на звір папських виборів. Puntschart, Paul. — Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten. Ein Verfassungs- und culturgeschichtlicher Beitrag. Leipzig, вел. 8°, ст. XII+34. Розрізняє дві окремі події: поставлене князя і чолобитню, та дошукує ся, як обі сї перемонії відбували ся. Згадаємо, що М. Паппенгайм, в основній критиці сеї книжки (Zeitschrift der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. XX ст. 307—313), вважає виводи автора за хиблені. Ebhardt, Bodo. — Deutsche Burgen. Berlin, вел. 4°, ст. VIII+48. Публікація ся має подати все що зісталось зі старинних німецьких замчищ, а також сучасні сьвідоцтва про їх ціль і значіне разом з описом життя людей, які в тих руїнах колись жили. Системи в уложеню цілого матеріалу годї поки-що добачити. Dieffenbacher, J. — Deutsches Leben im 12 Jahrhundert. Culturhistorische Erläuterungen zum Nibelungenlied und zur Kudrun. Leipzig, 8°, ст. 177. Книжка має вартість лише зручної компіляції. Перегляд літератури, поданий на початку, не повний, а при тим сильно перестарілий. Boos, Heinrich. — Geschichte der rheinischen Städtekultur von ihren Anfängen bis zur Gegenwart mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Worms. 3. Theil. Berlin, 4°, ст. IX+483. Ми згадували про появу перших двох томів сеї цінної праці у огляді за р. 1897. Сей, третій, том дає основний перегляд внутрішнього життя німецьких міст в середних віках.

Fath, J. — Wegweiser zur Deutschen Litteraturgeschichte. I. Die älteste Zeit bis zum 11 Jh. Würzburg, 8°, ст. VIII+90. Поодинокі критики вчисляють велике число пропусків і помилок. Holthausen, F. — Altsächsisches Elementarbuch. Heidelberg, вел. 8°, ст. XIX+283. Головну частину сеї праці виповнює граматика старо-саксонського диялекту. По при се поданий виказ жерел і літератури, і вибрані приклади із перехованих памяток з поясненнями. Се прегарний підручник германістичної науки владжений в незвичайною точністю і пильністю. Pachtoly, Paul. — Die Variation im Heliand und in der altsächsischen Genesis. Berlin, вел. 8°, ст. 118. Праця важна для історії техніки старо-германської алітераційної поезії. З другого боку, для рішеня питання, чи Геліанд і останки книги биття походять від того самого автора, не вистає вказане на ріжницю між обома поезіями в уживаню варіацій. Ekkehard — Waltharii Poesis. Das Waltharilied Ekkehards I. von St. Gallen, nach den Geraldushandschriften herausgeg. von Hermann Althof. Leipzig, 8°, ст. VII+183. Видаючи у збірці „Sammlung Göschen“ переклад Вальтарія д. Альтоф перевів ревізію латинського тексту, опираючись головно на рукописах, що містять пролог Геральда.

Тепер випечатав він сей текст з поясненнями і пролегоменами, зазначаючи важливі лекції. В пролегоменах він дошукує ся початків легенди про Вальтера; жерел традиції та роздивлює ся яку ролю мали Геральд і Еккегард IV в розширюваню сеї поеми. Відтак розбирає рукописи, видання, характер і мову поеми.

Schweitzer, Hermann. — Die mittelalterlichen Grabdenkmäler mit figürlichen Darstellungen in den Neckargegenden von Heidelberg bis Heilbronn. Strassburg, вел. 8°, ст. 72. Дає загальний нарис середньовічної форми нагробних пам'ятників з огляду на будову, малюнки, письмо і матеріал. Спеціальну часть починає від опису пам'ятника в Гохгаузен із половини 12-го в. Вартість артистично-історична поодиноких нагробних каменів відповідно і ясно оцінена. Matthäi, Adelbert. Deutsche Baukunst im Mittelalter. Leipzig, 8°, ст. IV+156. Автор хоче усунути велику байдужність, яка тепер запанувала в питаннях архітектури. В тій цілі старає ся дати їй історичну і технічну підставу. По короткім загальнім вступі обговорює середньовічні будівничі стилі в історичнім порядку. Під кінець показує на добрих прикладах розвій кожного стилю з окрема. Hasack. — Geschichte der deutschen Bildhauerkunst im XIII Jahrhundert. Berlin. Річ написана дуже старанно, подано тут багато ілюстрацій і признати треба авторови, що критичний опис многих памяток вийшов дуже інтересно. Замітити лиш годить ся, що автор не звертає належної уваги на датованє памяток скульптури та містить тут багато таких котрі належать до XV ст. як прим. гріб Генрика Льва, порталі з Мінстери, Падеборна і т. и.

б) Франція. Albanès, J. H. — Gallia christiana novissima. Histoire des archevêchés, évêchés et abbayes de France complétée par Ulysse Levalier... Marseille (évêques, prévôts, statuts). Valence, 4°, ст. XII+956. Для історії полудневої Франції, так багатої на різні архіви, мало маємо печатаних збірок грамот і через се ся публікація дуже пожадана. По при історію чисто церковну багато тут нового для світової історії: ч. 41 і 42 відносять ся до „missi dominici“ Карльмана, ч. 149, 152, 207, 211, 213 — до відносин вікомтів з марсильянськими єпископами в XII і XIII в. ч. 217, 224, 243, 265, 268 і др. — до міщаньства Марсильї в борбі за свої права. Дперва від XIV в. вибрано лише спеціальні грамоти. Cartellieri, Alexander. — Philipp II. August, König von Frankreich. 1. Buch. Bis zum Tode Ludwigs VII. (1165—1180). 2. Buch: Philipp August u. Gf. Philipp von Flandern (1180—1186). Leipzig, вел. 8°, ст. XV+92+76, 95+112. Про першого французького короля, що з ясною ціллю і рішучістю вмшав ся у світові події. Дуже добре характеризує автор зна-

чине королівського права, виконуваного Филипом II вже за життя Людвіка і се подвійне володінє батька і сина становить осередок цілого опису. Borreli de Serres — *La Réunion des provinces septentrionales à la couronne par Philippe-Auguste: Amiénois, Artois, Vermandois, Valois*. Paris, 8°, ст. 147, доказує що смерть Елеонори в Вермандоа та через се, прилученє Ам'єнної, Вермандоа і Вальоа до французької корони наступило між 19 і 21 червня 1213 р. Douët d'Arcq затемнив сю справу кажучи, що Елеонора умерла значно пізнійше. Він помішав дві жінки Матея III з Бомон. Матеї розвів ся з Елеонорою в Вермандоа коло р. 1191, а відтак оженив ся з Елеонорою дочкою графа Соассон, котра вмерла аж за володіння Людвіка сьв. Се заслуга автора, що віднайшов вість про розвід Матея і через се цілу справу поставив ясно. Renan, Ernest. — *Étude sur la politique religieuse du regne de Philippe le Bel*. Paris, 8°, ст. 483. Тут получено три розвідки Ренана, печатані попередно в „*Histoire litteraire de France*“: про Іюльома Ноґаре, Пера Дюбоа і Клементя V. Розвідка про Ноґаре — се безпередно найлучша з праць Ренана із середньовічної історії; атентат в Анаї описаний старанно і безсторонно. Одначе ся частина далеко ліпше оброблена в книжці Гольцмана. Публікації д. Лянільоа зробили статю про Пера Дюбоа зовсім злишнім; а від часу робіт Венка, а особливо від великого видавництва буль Клементя V, розвідка присвячена сьому папі вже неvistарчає. Garreau, L. — *L'État social de la France au temps des croisades*. Paris, 8°, ст. 530. Ціль автора, яку хотів осягнути написанєм сеї праці, тяжко означити. Коли мав на думці змальованє фєвдальної осьвіти, праця вийшла неповна, бо багато прикмет, що її найлучше характеризують, нема тут зовсім. Нічого не згадано про церемонії королівські, церковні і вельмож, про двір, культ, ереси, богоміє, звичаї, монастирі, замки, фінанси, рільництво і т. и. Се радше збірка розслідів про ріжні справи як суцільна праця. Початок 14 в. багатий на ріжні проєкти і замітки про спосіб відобраня Сьвятої Землі невірні. Особливо в р. 1306 і 1307 була ся справа предметом горячих нарад між папою Клементом V, Филипом Красним, англійським королем і Каролем Вальоа, титулярним цісарем Царгорода. Папа звернув ся за порадою до начальників великих рицарських орденів. Відповідь, яку надіслав Яков Моле, начальник Темплярів, видав вже давнійше Балюде. Тепер видав Joseph Petit: *Mémoire de Foulques de Villaret sur la croisade* (Bibliothèque de l'école des Chartes. LX. ст. 602—610) досі незнаний, що містив ся в *Miscellanea Vaticana*. *La Désolation des eglises, monastères et hopitaux en France pendant la guerre de Cent ans*. T. II: la Guerre

de Cent ans jusqu'à la mort de Charles V (première moitié) par Henri Denifle. Paris, 8°, ст. XIV+862. Головний предмет праці автора се змальоване страждань і страт які понесла французька церков в часї столітної війни. Одначе не могло тут обійти ся без загального огляду самої війни і д. Д. подає, особливо на основі богатих англійських жерел, докладний образ военных операцій з обох сторін і через се надає своїй праці більш загальної інтерес. Богато нового довідуємо ся тут про двозначну ролю, яку грав Кароль Злий (Charles le Mauvais). Catalogue des actes du dauphin Louis II, devenu le roi de France Louis XI, relatifs à l'administration du Dauphiné recueillis par E. Pilot de Thorey. Grenoble, 2 vol., 8°, ст. XXVII+536, 472. Збірка дуже важних, по більший части доси невістих материялів про молодечий вік Людвика XI і заряд Дофіне, під його начальством за час 10-и літ. Він реформує інституції адміністраційні, судові і фінансові в напрямі централізації, засновує університет в Валанс, попирає ровній торговлі і промислу. Через за сильне підчеркуване своєї незалежности супроти короля він мусить 1456 р. утікати до князя Бургонії і там зістає до 1461 р., до покликания на французький престол.

Mortensen, Johan. — Medeltids dramati Frankrike Goeteborg, 8°. Автор описує дуже популярно і докладно розвій середньовічної французької драми. Він розсліджує різні форми, які принимала драма у своїм розвою: як літургічна драма почавши від антифон перейшла у містерії, а відтак перемінилася в: „Moralités“, „Histoires“ і „Mystères profanes“. За тим слідує драма комічна зі своїми трома визначними творами — два на початку: „Jeu de la Feuillée“ і „Jeu de Robin et Marion“ Адама з Галль. третій на кінци своєї історії, фарса адвоката Пателена — твори, що дали підвалину до розвиту французької комедії. По при се пильну увагу звертає автор на техніку тих драм, спосіб виставлюваня і оповідає історію підприємств, котрі тим займали ся. Die altprovenzalische Liedersammlung C der Laurenziana in Florenz nach einer in seinem Besitz befindlichen alten Abschrift hrg. von E. Stengel. Leipzig, вел. 8°, ст. 76. Де Люяліс був перший, що видав старо-провансалську збірку пісень, іменпо cod. O. на основах дипломатики. Після сего видано ще cod. A. і H. Публікація Стенгля опирає ся на старанній відписи „C“ з 16 ст. Ся рукопись містить 140 чисел, між ними деякі унікати. Zwei altfranzösische Dichtungen: La chastelaine de Saint Gille. Du chevalier au barisel. Neu herausgegeben mit Einleitung von O. Schultz-Gora. Halle a/s., ст. VI+193. Видане призначене головно для потреб школи, до того некритичне, щоб, як каже

видавець, через апарат варіантів, котрим і так ніхто не хіснує ся (sic!), не побільшати коштів. Вступ обговорює доволі вдатно рукописи і дотеперішні видання, зміст, естетичну вартість, метричну форму, питання часу зложення поем і вітчизни поета, якого імя до нас не дійшло. Lichtenstein, G. — *Vergleichende Untersuchungen über die jüngeren Bearbeitungen der Chanson de Girart de Viane*. Marburg, 8°, ст. 72, — всі редакції можна ввести до затраченої поеми, перерібки старинної „Girart de Vienne“ в александрійських віршах, також затраченої; редакція рукописи арсеналу більш зближена до спільного оригіналу як редакція з Cheltenham. Потім перекладає автор порівняне „Girart-a“ писаного Bertrand-ом de Bar sur Aube і перерібною з кінця XIII ст. — Chartier, Alain — *Le curial. Texte français du XV siècle avec l'original latin*. Halle a. S., вел. 8°, ст. XLV+54. Критичне видане Curial-я на основі майже всіх рукописий латинської і французької версій. В переднім слові переведений доказ, що латинська версія первісна та що гуманіст Амброзій де Міліс був мабуть її автором. При кінці розбирає видавець ще Енея Сильвія: *De curialium miseria* і Антона де Gueraga: *Menosprecio de Corte*; оба знали „Curial“ і хіснували ся сим твором.

Peure, Roger. — *Répertoire chronologique de l'histoire universelle des Beaux-Arts depuis les origines jusqu'à la formation des écoles contemporaines*. Paris, 8°, ст. XII+496. Хронологічні таблиці для загальної історії штуки, від початків людської культури аж до р. 1820, книжка потрібна не лише для історика штуки, але й для всякого, що з історією має до діла. Се перший сього рода підручник, і він може вповні вдоволити читача. Автор сполучив тут можливу докладність зі зручним вибором важніших річей з поміж дрібниць; оглянув всі штуки, не виключаючи музики. Під поодинокими роками наводить краї в азбучнім порядку. Там де матеріял значно наростає, ділить його на відділи: напр. при італійським відродженню відповідно до осередків штуки. Maignan, A. — *L'école de sculpture en Provence du XII au XIII siècle. (Le moyen âge. XII st. 1—64)*. Романська школа в Провансі — се одна з остатніх, на яку звернули учені свою увагу. Церкви сеї школи зовсім похожі на базиліку. Над навою вносять ся лук і архітекти задержали такі самі луки над бічними крилами нави. Характерна тут ширина нави і вузина крил, викликана величиною аркад, що підпирають будівлю. Прикрашене церков наслідую старинні пам'ятки і то так точно, що д. Ревоаль хотів покласти будівлю сих церков в добу галльо-романську. І хоч архітектура провансальської школи вже доволі точно схарактеризована, про скульптуру доси майже нічо не писали. Автор на основі невеличкого

числа скульптурних пам'яток, які з сего часу переходилися означувати характер школи.

в. Англія. Цілковитий брак просторійшої історії Шкотії заповнює тепер праця: Brown, P. Hume. — *History of Scotland. Vol I. to the accession of Mary Steward.* Cambridge, вел. 8°, ст. XVIII+408. Вона оповідає історію сего краю від перших початків аж до смерті Якова V (1542). Всі новіші здобутки історичної науки, які зроблено від появи дотеперішних підручників шкотської історії: Бортон (Burton) і Скена, вихіснував автор вповні. Шкода лише, що устрій кляновий первістної Шкотії опрацьований трохи за поверховно, та що головний зміст книжки — се більш історія володарів як народа. Перед кількома літами оголосив д. Vémont працю, де доказував, що Іван Без Землі не був ніколи засуджений французьким королем за забите свого братанича, бретонського князя Артура — і висліди сеї праці почали приймати учені без оспорюваня. Против сього виступив тепер P. Guilhaiermoz у розвідці: *Les deux condamnations de Jean Sans-Terre par la cour de Philippe-Auguste et l'origine des pairs de France* (Biblioth. de l'école des Chartes. LX. ст. 45—85). Він доказує, що Івана Без Землі засуджено два рази: перший раз 1202 р. наслідком скарг графів з la Marche і Eu, другий раз за забите Артура. При першій справі уставлено організацію 12 перів Францію, таку як ми її видимо при кінці XIII ст. Основи сеї організації зібрав Филип Август з февдальних дворів ново забраних країв: Пікардії і Фляндрії. До історії Віклефа і цілого викликаного ним руху появили ся дві замітні праці: Trevelyan, G. M. — *England in the Age of Wycliffe.* London, 8°, і *The Peasants' Rising and the Lollards. A collection of unpublished documents Edited by E. Powell and G. M. Trevelyan.* Розвідка д. Т. писана більш в популярнім тоні. Він перестудював старанно писаня Віклефа, Чосера (Chaucer) і Лянглянда і дає живий образ доби. Лише погляд про перевагу морську Англії перед угодою в Бретині рішучо побільшений. Причина пізнійшого упадку переваги Англії — союз Франції з Іспанією по р. 1369 — не вистає. Сей союз існував і передше не забезпечуючи одначе союзникам володіння навіть в Біскайським заливі. Збірка грамот видана ученими Powell і Trevelyan булаб далеко більша, коли-б не випередив їх Reville видаючи минулого року вязку грамот як додаток до своєї праці про Віклефа. Зрештою у збірці дд. П. і Т. чимало хронологічних помилок. Часопись „Bibliothèque de l'école des Chartes“ подає дальшу статтю: „Les ambassades anglaises pendant la guerre de cent ans“ (т. LX, ст. 177—214), а то хронологічний катальог до літ 1327—1450. Brink, Bernhardt. — Ge-

schichte der englischen Litteratur: I. Bd.: Bis zu Wiclifs Auftreten, 2 verb. u. verm. Aufl. hrg. von Alois Brandl. Strassburg, 8°, ст. XX+520. Перше виданє сього знаменитого підручника англійської літератури вийшло ще в р. 1877. Відповідно до поступу який за той час зробила наука англійської фільології, зайшла потреба перерібки підручника. Задачу ту сповнив проф. Брандль як не можна ліпше. В доповненнях подано дрібні розвідки Брінка про поодинокі розділи старої середно-англійської літератури. Ward, A. W. — A history of English dramatic Literature to the death of Queen Anne. Londres, 8°, 3 vol., ст. XIV+576, XII+766, XIV+599. Від часу першого виданя сеї праці минуло 24 р. і через се зросла вона в 2-ох томів на три, бо за сей час розлід англійської літератури поступив значно на перед. Автор починає від перших початків англійської драми, творів Vale-a і John-a Heywood, звістних зі славних праць Jusserand-a. Потім переходить до предитечів Шекспіра: Lyly, Kide, Marlowe, Peele і ин. Другий том присвячений Шекспірови, Ben Jonson-ови і останнім заступникам доби Єлисавети (Dekker, Marston, Rowley і ин.). Третій том закінчує добу старої драми (Massinger, Webster, Ford). Остатній розділ говорить про драму за Кромвеля і Чарля II.

г) Італія. Історія папства звертає все ще головну увагу учених, хоча, як побачимо деякі хочуть від сего ухилити ся. По-при се кілька дрібних робіт про найважніші города північної Італії: Венецію і Геную. Починаємо від дуже замітної, з різних поглядів, праці: Grisar, Hartmann. — Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter. Liefer. 1.—5. Freiburg i. B., 8°, ст. 320. Автор хоче дати перш за все історію міста Риму, не папського Риму, лише середновічного города, маючи до сього добре підготовлений терен такими публікаціями, як рефести Яффе, студії Дюшена і Моммзена, матеріали в Monumenta Germ., видавництва римської археологічної комісії, Società romana di storia patria та розліди ученого Россі про християнські памятки міста. Перші пять випусків, які досі появили ся, описують „Рим при вигасаню поганського культу“. Ціла праця має обнимати 5 томів і подати історію Риму до доби ренесансу, отже до часу котрим почав Л. Пастор свою історію пап. Grauert, Hermann. — Papstwahlstudien. (Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesell. 20. ст. 236—325). Автор писав вже давніше (1898 р.) в сій часописи про законодавство при виборах папи. Против нього виступив єзуїт Е. Міхаель, обстаючи за давним пояснюванєм декретів Ніколая II. Погляди обох розходять ся в поясненю понятія канонічного вибору. Грауерт вважає вибір доконаний кардиналами, коли при нім доказано симонію, за неканонічний

— Міхаель вступав погляд, що по думці декретів з р. 1059 і 1060 обмежено право вибирання на кардиналів для того, щоб усунути симонію, отже вибір доконаний кардиналами був ео ірсо канонічний, хоч би при нїм допущено симонію. Грауерт доказує свою тезу, покликуючи ся на вискази сучасників, як кардинала-єпископа з Остії, Гумберта з Сільва Кандіда і ин. Gottloh, A. — Päpstliche Darlehenschulden des 13 Jh. (Histor. Jahrbuch d. Görres-Gesellsch. 20. ст. 665 — 717). В 13-ім в. було папство у великих грошевих клопотах. Походи хрестоносні, війна з Альбігенсами, боротьба з німецьким цїсарством — все то вимагало величезних грошевих накладів і висисало всі засоби папської каси. Автор показує тут, на основі перехованих грамот, як помагала собі курія, позичаючи гроші де попало (Григорій IX полишив 60.000 марок довгу у самих, римських купців), то знова видушуючи від вірних і побіджених остатній грїш. Les Registres d' Urbain IV (1261 — 1264). Recueil des Bulles de ce pape publiés ou analysés d'après les manuscrits originaux du Vatican par Léon Dorez et Jean Guiraud. Registre dit Caméral. I Fasc. T. I. Paris, 4°, ст. 96. Ся перша половина реєстру Урбана IV обнимає 350 чисел. Для історичної науки не приносить ся публікація богато нового, бо вже Rodenberg вихіснував всі томи реєстру Урбана IV для 3-го тому Epistolae saec XIII. Лише текст поданий тут повнїйше як у Реденберга. Найбільше ще важна ся збірка для історії папської грошевої господарки. Римська курія була тоді в критичнім положеню, бо змаганя дістати Сицилію під свій безпосередний вплив дуже нарушили фінансову рівновагу. Loye, Joseph de. — Les archives de la chambre apostolique au XIVe siècle. 1. Partie. Paris, вел. 8°, ст. X+274. Інвентарі сього рода незвичайно помічні при спеціальних розслідах. Шкода лише, що Loye обмежує ся на авіньонську добу, а і для неї не подає повного перегляду ватиканських архівалій. Він витягнув лиш відділи: introitus et exitus, collectoriae, obligationes і refecti. Решту може принесе 2-ий том. Benoit XII (1334—1342), Lettres closes, patentes et curiales se rapportant à la France publiés ou analysés d'après les registres du Vatican par George Daumét. Paris, 4°, ст. 248. „École française de Rome“ почала печатати повний реєстер пап 13-го ст., а після сего, як третю серію своїх публікацій — реєстр авіньонських пап, але лише о стілько, о скільки вони дотикають Франції. Се обмежене викликане незвичайним зростом материялу. Сей перший зошит публікації обнимає три перші роки понтифікату Бенедикта XII. (1334—37) і містить 393 чисел. Souchon, Martin. — Die Papstwahlen in der Zeit des grossen Schismas. Entwicklung und Verfas-

sungskämpfe des Kardinalats von 1378—1417. II. Bd. 1408—1417. Braunschweig, вел. 8°, ст. V—330. Автор показує одну, доси недостережену сторону розвою церковного ладу: проби кардиналів перемінити монархічний заряд церкви на аристократичний. В тім другім і остатнім, томі сеї праці, при описі соборів в Пізі і Констанції, виступають сі змагання з цілою силою. Далі гарно зазначає автор упадок значіння кардинальської коллегії, та її перехід під авторитет папи у боротьбі з епископалізмом, що виступив против олігархії кардиналів. Mirot, Léon — *La Politique pontificale et le retour du Saint-Siège à Rome en 1376*. Paris, 8°, ст. 200. Автор показує як інтриги Фльорентинців і Медиолянці поставили папство перед альтернативою, або вертати у Італію або покинути патримонію і вістати в Авіньоні під французькою опікою. Вибераючи се остатнє, треба булоб кинути проекти реформи церкви і оборони сходу від невірних. Се й спонукало Григорія XI до повороту до Риму. Daumet, Georges — *Innocent VI. et Blanche de Bourbon. Lettres du pape, publiées d'après les registres du Vatican*. Paris. 12°, ст. 174. Сумний епізод про шлюб Бянки Бурбон з Петром Жорстоким, кастилським королем. Римська курия посередничала в сій справі. Коли відтак Петро навязав свої зносини з метресою Марією di Padilla, старав ся Іннокентій VI грозьбами, посольствами, а нарешті і виклятем короля та інтердиктом на цілу державу поправити незавидну судьбу жінки. Zwiedineck-Südenhorst, Hans. — *Venedig als Weltmacht und Weltstadt*. Bielefeld, 4°, ст. 207. Розвідка ся вийшла у збірці „*Monographien zur Weltgeschichte*“, що має метою знайомити ширшу публику з поодинокими визначійшими особами, подїями, або й історичними добами. Автор описує засноване Венеції, її розвій у самостійну державу і першу морську силу на середземнім морі, а остаточно упадок і його причини. Особливу увагу звертає він на культурні відносини, варяд республіки, господарку фінансову і торговельну. Всі новійші наукові досліді тут вихісовані і через се має ся книжка й наукову вартість. Gerland, Ernst — *Kreta als venetianische Kolonie (1204—1669)*. (*Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesell.* 20, ст. 1—24). Цінкейзен у своїй історії острова Крети опер ся головно на жерелах знайдених в Парижі, та не хіснував ся венецьким архівом. Через се 14 і 15 ст. вийшло у нього дуже темно. Автор подає тут, у формі викладу, висліді найновійших робіт, особливо на основі розсліду *archivio del Duca di Candia*. Caro, Georg. — *Genua und die Mächte am Mittelmeer 1257—1311. Ein Beitrag zur Geschichte des XIII Jh.* 2. Bd. Halle a/s., вел. 8°, XI+471. В сім другім і остатнім томі обговорені: Війна з Пізою (1282—1290), війна з Венецією а другий подвійний ка-

пітанеат (1289—1301) і третій подвійний капітанеат та його упадок (1301—1311). Останнє вяже ся з переданєм сіньорні німецькому королеви Генрихови VII. По-при давнійше звістні матеріяли хіснував ся автор новими, знайденими в архіві і бібліотеках в Генуї. Закинути можна лише за слабу увагу для внутрішнього устрою і розвою; ціла книжка виповнена лише війнами.

До життєписи Данта появили ся три нові публікації: *Biblioteca storico-critica della letteratura dantesca*; fasc. IV—VI (N. Zingarelli, — la personalità storica di Folchetto di Marsiglia; E. Gorra, — il Soggettivismo di Dante; F. Tocco — Dante e l'eresia) Bologne, 8°. Moore, Edward — *Studies in Dante*, second series. Oxford, 8°, ст. XVI+386. J. del Lungo. — *Da Bonifazio VIII ad Arrigo VII*; pagine di storia fiorentina per la vita di Dante. Milano, 16°, ст. VIII + 474. Розвідка Zingarelli — се коментар до IX пісни раю, де Данте стрічає в небі Венери між *spiriti amanti* трубадура і єпископа Тулюви Фолькета з Марсїлії. Gorra — се один з нечисленних людей, що щасливо обіймають цілість творчости поета, замість закопувати ся у подробиці. В розвідці про суб'єктивїзм у Данта розсліджує як поет у своїх ріжних творах доповнював і справляв об'єктивну обсервацію суб'єктивним моментом. Тоссо доказує, що під назвою єретиків Данте (в X-ій пісни пекла) розумів се, що у Фльорентії звичайно називали Епікурейцями — свого рода вільнодумців — та що він не робить ніяких натаків на патаренів, Арнольда з Брешиї, арнольдистів, флягеллянтів і т. и. Збірка д. Моор-а се друга частина його студій (перша появила ся в р. 1896) і містить 7 розвідок. Незвичайна ясність викладу і логічність аргументації — се прикмети праць д. М. Найінтереснійша розвідка про Беатріче, де він доказує, що вона дійсно істнувала і по всякій імовірности була се дочка Folco Portinari-го. Отже критика по довгих блуканях скентицизму вертає до прямого висказу Боккачія. Остатня з наведених книжок дає точну життєпись Данта. Scartazzini, G. A. — *Enciclopedia Dantesca*. Vol. II parte seconda. S—Z. Milano, 8°, ст. (1713—2200). З сею другою частиною другого тому кінчить ся ціла праця; доповнення обіцює автор подати в окремім додатку. Зібрано тут все що тикає ся Данта, його житя і творів, в азбучнім порядку. Фахові критики признають велику вагу сеї публікації, але підносять велике число замітів. Delaruelle, Louis. — *Une vie d'humaniste au XV-e siècle*. Gregorio Tifernas. (*Mélanges d'archéol. et d'hist.* т. 19, ст. 9—33). Gregorio Tifernas займає між італійськими гуманістами 15-го в. другорядне місце і його імя далеко не так звучне як Фігельфо або Панорміта. Все-ж таки се був вельми талановитий і совістний пере-

кладчик та один з визначніший мужів яких уживав Наколай V до перекладу грецьких книжок. Він був також першим учителем грецької мови в Парпжи. Через се ті подробиці які д. Д. подає про його жите, інтересні для історика літератури.

Слідячи бібліографію історії штуки в остинвіх 20 роках, можна було прийти до пересвідчення, що вона губить ся що раз більше у малх, часто у формі нотаток подаваних спеціальних розслідах, звернених на відкрите нових, або критичне означене вже звістних, але чужим творцям приписуваних творів штуки. Хоча се змагане доводило часто за далеко, особливо через надмірний секптицизм і легковажане значіня старої традиції, всеж таки сього рода розсліди були конче потрібні і тепер починаєть ся поволи робота збирая розсипаного у купу. Потреба загальнійшого обробленя поодиноких вислідів показує ся тепер у що раз більшим числі праць, що мають задачею монографічне представдене поодиноких артистів. Порівнане тих праць з монографіями з перед 20—30 літ показує, як дуже знане за той час поступило. Zimmermann, Max. — Giotto und die Kunst Italiens im Mittelalter. 1. Bd. Voraussetzung und erste Entwicklung von Giotto's Kunst. Leipzig, вел. 8°, ст. XI—417. Приносить зовсім нові погляди на штуку Джіотта; оспорує щоб, як доси всі думали, Джіотто був учеником Чімабуа. Так само неправдивий висказ Васарія, що малюнки в Ассіві були спільним ділом Чімабуа і його учеників: Чімабуе працював там, але многі образи вийшли з під руки римських малярів. З тими останніми, з римською малярською школою звязує Ц. Джіотта. Се провідна ідея цілої книжки і щоб її підкріпити переходить автор цілу історію християнського церковного малярства, та показує як малюнки в Ассіві стоять у тісній звязи з розвоєм церковних прикрас від найдавнійших часів. Джіотто вийшов з національної латинської течії і в молодечих літах унікав старанно всякого натяку на византинїзм, коли Чімабуе все ще тримав ся старих форм. Knapp, Frik. — Piero di Cosimo, ein Uebergangsmeister vom Florentiner Quattrocento zum Cinquecento, Halle a. S. 4°, ст. 115, з 10 табл. До недавна мало що мож було сказати про сего талановитого, фантастичного маляря. З його праць знали невеличке число, а найважнійші висіли по церквах і галериях під чужим іменем. Нині знаємо коло 30 його образів завдяки рослідам учених Frizzoni, Morelli, а головно Ulmann-а. Автор сеї студії зазначає еволюцію, яку пережив Косімо; як він зразу прилучає ся до Косіма Росселлі, відтак переходить під вплив Ліонарда. Сю дорогу перейшло з Косімом ціле італійське малярство і під тим впливом вирросло покоління таких малярів як Фр. Бартольомео, Андреа дель Сарто і ин. Gosche, Agnes — Simone Martini. Ein Betrag zur Geschichte

der sienesischen Malerei im 14. Jahrh. Mit 8 Taf. Leipzig, вел. 8°, ст. 141. Не дає властиво нічого нового і має всі прикмети початкової роботи. Основніше підчеркнено лише свідчий момент штуки Мартінього, його почуте дійстности, індивідуальности, при чім переведені інтересні порівняня з Giotto-м. В кождім разі авторка зібрала все, що знаємо про сьєньского маляря і подала се в прозорій формі. Bertaux, Émile. — Santa Maria di Donna Regina e l'arte Senese a Napoli nel secolo XIV; Napoli, 4°, ст. 174, 11 табл. Костел Santa Maria di Donna Regina, се будівля опущена, захана у кутку Неаполя, куда ніхто не звертав уваги. А між тим він дуже інтересний для історії штуки за своїх малюнків монохромічних з доби треченто. Коло сього й крутить ся опис костела поданий в тій розвідці, де автор дуже бистроумно доказує, що малюнки сї не походять від Джіотта і фльорентійської школи, але від Дучі і иньших малярів сїєнейської школи. Wölfflin, Heinrich. — Die klassische Kunst. Eine Einführung in die italienische Renaissance. München, вел. 8°, ст. XII—279. Розвідка писана під впливом реакції против субективізму в критиці штуки, та гадки, що формальний розвій істнує незалежно від особистости. Автор старає ся поодинокі замітки зібрати у одну систему, зробити з сього щось в роді естетики і через се дати основу для осуду, на якій можна-б дальше будувати і дійти до об'єктивного представлення історії штуки. Дуже зручно придержує ся він при тім формі порівняня, і то порівняня кватрочента з чінквечентом (штуки з 14 і 15 в.) В подробиці годі нам тут входити; скажемо лише, що книжка ся одна з найліпших які в останніх часах появили ся в крузі історії штуки. Невтомний дослідник історії сицилійської штуки di Marzo, Gisacchino оголосив нову працю: La pittura in Palermo nel rinascimento. Palermo, вел. 8°, ст. 390. Він наміряє тут зреасумувати всі свої висліди. Ясного образу годі собі відсеїля виробити; всюду стрічаємо знаки питаня і прогалини; все таки праця заложена і переведена совістно. Müntz, Eugène. — Léonard de Vinci. L'artiste, le penseur, le savant. Ouvrage contenant 238 reproductions dans le texte; 20 planches. Paris, 4°, ст. VI+553. Перша велика монографія про Люнарда, і скажемо відразу, незвичайно щасливо зложена. Тут знаходимо також перший докладний виказ рисунків сего знаменитого артисти. За далеко може посунув ся автор лише у відшукуваню рецепцій, знаходячи прим. схожість між битвою під Ангіярі і одвою старинною камеюю. Декуди стрічаємо незвичайну перішучість, особливо у справах стильових і хронології, часом і в справі автентичности деяких образів. Але все те никне в порівняню з величезним накладом праці, який автор вложив у сю книжку, і справдішнім хісном, який вона приносить науці.

Reymond, Marcel. — La sculpture florentine, seconde moitié du XV siècle. Florence, 4°, ст. VIII+250. Вже поява перших двох томів сеї історії флорентийської скульптури викликала загальні похвали в фахових кругах. В тій, новій частині своєї праці автор перевишив самого себе: він ще в більшою зручністю володіє своєю гадкою, своїм стилем, а аналіза творів скульптури переведена тут в незрівняним майстерством. Petrus Pictor Burgensis. — De prospectiva pingendi. Nach dem Codex der königlichen Bibliothek zu Parma nebst deutscher Uebersetzung zum ersten Male veröffentlicht von C. Winterberg. Strassburg, 4°, ст. 79+CLXXXVII; 53 табл. Перше видане, часто у новій літературі згадуваного, а одначе майже незвісного трактату умбрійського маляря Piero della Francesca про перспективу. Оригінальна рукопись не переховала-ся, лише дві копії: одна італійська в Пармі, друга латинська в Медиолані. Видавець вибрав першу, бо оригінал був без сумніву написаний по італійськи, і докладна репродукція рисунків була можлива лиш в Пармі. У вступі обговорює В. діяльність Пієра як маляря, його перспективні проблеми і їх розв'язки та зупиняє ся на відносинах перспективи до красної штуки, при чім точно означає становище, яке займає сеї трактат XV ст.

д) Нідерлянди. Blok, P. J. — Geschiedenis van het nederlandsche volk. 4. Deel. вел. 8°, ст. 496. Сей, четвертий, том звісної компендії нідерляндської історії, оповідає кінець 80-літньої боротьби сього народу против Іспанії за незалежність і остаточне осво-боджене в договорах в Мінстері і Оснабрюку. Далі описує він культурний стан нової держави, відносини до иньших європейських держав та вплив історичних відносин на форму державного устрою. За сям іде зазначене перших невзгодин в середині нової держави, антагонізму між намістником і державними урядами, боротьби двох кальвінських релігійних сторонництв: ремонстрантів і контра-ремонстрантів. Описом боротьби обох партій на синоді в Дордрехті і упадку ремонстрантів і їх провідників кінчає автор сей том. З незвичайним уподобанєм описує він особу князя намістника Фридриха Генриха Оранського, і ся статя служить тлом цілої 2-ої частини сеї книжки. Рівночасно появил ся другий том англійського перекладу сеї книжки п. з. Blok, Petr. Joh. — History of the people of the Netherlands. Part II. From the beginning of the fifteenth century to 1559, Translated by Ruth Putnam, London, вел. 8°, ст. IX+420. Переклад сей поданий у формі дещо скорочений, але о багато меньше, як в першій части. Pirenne, Henri. — Geschichte Belgiens. Band I. Bis zum Anfang des 14 Jh. Deutsche Uebersetzung von Fritz Arnheim, Gotha, вел. 8°, ст. XXIV+496. Се властиво історія полудневої частини бургундсько-габс-

бурґських Нідерляндів. Не вважаючи на роздроблене території на окремі державні одиниці, вдалося авторови дати загальний образ цілого краю у важніших ступенях розвою. Том сей кінчить ся побідою фляманського народу над королем Филипом Красним в битві коло Куртре (Courtrai) 1302 р. Тут виступає автор против безглядного боготвореня французького короля, яке бачимо в книжці Funk-Brentano-Philippe le Bel en Flandre. Paris, 1897. Найліпше оброблені уступи про історію культури, особливо про економічні справи, через основне вихисноване жерел і зручне уложене материялу. Се властивий предмет, котрому автор залюбки посвятив ся. Вистане згадати його розвідку про фляманську Ганзу в Лондоні. Переклад зладжений не але, лише географічна номенклатура неконсеквентна; ми знаходимо тут французькі і фляманські назви без найменшого ладу. Vanderkindere, L. — Histoire de la Formation territoriale des principautés belges au Moyen Age. Tome I, Bruxelles, 8°, ст. 355. Коли згадана праця Піренна держана більш загально і поодинокі частини уступають ся на дальший вид, тут виступають вони на перед. Професор бруксельського університету В. представляє нам історію кожного кусочка сеї мозаїки в каролінґським краю між німецьким морем і Реном. Автор зібрав величезний материял грамот, розпоряджень, хронік, а також і новіших розвідок. Доси було майже неможливо знайти ся серед множества середньовічних бельгійських територіяльних уділів в Бельгії. Проф. В. зробив се можливим. А що край сей стояв в ті часи під впливом німецьких і французьких володарів, а автор і на се звернув увагу, книжка ся приносить дещо інтересне й до історії сих держав. Vogelsang, Wilhelm. — Holländische Miniaturen des späteren Mittelalters. Mit 24 Abbildungen u. 9 Lichtdrucktafeln. Strassburg, вел. 8°, ст. 112. Голляндія не має ориґінальних памяток книжкового малярства. Обговорені тут 60 рукописий показують, но при французький і німецький вплив, коротенький розцвіт коло р. 1430 між деякими майстрами, котрий упадає вже в р. 1450. Автор заволодів цілковито предметом і дає ясне представлене річи, лише стиль його не дуже поправний.

е) Північна Европа. van der Leyen, Friedrich. — Das Märchen in den Göttersagen der Edda. Berlin, вел. 8°, ст. 83. Автор вишукує в мітологічній літературі Ісландців казкові мотиви і типи, збирає їх і порівнує з мотивами і типами казок иньших народів, та слідить історичну звязь між ріжними переказами. Фахові критики закидують йому брак основного знаня казкової літератури а навіть ясного поняття про казку-тип, та мотив казковий. Arnoldson, K. P. — Nordens enhet och Kristian II. Med företal af Adolf Hedin. Stockholm, 8°, ст. XXIII+123. Дає добрий перегляд змагань до

унії від Маргарети до Християна II. Переважна частина присвячена Християнови, котрого автор боронить, звертаючи увагу на його законодавчу діяльність. В переднім слові подає А. Гедін перегляд осуду Християна II від Гвітфельда. Müller, Sigurd. — *Haandbog i den danske Litteratur udgiven til Brug i Skole og Hjem*, 4. Udgave, 1—2, Del. Kopenhagen, вел. 8°, ст. XIII+359 VI+398. Що до укладу подібна ся книжка до підручника владженого давнійше ученим Фльором, лише М. з'увів оберегти ся від великої односторонности, якою визначала ся праця Фльора. Просторо оброблені тут саги і середньовічні історичні жерела. За се про рунічні написи нічого не згадано. В дальших частинах обмежує ся різниця між обома істориками данської літератури лише на вибір матеріалу: Фльор вибирає з творів місця, які дотикають ся політичного життя, Мюллер ті, де найліпше слідний ідейний світогляд доби.

Е) Византия. Stiglmaуr, Ios. — *Die „Streitschrift des Prokopios von Gasa“ gegen den Neuplatoniker Proklos*, (Byzantinische Ztschr. т. VІІІ, ст. 263—301). Про аполлоґетично-полемічне писання Прокопія з Гази (465—528) против пово-платоніка Прокльоса (412—485) писали в останніх часах багато. В 1893 році перевів Дем. Руссоє доказ, що фрагмент сього писання повторений майже дословно в 146 розділі полемічного трактату, що зложив Николай з Метони (за Мануїла I Комнена) також против Прокльоса. Дрезеке пішов дальше, вважаючи цілий твір Николая з Метони копією Прокопія з Гази. Автор сеї, нової, розвідки звертає ся проти тези поставленої Дрезеке. Jeер, Ludw. — *Zur Ueberlieferung des Philostorgios. Texte und Untersuchungen* hrg. von O. v. Gebhard und Ad. Harnack. Leipzig, 8°, ст. 33. Історія церкви Фільосторгія затратила ся дуже скоро задля свого арианського напрямку; остали лиш уривки і витяг. Автор описує переховані до наших часів рукописи витягу з Фільосторгія і старає ся означити їх відносини між собою. Brooks, E. W. — *The Chronology of Theophanes 607—775*. (Byzantinische Ztschr. т. VІІІ, ст. 82—97) в звістній справі, що у Теофана в часі 727—775 літа від сотворення світа не годять ся з обчисленням індіктом. Bréhier, L. — *Le Schisme orientale du XI siècle*. Paris, 8°, ст. XXIX+312. Історія великої схізми має дві етапи: одна в ІХ віці, де головну роль грає Фотий, друга в ХІ, за патрїярхату Керуларія. Від появи студій Гергенретера схізма ІХ в. доволі пояснена, за се виступ Керуларія доси оставав невьяснений і через се книжка д. Б. дуже на часі. Результати до яких доходить автор доволі інтересні: схізма ХІ в. не викликала у сучасників великого вражіння; византійські історики про се майже не згадують. Се було на разі особисте діло між папою Львом ІХ і визан-

тийським патріархом. Ріжпиці між обома церквами були вже з давна, але від 1045 р. заволоділи незвичайно приязні відносини. Доперва коли Лев IX не хотів признати вибору Керуларія легальним, сей кинув йому справу догматичну, ратуючи сим способом свою особу. Norman Mc. Lean. — An eastern embassy to Europe in the years 1287—8 (The Engl. Hist. Review 14, 299—318) обговорює посольство вислане від начальника Монголів Аргона і несторіанського патріарха Mar Yabhalaha до Європи. Про се посольство оповідає сирійський твір згаданого патріарха. Treu, M. — Der Philosoph Joseph. (Byzantinische Ztschr. т. VIII, ст. 1—64. 24 мая 1328 р. закінчило ся володінє Андроніка II Палеолога. Сього самого-ж дня стратив свою власть його льготет Теодор Метохітес. Від сього часу проживав він в монастири Хорі аж до смерти в р. 1332. В тім часі наспіла вість про смерть філософа Йосифа, котрого Метохітес дуже цїнив. Під впливом болю, який викликала у нього ся нова страта написав Метохітес коротку житєпись Йосифа, котру тепер видав д. Т. доповнюючи вісти там подані і справляючи їх на основі иньших сучасних жерел. Strzygowski, Josef. — Der Bilderkreis des griechischen Physiologus, des Kosmas Indikopleustes und Oktateuch nach Handschriften der Bibliothek zu Smyrna bearb. Leipzig, 8°, ст. VIII+130. *Εὐαγγελική σχολή* в Смирні має пергаментову рукопись замітну не лише із-за тексту але й через малюнки. Текст обнимає: грецький текст Фізіолоґуса, один з найдавнійших які задержали ся, трактат про камені на щиті Аарона і християнську топографію Космоса Індікоплевста. Серед тексту поміщені мініятури числом 158. Генезу образків поданих в Фізіолоґусі представляє собі Ст. в той спосіб, що старовизантийський Фізіолоґус „если такий істнував“ обмежив ся на представленє звїринного свїта і звїринних казок, а опісля був перероблений в напрямі біблійного і церковного викладу. Час списаня рукописи кладе у 12 в. Thibaut, J. — Etude de Musique byzantine (Byzantinische Ztsch. т. VIII, ст. 122—147, 478—482, головно про спів екфонетичний, речітатив приновровлений до тексту евангелій. При тім подає імена поодиноких знаків екфонетичної музики і їх етимольогію, та виводить самі знаки від старинних прозодичних знаків. Enlart, C. — L'art gothique et la Renaissance en Chypre. Paris, 8°, 2 vol. ст. XXXII+756, 34 табл. Найвизначнійші церкви готичькі розкинені по о. Кипрі, збудовані в XIII і XIV в. і всі завдячують своє видвигненє французьким артистам або французькій школі. Невважаючи знищення, починені головно Турками вдало ся авторови зреконструувати більш чим вісімдесять будівль сього рода, і подати образ всіх родів готичької архітектури (релігійної, військової і цивільної). Праця д. Е. тим важнійша, що будівлі

як катедральні церкви в Нікозії і Фамагусті, монастир в Лепай, замки в Серині і Сен-Гілярионі — се будівлі клясичні, які мусить знати кождий хто займає ся шукою середніх віків.

Bertha, A. de. — *Magyars et Roumains devant l'histoire*. Paris, 8°, ст. V+483. Автор, угорський історик, дає перегляд відносин обох тих народів від найдавніших часів, говорить про початок румунського народу і докажує, що в добу приходу Мадярів на Угорщину не могло там бути ніякої румунської держави. Особливо просторо розказує про антагонізм між обома народами від часу бунту Гори в 1784 р. Kaindl, Raimud Friedr. — *Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen*, VIII (Archiv f. österr. Gesch. 88, ст. 203—311). В попередній статі (VII) доказав автор, що Альберіх в *Trium Fontium* (около р. 1230) і його сучасник Ришард, а також Anonymus notarius і Кеца оперли свої історичні оповідання на давніший хроніці, яку він назвав „*Gesta Hungarorum vetera*“. Тепер старає ся проф. Кайндль відшукати первістну форму тих „*Gesta*“, означити час і місце їх написаня та пізнати їх жерела та вартість. Остаточю доходить він до висліду, що *Gesta* написані мабуть ще за часу Кольмана і то в Ірані. Хроніст користував ся при тім не лише Іранськими записками, які відтак вихіснував ще й автор угорсько-польської хроніки, але й хронікою Регіна і *Annales Altahenses* (до 1046). Вартість сих „*Gesta*“ не велика. Horvath, C. — *A régi magyar irodalom toerténete*. Budapest, 8°, ст. VIII+755, -- просторий підручник старо-мадярської літератури. Доси справою сею займали ся лише лінгвісти і бібліографи. Г. перший підняв ся задачі говорити про твори самі. Особливо вдачно вийшла характеристика релігійної літератури. Maris Amri et Slibae de Patriarchis Nestorianorum *Commentaria ex codicibus Vaticanis* ed. Henr. Gismondi. Pars prior. Maris textus arabicus. Romae., вел. 8°, ст. VII+180. Maris Amri et Slibae de Patriarchis Nestorianorum *Commentaria* edidit: Gismondi. Pars prior, Maris versio latina. Romae, вел. 8°, ст. 136. Pars altera, Amri et Slibae textus versio latina, ст. 84. За текстом *Salībā-'Amr*-а видав Гісмонді латинський переклад; тепер виданнем тексту і перекладом *Māgī*, положеного на першім місци, як старший, доповнив він цілу збірку. Оба писателі згоджують ся зі собою майже слово до слова одначе подекуди знаходимо у одного се, що у другого бракує. *Māgī* взагалі просторійший. Та взаїмна схожість пояснює ся хіснованем з тих самих жерел. Для історії перших віків несторіанської церкви оба вони не мають великої вартости. Се, що маємо тут в легенді про дійсного чи видуманого основателя церкви, св. *Māgī*, маємо історичне в оповіданю виданим *Abbeleos*-ом. Хроніст у хронології дуже непевний, синхронізми у нього

помотані. Так Киприян стає у нього сучасником цїсаря Валенса, Сапор I і Сапор II стягнені разом, як у деяких музулманських оповіданнях, цїсар Анастазій являє ся сином Маркиана і внуком Теодозія. Цїле оповіданє хронїста Магі дає, при безперечнім поважанню для духовенства, дуже невідхлїбний обрїз висшого несториянського клира. Пагриярхи потребували потвердження калїфа і через се вибори були дуже обмежені. Серед таких обставин перехід до ісламської віри ставав що раз частїйший. Одначе за часу коли Магі писав (пол. 12 в.) Несторияни ще були активні і висилали свої місії аж у Туркестан. Le livre des mille nuits et une nuit. Traduction littéral et complète du texte arabe par J. C. Mardrus. T. I, Paris, вел. 8°, ст. XXIII+351. Перший цїлком дословний і повний переклад славної збірки арабських казок. Перекладчик вжив ся, через свої довгі подорожи по музулманських краях, у східні відносини і дуже добре знає всі деталї тамошного житя. За основу перекладу поклав арабське виданє в Каїро; лише в рідких случаях брав і иньші друки до помочи. Замїтки і поясненя випали трохи за скупю. Skrine, Francis Henry & Edward Denison Ross.— The heart of Asia. A history of russian Turkestan and the Central Asian Khanates from the earliest times. London, вел. 8°, ст. Xi+444. Дуже добре зібране всього, що знаємо про історію середущої Азії. В деяких відділах (прим. про Кутаїбу ібн Муслїм, про калїфських намістників Хорасану) знаходимо багато нових річий, в загалї одначе оповіданє дуже стиснене й обмежає ся на реасумованє дотеперїшних вислїдів. Не меньш старанности покладали автори на зверхній вигляд книжки, додаючи до тексту ріжні малюнки Верещалїна і доволї детальну карту. Delaville le Roulx, J. — Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jerusalem. (1100—1310) Tome III, 1261—1300, Paris, f., ст. 820. Ся важна публікація почала виходити в 1894 р. Новий, третїй том містить 1553 чисел (2972—4525), з тих 596 випечатаних дословно бєв скорочень, иньші в фїрмі рєгєст. В числї грамот випечатаних дословно знаходимо 194 папських булє (130 в перве виданих) і 149 королївських грамот (125 нових). Час обнятий сим томом — се доба упадку володїня „Франків“ в Сирії. По здобутю Акки султаном Малїком перєнїє ся орден Йоанїтів на Кипр. Многї з випечатаних тут грамот служать новим жєрелом до пізнаня сих подїй.

IV. Нові часи.

Крім двох епохальних подій в новій історії: реформації і революції, котрі все вказують найбогатшу літературу, находимо велике число публікацій про Бісмарка, котрого недавня смерть дала початок до збирання матеріалів до опису його життя та характеристики його діяльності. 150-літній ювілей уродин Гетого викликав також численну літературу про сего поета.

Переходимо до огляду наукового руху і праць про поодинокі краї.

1. Німеччина. Починаємо від публікації, котра звертає увагу на суспільний стан Німеччини в часі реформаційного руху та пояснює деякі прояви сього руху. Kaser. — Politische und soziale Bewegungen im deutschen-Bürgerthum zu Beginn des 16 Jh. Struttgart, вел. 8°, ст. VIII+271. В сій добре обдуманій і проворо уложеній роботі представляє автор рух, що панував у німецьких містах і їх історичнім розвитком в XV і XVI в. Доказує, що заворушення XV в. по при деякі соціялістичні змагання, мали головню політичний характер. За сим іде характеристика міських революцій 1509 — 14, викликаних головню податковим гнетом та економічними привілеями духовенства. Сильна демократична течія в сї літа вдовольняла ся правом надзору і заборони громади в справах фінансових. Суспільні ріжницї прийшли доперва до повного значіння у селянській війні; тут займає автор посереднє становище між Лямпрехтом і Ленцом, підчеркуючи против останнього сильну радикально-комуністичну сторону та вказуючи против Лямпрехта на умірковані реформаторські бажання. Про поодинокі епізоди реформації, життя її найважнійших діячів та розвитком поодиноких сект появляє ся що року велике число нових розвідок. Сього року особливо прояснено становище анабаптистів та реформаторську діяльність Кальвіна, і на се звертаємо увагу читачів. Elze, Theodor — Luthers Reise nach Rom. Berlin, 8°, ст. XI+99. Знає краю-і мешканців, основні студії сучасних або майже сучасних описий подорожи помогли авторови багато льокально неозначених споминів Лютра вяснити ліпше і основнійше як се досї зроблено. Незрозумілим вістає ся лише, чому він подорож Лютра кладе на р. 1510, коли новійші досліди доказали, що вона відбула ся в р. 1511. У розвідці: Johann Tetzl, der Ablassprediger (Mainz, 8°, ст. VIII+187) доказує Paulus, що Тецель був вправді „ein grosser Clamant“, як його назвав Лютер, віртуоз у своїм фаху торговлі відпустами, а також як теолог і догматик не досить сумлінний, але що більша частина проступків, які йому надають — се тільки вигадки, що з'явили ся наслідком партійної борби. Точка тяжкості цілої розвідки лежить у переведеню доказу, що Тецель тримав ся гадки, засудженої

остро Сорбоною, немов-то відпуст для умерших можна набути просто за гроші. В „Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht“ продовжує Friedberg публікацію листів католицьких учених з часу реформації і подає листів Фабрія до Алєандра, Мороне і Климентія VII. В „Quellen und Forschungen aus ital. Archiven und Bibliotheken“ (т. 2) оголошує W. Friedensburg кореспонденцію Гаспара Контаріні з Ерколі Гонзагою з літ 1535—1542, а також меморіал з оточення Кароля V., свого рода воєнний плян похода на шмалькальдський союз (1546). В „Beiträge zur bayerischen Kirchengeschichte“ (5. 3) описує Ch. Geyer житє і літературну діяльність нердлінґського проповідника Каспара Канца, важну особливо для історії протестантського богослуженя. Він заявив ся перший в Нердлінґені за реформацією, прогнаний 1523 р. пійшов до Віттемберґа, відсіля був 1535 р. покликаний до заряду нердлінґської церкви. В тій самій часописці подає G. Kawerau з вроцлавської рукописи пасквіль авґсбургського союму на I. Ека, який вважали затраченим. Tumbült, Dr. Georg. — Die Wiedertäufer, Die socialen und religiösen Bewegungen zur Zeit der Reformation. Bielefeld, вел. 8°, ст. 95. Останніми часами появило ся багато спеціальних розвідок про історію анабаптистів (Loserth a, Egli, Müller-a, Burchhardt-a і п.). Автор зробив першу пробу в Німеччині: зібрати всі нові висліди в одну цілість, написану дуже приступно, цікаво, а при тїм вповні научно. Лише про генезу науки анабаптистів не згадує автор нічого, хоч се одна з найбільш тепер обговорюваних справ. Rembert, Karl. — Die Wiedertäufer im Herzogthum Jülich. Studien zur Geschichte der Reformation, besonders am Niederrhein. Berlin, 8°, ст. CI+637. Праця повстала із розширеної дисертації, через що попало сюди багато річей, які сюда не належать. Взагалі автор не з'умів опанувати матеріял і ціла будова твору виїшла дуже дивоглядна. При тїм знаходимо деякі інтересні погляди. Нпр. автор думає, що книжка „Imitatio Christi“ підготувала терен для анабаптистів над долішнім Рейном. Хто сю книжку читав і знає, що вона все поручувала ся католицьким духовенством і ще до нині можна її майже у всіх католицьких домах знайти — сьому буде дивно, як можна було впасти на таку думку. На богатях місцях знаходимо лише дословне повторене Келлера „Geschichte der Wiedertäufer“ (Münster 1880). Часто знов попадає автор в суперечність сам зі собою. До історії кальвінізму появили ся дві важні праці: F. W. Kamp-schulte, — Johann Calvin, seine Kirche und sein Staat in Genf. II Bd. Nach dem Tode des Verfassers hgb. von Walter Goetz. Leipzig, 8°, ст. X+410. C. A. Cornelius. — Historische Arbeiten vornehmlich zur Reformationszeit. Leipzig, ст. IX+628. Обі праці стоять у тісній звязи зі собою. Авторони першої

праці не повело ся за життя видати більше як 1-ий том своєї монографії (1869 р.) обчисленої на 3 томи. Рукопись 2 тому передав він Cornelius-ови. Той хотів попередити розслідувати історію боротьби і обставин, серед яких Женева стала кальвіністичною. Від р. 1886 почали появляти ся поодинокі праці, в котрих він подавав свої розсліди до історії Кальвіна 1536—1548 р. Слабкість спонукала його перервати сю працю а рукопись К. передати Goetz-ови, котрий її тепер видав в первістнім виді. Лиш декуди, у вставках він вказує на новіші висліди. Том сей обіймає боротьбу Кальвіна з опозиційним сторонництвом 1546—53; відтак, по остаточній побіді в маю 1555 р., історію Женеви під володінням Кальвіна аж до останніх літ. К. зірвав перший з поглядом, що антагонізм Кальвіна з опозиційним сторонництвом се боротьба пантеїстично-антіномістичної секти лібертинів против реформатора. Дуже основно аналізує він поодинокі опозиційні тенденції та бачить їх початок у політиків, що хотіли віддати церковну власть під зверхність політичну. Між тим видав і Cornelius збірку своїх праць, котрих більша частина була вже печатана. Зовсім нова лиш розвідка: „Calvin und Perrin“ 1546—48. котрої зміст відповідає двом першим розділам праці К. Під заголовком Zwingliana на почало товариство для музею Цвінглія в Ціріху видавати періодичні записки до історії Цвінглія і реформації. В перших зошитах находимо розвідки: Vogt-а про нейтральну політику Цвінглія, Egli-я про ціріхську політику по битві під Капель, Цвінглія як бесідника й и. Основне, оперте на жерельних студиях представлення посередництва шмалькальдського союзу між Франциском I та Генрихом VIII дає G. Salles в Revue d'hist. dipl. 13. 1. Riezler, Siegmund. — Geschichte Baierns. 4 Band. (Von 1508 bis 1597) Gotha, 8°, ст. XXII + 691. Праця ся виходить у збірці Геерена і Укерта, її гарне оброблення оцінили фахові критики (як Kluckhohn) вже давнійше. В сїм томі виступає на перший план релігійне жите і три особи, що вистають понад рівень пересічних німецьких князів: Вільгельм IV, Альбрехт V і Вільгельм V. Автор схоплює вірно всі прикмети політики баварських князів і всі впливи, які сюди доходили і мали відгомон. Перше за все ривалізація з Габсбургами. Ненависть против сих остатніх виступає ясно в становищу, яке зайняв Вільгельм IV і Ек: змаганю до проведу в католицькій Німеччині, зближенню до Франції, бажанню посісти чеську і німецьку корону. Що територіяльна історія місцями розширює ся в історію цілої держави, що автор з'умів там, де важнійша участь краю або князя в загальних подіях сього вимагала, відповідно розширяти своє оповідання, не треба майже згадувати; вистане вказати на опис наддунайського походу в шмалькальдській війні, або генезу боротьби за метрополію кельнську. Навить у найдрібнійших подробицях слідно велику докладність

і сумлінність автора. Mass, Konrad. — Pommersche Geschichte. Mit einem Stammbaum des Greifengeschlechtes. Stettin, вел. 8°, ст. X+283. Автор безпретенційно зазначає зараз на вступі, що не думає писати наукового підручника, лише як дилетант пише для дилетантів. Невважаючи на се, угруповане матеріялу, опис і представлене подій вийшли доволі зручно. Шкода, що при виборі помічної літератури не мав М. ніякого досвіду і через се книжка багато стратила на вартости. Gundlach, Franz, — Hessen und Mainzer Stiftsfehde. Mit einem Anhang von Urkunden und Actenstücken. Marburg, вел. 8°, ст. 160. Про участь ляндграфів чеських Людвика і Гайнріха в спорі за майнцьке архієпископство писали доси лише побіжно і навіть Кароль Менцель в своїй монографії про Дітера з Ізенбурга, майнцького архієпископа не обговорює сеї справи докладно. Оба братя, котрі як звичайно, так і тут, стояли против себе ворожо, зійшли ся у спільнім змаганю вихіснувати спір пралатів для побільшення своєї домашньої могутости. Діяльність сю гарно описує і характеризує в своїй розвідці д. Г. Jacob, Karl. — Strassburgische Politik vom Austritt aus der Union bis zum Bündniss mit Schweden (1621—1632). Strassburg, 8°, ст. VIII+147. Події описані тут не мають всесвітнього значіння, але типові для тодішнього стану міст і їх становища: слабосильна неутральність, воєнний гнет, наставанє на церковні посілости, під кінець несьміле зближеннє до Густава Адольфа; окрім сього тут, наслідком географічного положеня, різні відносини до Франції. Цілість опрацьована на основі матеріялів міського архіву і дотеперішньої літератури. Gebauer, Johannes G. — Kurbrandenburg und das Restitutionsedict von 1629. Halle, вел. 8°, ст. VIII+253. Автор видав вже цілий ряд розвідок про становище Брандебургії в 30-літній війні. Сю працю опер він на матеріялі тайного державного архіву, а при тім архіву капітулярного. Зміст розвідки ділить ся на такі відділи: приготованя, політика вижиданя, Бранденбург і Саксонія, лютеранський конвент у Липську, останні змагання Брандебургії до погодження конфесіональних суперечок. Schweizer, Paul. — Die Wallenstein-Frage in der Geschichte und im Drama. Zürich, вел. 8°, ст. VIII+354. В першій частині обговорює автор питанє, які жерела Шілдер уживав для своєї трилогії і рішає сю справу противно як Герм. Фішер, себто що поет не робив ніяких просторих жерельних студій лише хіснував ся одною книжкою Мурра „Beiträge zur Geschichte des 30-jährigen Krieges 1790“. В другій частині він розслідує історичну особу Валленштейна, головно питаннє його провини, та стає рішучо по стороні тих, що заперечують вину. Про пімсту Валленштайна цісареві не може бути бесіди, противно, причини, котрі

спонукали до наказу вхопити Валленштайна живого або мертвого, операли ся на хибних інформаціях по часті зі сторони Франції, по часті зі сторони Північної Америки, а той робив в інтересі Іспанії і Баварії. Stieve подає в *Histor. Vierteljahrsschr.* 2, 2. уривок статі про Валленштайна, призначений для *Allg. deutsche Biogr.* Автор підчеркує сильно тісну зв'язь Валленштайна з Гауїтами і підносить обставину, що у нього не слідно було перед чеським повстанням нахилу до воєнно-політичної діяльності. В другій частині своєї розвідки про Густава Адольфа і шведську сатисфакцію підчеркує W. Struck (*Hist. Vierteljahrsschr.* 2, 4), що по битві під Брайтенфельд головною думкою Густава Адольфа а потім Оксенстєрви була емуляція з Саксонією. Систематично старав ся король зменшити її значіння та з другого боку, в ріжних договорах підвести протестантські стапи під військово-політичну гегемонію Швеції. Цілюю Густава Адольфа при кінці р. 1631 було здобуте Помор'я, реституція всіх протестантів і імовірно їх організація як *Corpus Evangelicorum*, о скільки можливо — під начальством Швеції. Шкода, що автор не оцінив ролі, яку відіграла тут Франція у своїх антишведських інтригах. Із останніх епізодів 30-літньої війни доволі помітна поява Іоана з Верта (Werth) і його перехід від баварського короля Максиміліана до цесаря. Доси лиш Бартольд і М. Кох обговорювали просторійше сю справу, і то без належного вихисновання архівів в Монахії і Відні. Через се розвідка Riezler, Sigmund. — *Die Meuterei Johann's von Werth 1647* (*Hist. Zeitschr.* v. Sybel, 82) ст. 38—97; 193—239 має чималу цікавість. Причиною зради Верта було перемир'я, яке Максиміліян уложив 14 марта 1647 з Шведами і Францією; через се баварські війська невдоволені, офіцери боять ся редукції армії і відпустки. До сього причинили ся особисті мотиви (Верт надармо сподівав ся начальства над цілим відділом) та зручна акція цесарського посла Кевенгіллера. Одначе прості жовняри були прихильні до Максиміліана, і через се зрада не повела ся. Тут згадаємо також кілька дуже помітних праць про економічні справи і розвій поодиноких частин Німеччини в XVI і XVII в. Schäfer, Dietrich. — *Der Kampf um die Ostsee im XVI und XVII Jahrhundert* (Sybels *Hist. Zeitschr.* т. 83, ст. 423—446), подає загальний погляд торговельної ривалізації на балтійським морю між Лібеком як провідником німецької Ганзи і Данією та Швецією. При тим він наводить інтересні дати про розцвіт самої торгівлі та порівнює з теперішнім станом річей. *Geschichte und Urkunden der Rigafahrer in Lübeck im XVI und XVII Jahrhundert*. Bearbeitet v. Franz Siewert, Berlin, вел. 8°, ст. XIV+501. В останніх літах появил ся цілий ряд праць і публікацій до історії Ганзи; між ними займає наведена публікація

перворядне місце. Вона подає широкий перегляд, ширший як здавалося з заголовку, північно-німецької і північно-європейської історії, а також дозволяє вглянути в політичне і суспільне життя Лібека й інших городів. Спеціально обговорює він повстання і розвій „компанії плавби до Риги“. Тут знаходимо звістки про компанії Лібека в найдавніших часах, організацію „компанії плавби до Риги“, політичну діяльність особливо в першій половині XVII в., відносини лівляндських міст до ганзеатської торговельної політики. Wolf. — Grundriss der preussischen Volkswirtschaftsgeschichte, 1640—1898. Berlin, 8°, ст. 232. В чотирох розділах (I. Поборення панування станів і міської господарки краєвим правительством, II. абсолютне королівство в службі держави, III. освободження державного горожанства і заснування економічної єдності в Німеччині, IV. заснування Німецької держави і зріст робітничого стану) описує автор всі сили, які впливали на розвій Пруського королівства і Німецького цесарства, в їх історичних відмінах, судівництво, військовість, шкільництво, фінанси, фабрики, банки, пошти, телеграфи, залізниця і т. и. По при зіставленні подій виступає лише рідко власний осуд автора, однак там, де він висказує свій погляд, опирає його на глибокі знання річній і обставин. Поява праці Макса Лемана про початок семилітньої війни дала початок до різних розвідок, де обговорювано політику Фридриха В. в р. 1756. При тім виникає питання, о скільки Фридрих В. був обізнаний з фінансовим, економічним і мілітарним станом сучасних йому європейських держав. Сею справою займає ся розвідка: Wagner, Ferdinand — Die europäischen Mächte in der Beurtheilung Friedrichs des Grossen 1746—1757 (Mitth. d. Instit. f. österr. Geschfr. 20, ст. 397—443). З виводів автора виходить, що пруський король за сильно легковажив собі фінансову силу Росії і мілітарні реформи в Австрії. Також про англійські фінанси мав неясне поняття. За се вважав Францію за наймогутішу державу в Європі, і се зовсім справедливо. В „Goethe-Jahrbuch“ (т. 20) печатає P. Bailien деякі документи про намір пруського правительства в р. 1789, на випадок австрійсько-пруської війни, помогти Каролеві Августові з Веймару до осягнення угорської корони, яку йому подавали угорські мальконтенти. Князь сам був зразу охочий, як доказують деякі письма Гете до Бішофвердера, котрий вів ті переговори, вкінці однак показав ся сей намір авантурничим. Christe, O. подає в „Mittheil. des k. k. Kriegsarchivs“ (т. 11) ще раз незвичайно простору історію раштатського убійства послів. На основі численних віденських архівалій приходить він до переконання, що шеклерські гузари не поповнили сього убійства, хоч признає, що деякі підозріння говорять против них. Позитивного погляду, хто се убійства докопав, автор

не висказує; він оспорує лише, що-б се мали вчинити члени австрійського правительства або військо. Hansing, Karl. — Hardenberg und die dritte Koalition. Berlin, 8°, ст. IV+109. Макс Дункер і М. Лемах виказали в основній критиці різні суперечности в мемуарах Гарденберга з собою і вислідами архівальних дослідів. В тім напрямі написана і ся розвідка, що старає ся ширше підкріпити докази попередників, посуває ся одначе у винаходженню суперечностей за далеко. Автор хоче довести, що Гарденберг у своїх мемуарах виступає як рішучий противник неутральности Фридриха Вільгельма III, а за час свого урядовання як міністер заграничних справ (1804—6) не лише не противив ся сій системі, але просто дораджував її королеви. Heigel, K. Th. — Deutsche Geschichte vom Tode Friedrich's d. Gr. bis zur Auflösung des alten Reiches. 1 Band: Vom Tode Friedrich's d. Gr. bis zum Feldzug in der Champagne (1786—1792) Stuttgart, 8°, X+574. Праця оперта на нових публікаціях актів; замітне також уживання інших жерел окрім дипломатичних. Перше за все автор вилітає в своє оповідання багаті витяги з тогочасної публіцистики. По при політичні події слідить автор за гадкою публіки, загалу при важніших фактах. В тім напрямі важний уступ: „Die französische Revolution und der deutsche Volksgeist“. З нього слідно, що хоч не бракло певного рода опозиції против революції, все-ж таки у всіх верствах німецького народу і майже у всіх визначніших мужів — лише Гете стоїть на боці — переважав подив для сього великого перевороту. Зрештою в розумінню становища Прусії й Австрії та революційних воєн придержує ся автор з більша погляду Зібля. Ulmann — Russisch-preussische Politik unter Alexander I und Friedrich Wilhelm III bis 1806. Leipzig, вел. 8°, ст. XII+318. Автор виходить від питання „яка часть відвічальности за розвій переваги Наполеона по при безсилність пруських мужів державних і не в пору спокійного настрою пруського короля, спадає на царя Александра і його дорадників“. По при архівний материял хіснував ся автор російськими публікаціями жерел, як „Сборникъ имп. русс. истор. общества“, „Архивъ кн. Воронцова“, Материялами до біоґр. Панаїна і Разумовського і др. Оцінка поодиноких осіб і володарів виїшла дуже щасливо і безсторонно, хіба Чарторийського осудив автор за прихильно. Guarini — La Germania e la questione d' oriente. Roma, 8°, 2 Part. ст. 116 і 127. Нового не знаходимо тут нічого; хіба італійський читач може бути влячний за подання йому вислідів чужосторонніх робіт. Навить існуюча історична література не цілковито вхіснована. Також нещасливою гадкою було починати свою працю від рейхенбахської доби; через се лишає ся в темноті, що для Прусії, незалежно від комбінації Герцберга, рішано в її відносинах.

до Порту. Критика автора зовсім суб'єктивна. Ringhoffer, Karl. — Ein Dezennium preussischer Orientpolitik zur Zeit des Zaren Nicolaus (1821 — 1830). Beiträge zur Geschichte der auswärtigen Beziehungen Preussens unter dem Ministerium des Grafen Christian Günther v. Bernstorff. Berlin, 8°, ст. V+443. Це перше обговорення пруської східної політики за час між повстанням Греків і миром в Адриянополи. З величезної маси матеріялів хіснував ся автор найбільше справодавнями гр. Бернсторфа і його кореспонденцією в послами в Росії і Англії, полишаючи справодавання послів у Відни і Парижи на боці. Немило вражає, що автор зовсім не хіснував ся кореспонденція Бернсторфа з послом у Царгороді, хоч ся очевидно має тут велике значіння. Р. кладе головну вагу на висвітленне відноси між Прусєю і Росєю під ту добу і доказанне, що Прусія вела самостійну політику та не понизила ся до ролі сателітки свого сусіда. Одначе його одушевлення для політики Бернсторфа так само надмірне як за острій осуд східної політики Метерніха. Von Poschinger, Margaretha. — Kaiser Friedrich. In neuer quellenmässiger Darstellung. Band 1, 1831—186⁷. Berlin, вел. 8°, ст. VI+430. Авторка зовсім не сповняє надій, які викликує заголовком і передмовою. Не зроблено тут найменшої проби біографічного опису, перепечатано лише вже давно звістні матеріяли, більші і менші витяги з иньших житєписей, і все то появано поверховно кількома фразами. Правда, є тут багато нових річей: листи генерала Унруга, царя і цариці, деякі винятки з мемуарів — але все то пороскидане і тяжко тим хіснувати ся. Сувору критику поступовання пруського короля Фридриха Вільгельма IV дає статя: Koser, Reinhold. — Friedrich Wilhelm IV am Vorabend der Märzrevolution (Sybel's Histor. Zeitschrift, Bd. 83, ст. 43—84). Коли-б король був послухав ради Радовица і Бодельшвінга, наданням конституції був би перейняв провід в Німеччині та приєднав симпатії народньої реформаторської партії. Все те пропало через непотрібне звліканне і огляданне на Австрію. Busch, Wilhelm. — Die Berliner Märztag von 1848. Die Ereignisse und ihre Ueberlieferung. München, 8°, ст. 74. Від появи праці Зібля „Begründung des Reiches“ в 1889 р. появило ся де що нового матеріялу, особливо в нагоди ювілею революції 1898 р. Буш старає ся звести се нове з давнішим і доповнити працю Зібля. Він розбирає і порядкує жерела і займає ся головно днями 18 і 19 марта. Його розбір вибуху властивої революції, ролі тайних провідників, наміри утечі і ин. явний і вповні перекопує. Найважнійші висліди дотикають ся передполудня 19/III: стягнення побідоносних військ Фридрихом Вільгельмом IV і опору пруського наступника престоло і генерала Прітвіца сьому наказови. Sach, August. —

Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung. Abth. 1 u. 2, Halle a/s. 1896/99. ст. V+143, 336, вел. 8°. Етнографічні і національні відносини Шлезвіка від довшого часу вістають ся спірним предметом між німецькими і данськими ученими. Проф. Зах, основний знавець тамошніх справ, обговорює: 1. Імя краю і його мешканців в історичнім розвою; 2. генезу князівства Шлезвіка і його давні границі; 3. природні обставини краю; 4. стан залюднення в першій половині XIII ст.; 5. населенне перед часом мандрівки; 6. Англіїці і їх оселі; 7. Ютлянд і його затюднення; 8. три фризейські „Syssele або Geestharden“ як границя між Фризами і Ютами. В богатях справах муєів автор робити доперва окремі студії, нпр. про шлезвікські камені з рунами і ин. Hopf, Wilhelm. — Die deutsche Krisis des Jahres 1866 vorgeführt in Aktenstücken, zeitgenössischen Aufzeichnungen und quellenmässigen Darstellungen. 2. durchgesehene u. vermehrte Aufl. Melsungen, 8°, ст. XXII+479. Книжка на скрізь тенденційна, що надає словам документів вильший зміст перекручуючи або ігноруючи відносини і історичну звязь. Так розказані події з крайно-австрійського становища без огляду на се, що німецький Союз розпадав ся і що Австрія на соймі в Франкфурті дала доказ, що його не вважає за здатний до оживлення. Blum, Hans. — Vorkämpfer der deutschen Einheit. Lebens u. Charakterbilder. Mit 14 Portr. Berlin, вел. 8°, ст. 298. Описана тут діяльність 14 мужів: Вільгельма Едварда Альбрехта, Роберта Блюма, Едварда Сімсона, Кароля Бідермана, канцлера кн. Гогенлое, Августа Метца, Рудольфа Дельбрюка, Йосифа Фелька, Мікеля, Бамберґера, Бенінґзена, баденського міністра Йоллі і Форкенбека. Всі ті короткі житєписи опирають ся (з виемкою Блюма) на звістках поданих авторови самими-ж особами. Blume. — Die Beschiessung von Paris 1870/71 und die Ursachen ihrer Verzögerung. Berlin, вел. 8°, ст. 82. Незвичайно довга перерва в операціях німецької армії в осени 1870 вже тоді дала причину до ріжних здогадів; многі думали, що відволіканне гарматної атаки на Париж спонукали заграничні впливи, особливо-ж посередництво високопоставлених женщин. Против сього виступає автор, котрий належав в 1870 р. до генерального штабу, і розвиває чисто мілітарні обставини і причини, котрі спонукали сю перерву. Busch, Moritz. — Tagebuchblätter. 3 Bde. Leipzig, 8°, ст. XXVIII+580; XII+595; X+605. Жвава полеміка привитала появу сеї публікації. Нам інтересна виключно її історична вартість і з того огляду мусимо оцінити її прихильно не зважаючи на недискрецію автора і мотиви, що водили ним при печатаню сеї книжки. Буш вже здавна слїдив все що мало звязь з желїзним канцлером і пильно се записував. Так

повстала свла образків, фотографій не ретушованих, як їх назвав один критик. Особливо для критики мемуарів Бісмарка найде тут історик дуже гарний материял. Видання се повійше як англійське, хоч і тут опущено деякі місця, неприємні для німецьких читачів. Marks, Erich. — Kaiser Wilhelm I. Dritte, verbesserte und vermehrte Auflage. Leipzig, 8°, ст. XVII+407. Книжка ся дочекала ся в короткім часі вже 3-го видання. Як можна було предвидіти, автор поробив тут виправною рукою і з великою старанністю деякі зміни, втягаючи нову літературу, доповнюючи деякі прогалини, декуди „нюянсуючи“ — як він сам каже — о суд осіб і подій. Замітно, що Маркс підчеркує що раз більше діяльність цісаря побіч Бісмарка і каже, що при ближшій пізнанню подробиць, все більше слідно вплив Вільгельма. Kobell, Louise von. — König Ludwig II und Fürst Bismarck im J. 1870. Leipzig, вел. 8⁰⁴ ст. 48. Мала брошура подає деякі подробиці про події і впливи, серед яких Людвик II рішив ся вступити до північно-німецького союзу і поставити внесення на заснованне Німецького цісарства. Дуже важний лист Бісмарка до короля з 27 листопада 1870. Звістної публікації Пошінгера появил ся четвертий том п. заг. Bismark-Portfeuille, hrg. von Heinrich v. Poschinger, 4 Bd. Stuttgart, вел. 8°, ст. 207. Всі блуди, які критика піднесла против попередних томів, знаходимо знов тут. Видавець не журячи ся про критику печатає дальше цілі маси листів і актів, які не мають найменшого значіння, так що годі не висловити закиду, що властиво ціла публікація стає зайвою. Apler. — Le prince Bismarck. Paris, 8°, ст. 402. Автор хоче об'єктивно схарактеризувати Бісмарка як представителя Прусії і Німеччини. Він знає основно письма і бесіди Бісмарка, меньше історичні відносини. Так нпр. події революції 1848—50 знає лише поверхово і через се не оцінює відповідно виступлення Бісмарка. В дальшій оповіданню висловляє особливе признанне „реалістичній“ політиці Бісмарка против Данії і Австрії; тяжше приходить ся йому оцінити відносини Бісмарка до Франції. По його думці канцлер ненавидів Французів; війну з Францією приготував він з такою хитростію, що фалшованне емської депеші — котре автор також заперечує — було зовсім безотрібне. Дуже гарно владжений перегляд суспільного усталодавства і внутрішніх реформ Бісмарка та його боротьби з католицькою церквою. Поступованне канцлера з Поляками автор хвалить цілковито. Згадаємо ще дві англійські жителіси Бісмарка: Headlam, James Wycliffe. — Bismarck and the foundation of the German empire. London, вел. 8°, ст. X+471 і Stearns, Frank Preston. — The life of prince Otto von Bismarck. London, вел. 8°, ст. 431. Обі книжки написані в основним знаннем літератури і щасливим вибором важніших подій.

Особливо Headlam дуже безсторонно осуджує діяльність Бісмарка при шлезвійсько-гольштинському питанню. На кінець згадаємо ще дві загальні публікації, викликані бажанням з останнім роком цього століття дати огляд важливіших подій і здобутків його. Хоч вони обіймають весь цивілізований світ, все-ж осею їх представлення служить культурний розвій Німеччини і тому ми їх тут поміщуємо. Chamberlain, Houston Stewart. — Das XIX Jahrhundert. I Bd. Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts. München, 8°, ст. 1031. Про сю працю видати короткий осуд річ майже неможлива з огляду на величезне багатство предметів і гадок та проблем тут порушених і обговорених. Скажемо лише, що праця ся мала бути первісно лише вступом до видавництва та обіймати характеристику культури XIX в., а виросла до величезного діла, що подає з далекої перспективи огляд сил, ідей і творів, які ділали протягом останніх 2000 літ. Ziegler, Th. — Die geistigen u. sozialen Strömungen des XIX Jahrh. Berlin, вел. 8°, ст. VII + 714. Хронологічне угруповання предмету виходить само з себе, роки 1830, 1849 і 1870 виступають як граничні стовпи також і духового життя; серед сих рам одначе бачимо річевий поділ. Зараз у першій уступі, котрий обговорює три світогляди: просвіщенне (Aufklärung), клясицизм і ромаантику, показує нам обговоренне романтики чого маємо чекати. При обговоренню „світового жалю“ Гайне не виходить Ц. поза досп звітне, одначе признає, що заслуги Гайне досі ще за мало одінені; також і осуд Берне ріжнить ся користю від осуду, який видав Трейчке. В р. 1848 бачить Ц. далеко меньше неудачу як зірницю нового часу і признає вину неудачі руху не німецькому парламентови, але ромаантикови на престолі. Характеристика Бісмарка належить до найліпших уступів сеї книжки. По при се обговорює також значінне природничих наук, суспільного руху і жіноче питанне; по при історичну науку також малярство, поезию і музику. Істория найновішої філософії займає сама по собі найголовніше місце.

Окремо збираємо розвідки і праці, що дотикають ся спеціально австрійської історії. Видуцаємо лише історию славянських територій, котру подаємо окремо на кінці цього огляду. Сього року появил ся німецький переклад найновішого підручника до угорської історії: Csuday, Eugen. — Die Geschichte der Ungarn. 2-te vermehrte Auflage. Übersetzt von Dr. M. Darvai. 2 Bände. Berlin, 8°, ст. 506, 572. Праця ся появила ся в оригіналі вже в 1891 р. і оповідає угорську історию аж до уступлення Тиси (13 марта 1890 р.). Найновіші часи оброблені доволі добре і скільки можна безсторонно. За се в давнішій періоді багато похибок. Monumenta Germaniae автор вправді уживає, одначе

без основного знання сього так важного видавництва. Літопись з Альтаїху, найважніше без сумніву жерело до угорської історії XI ст. знає він лише в *Annales Voici* Брунера, історичної роботи XVII в.; про реконструкцію сього жерела Гізебрехтом ані про віднайдення авентинської копії Ефелєм він мабуть не знає і без огляду на доказ переведений Цейсбергом, що для літ 1041—1046 опирають ся угорські хроністи на альтаїхських анналах, держить ся автор безкритично на-пів казочного оповіданн Кези Туроча. Богато з наведених і иньших похибок міг автор оминуть, уживаючи звістну прапю Марчалі про історичні жерела Угорщини. Одначе сей показав ся йому за критичним. *Bibl. V. — Organisation des evangelischen Kirchenwesens im Erzherzogthum Österreich u. d. Enns.* (Archiv für österr. Gesch. 87. 1). Першый раз пізнаємо докладніше зміст т. зв. *Religionsconzession* з р. 1568, по котрій потім вийшла 1571 р. звістна цісарська асекурація. Дуже ясно виступає причина пізнійших суперечок обох ставів папів із за релігійних свобод в умисно неясно уложеній стилізації концесії. Посередничі змагання Максиміліяна в 1568 р. проявляють ся в рішучім опорі против участи червоних лютеран, як Андрея, при укладанню нової аґенди. Другий відділ обговорює проби організації станово-протестантської церкви. *Kupelwieser, L. — Die Kämpfe Oesterreichs mit den Osmanen vom Jahre 1526 bis 1537.* Wien, 8°. Осередок сеї боротьби Австрії з Турками — се облога Відня султаном Сулейманом II. Автор, звістний вже зі своєї праці про війну Угорщини з Турками до битви під Могачем 1526, обговорює основно, опираючись на матеріялі державного і воєного архіву, події у Відни і околиці під час облоги 1529 р. і подає багато нових подробиць. Як особливу прикмету цілої, прозоро і цікаво написаної книжки треба вважати, по при 5 воєних карт, доданих до тексту, фаховий осуд обох військ і операцій. Історію орієнтальної і східно-індійської австрійської торговельної компанії обговорює *Dullinger* в *Zeitschr. f. Social- und Wirtschaftsgesch.* (7. 1). Він показує, що перша упала через нерішучість і легкодупне відданнє Кароля VI спекулянтам, друга через торговельну зависть Франції, Голяндії і Англії.

Ні одного з австрійських володарів історія так детайльно не оброблена, не виказує стільки публікацій жерел, що історія Марії Терезії і Йосифа II. Сього року знову появилася нова публікація: *Hans Schlitter. — Correspondence secrète entre le comte A. W. Kaunitz-Rietberg, ambassadeur impérial à Paris et le baron Ignaz de Koch, secrétaire de l'impératrice Marie Thérèse 1750 — 1752.* Paris, вел. 8°, ст. XIX+385. Тут неможливо зазначити все, що нового нам ся

книжка приносить. Згадати лише треба, що маємо тут характеристики деяких важних осіб, як Штаремберга, Мерсі, графа Христіані, Клінггрефа, маршала Мавриція саксонського і ин. Дуже бистрі вискази Кауніца про французьку внутрішню політику. Інтересні деякі деталії про шпінство, яке вели держави між собою: всі депеши заграничних послів у Відні до своїх дворів отвирано; Кох посилає раз-у-раз Кауніцови відписи справоздань всіх послів. Запримітити треба, що всі листи Коха інспіровані безпосередно Марією Терезією. Acten, Preussische und österreichische zur Vorgeschichte des siebenjährigen Krieges. Hrsg. v. Gustav Volz u. Georg Küntzel. Leipzig, лекс. 8^о, ст. CLXXXII+764. Головну масу виданих тут активів зібрав Альберт Naudé — оба вище названі видавці справили лише тексти і доповнили новими актами. Перша частина, про пруські приготування до війни обіймає 223 чисел, друга, про переговори Австрії з Францією і Росією 246 чисел. В переднім слові старалися видавці, на основі поданого тут материялу, оповісти спокійно і безсторонно розвій подій перед війною, усуваючись від всякої полеміки з Lehmann-ом, до якої тут часто насуває ся пагода. Особливо важна друга частина публікації, що дозволяє нам крок за кроком слідити розвій коаліції против Прус. Waddington, Richard. — La guerre de sept ans. Histoire diplomatique et militaire. Les debuts. Paris, вел. 8^о, ст. III+753. Стоїть в звязи з працею автора Louis XV et le Renversement des alliances. Невважаючи на те, що про семилітню війну маємо вже тільки гарних праць, ся книжка не зайва. Перше за все автор пише для французьких читачів, отже ролю Франції як на дипломатичнім так і воєнім поли обговорює дуже докладно. При тім знайшов багато нового в архівах війни і заграничних справ в Парижі, в британськїм музею і Record Office в Лонднії. Том перший кінчить роком 1757. Kaunitz, Philipp Cobenzl und Spielmann. — Ihr Briefwechsel (1779—1792) Hrsg. von Hanns Schlitter. Wien, вел. 8^о, ст. XLVI+97. Про панованнє Марії Тереси і її синів писали і печатали Арнет, Бер і ин. вже стільки, що всякі нові видавництва можуть мати мегою пояснити лише деякі фази австрійської політики і становище канцлера до його співробітників. Обом сим цілям служить і згадана публікація, що освітлює особливо напружені відносини між Кауніцом і Шпільманном та остаточний упадок канцлера. Arneht, Alfred Ritter von. — Biographie des Fürsten Kaunitz. Wien, вел. 8^о, ст. 201. Розвідка знайдена між паперами покійного була написана вже в 80-их роках. Вона має всі прикмети і вади ивнших праць Арнета: з одного боку совістне вихіснваннє архівального материялу, цілковите опанованнє предмету — з другого сухість і безбарвність оповідання. Тут обгово-

рено лише перші кроки дипломатичної діяльності Кауніца до вступлення в париське посольство.

Історія Німецької літератури збагачена цього року незвичайно великим числом більших монографій і оглядів. Поминувши ювілей Гете, згаданий нами на початку, котрий причинив ся до появи основних оглядів значіння цього поета, стрічаємо дуже добрі огляди літератури XIX століття взагалі і спеціально найновішої. Kont, J. — *Lessing et l'antiquité. Étude sur l'Hellenisme et la critique dogmatique en Allemagne au XVIII siècle. Tome second.* Paris, 8°, ст. II+298. Перший том сеї праці появил ся 1894 р. В другім томі обговорює автор байку і епіграм, при всій малій інтересности теми з властивою собі докладністю і основністю. За сим іде незвичайно гарний уступ про Лессінга як фільольога. Тут подано перегляд фільольогічних праць Лессінга, оцінено його фільольогічні прикмети і заслуги, особливо як коментатора і естетичного судії. На кінці говорить ся про відносини Лессінга до красної штуки, про Лессінга як археольога. Тут обговорено розвій археольогії до Лессінга, його становище по при Вінкельмана, Лякоон, археольогічні листи і полеміка з Klotz-ом. Weltrich, Richard. — *Friedrich Schiller. Geschichte seines Lebens und Charakteristik seiner Werke.* 1 Bd. Stuttgart, вел. 8°, ст. XII+899. Праця ся появяє ся рівночасно з монументальною житєписею Шіллера писаною віденським проф. Мінором. Мінор довів свою роботу в перших двох томах (1890) до першого виступу Шіллера у Веймарі. Вельтріх закінчив свій перший том, котрий оповідає події до утечі Шіллера з Штутгарту, до перва тепер третим випуском, коли перші два появили ся вже в 1885 і 1889 р. Тому в окремім додатку доповнює автор багато на основі нових розслідувань, а при тім боронить ся против закидів критики. Осуд і погляди Вельтріха багато більше індивідуальні як Мінора. Kontz, Albert. — *Les drames de la jeunesse de Schiller (Les brigands, Fiesque, Intrigue et amour, Don Carlos)* Paris, вел. 8°, ст. 508. Перша частина оповідає історію молодости Шіллера і генезу чотирох його молодечих драм. В другій частині автор обговорює основно літературні впливи, котрі ділали при першім виступі поета. Трета частина подає докладну аналізу поодиноких драм і критичний осуд представлених тут подій і осіб. Виводи про вплив біблії на бесіду Шіллера особливо в Розбійниках, а також представлення впливу Руссо на молодого поета випали дуже удачно. Аналізи драм із за своєї простоти треба уважати за взірцеві. Mauerhof, Emil. — *Schiller und Heinrich von Kleist.* Zürich, вел. 8°, ст. 170. Книжка написана дуже замотано і незрозуміло, не представляє ніякої наукової вартости, а порівняння Шіллера з Кляйстом вказують на брак всякого смаку. Автор не має нічого инь-

шого на цілі як вивисшити Кляйста коштом Гете і Шіллера. Biedermann, Frhr. Woldemar von. — Goethe-Forschungen. Anderweite Folge. Leipzig, вел. 8°, ст. XII+271. Автор звістний на поли праць про Гете пустив отсе у свѣт третій том своїх студій. Перші два томи появили ся в 1879 і 1886 р. Недрукованих досі розвідок знаходимо в тім новім томі 9 із загального числа 34. Головно займає ся автор „Фавстом“ і на ново оспорує здогад получения Мефіста з духом землі та доказує, що в пляхах Фавста Гете не було ніяких перемін. Боронить також певности оповідання Талейранда про розмову Наполеона з Гете. В уступі „Гете і сучасники“ важний доказ, що автором „Briefe eines ehrlichen Mannes bei einem wiederholten Aufenthalt in Weimar“ був Лерсе. Witkowski, Georg. — Goethe. Mit 160 Abb. u. 6 Beilagen. Leipzig u. Wien, 4°, ст. 270. При величезній масі літератури про Гете стрічає кождий новий житєписець великі трудности хоч би через се, що мусить орієнтоватись серед багатьох, собі суперечних питань. Працю Вітковського можна назвати доброю; автор знає цілу літературу, що дотикає ся сеї справи, а що до річезового осуду не остає по за славною монографією Гейнсмана, хоч муєв зібрати свої гадки далеко звязліше як той. Heinemann, Karl. — Goethe. Zweite, verbesserte Auflage. Mit 277 Abbildungen. Leipzig, вел. 8°, ст. 754. Нове се виданне, хоч що до укладу не ріжнить ся від попереднього, стоїть вповні на висоті часу. Всі нові досліди за останніх пять лїт тут використано, спірні справи рішено з безсторонною самостійністю. Особливо сумліно вихиспував автор нові студії про генезу „Торквато Тассо“. Без сумніву се найліпша із всіх дотеперішніх житєписей Гете. Sell, Karl. — Goethe's Stellung zu Religion und Christenthum. Freiburg i. B. вел. 8°, ст. VI+105. Доволі інтересна книжка з того погляду, що досі всі теолоґи відкидали і осуджували демонстративно свѣтогляд Гете. Але й поза тим належить ся книжка до найліпших, які принїс ювілей Гетого. Keuchel, G. — Goethes Religion und Goethes Faust. Riga, 8°, ст. VII+333. Доволі інтересно написана праця. Богато цитатів, а також довші виписки з творів Гете разять по трохи, але знаходять своє поясненне в тім, що книжка ся зложена з університетських лекцій. Деякі пояснення Фавста годї прийняти без застереження, а також відповідь на деякі питання, нпр. о скільки Гете був християнином і чи його свѣтогляд можна умістити в звичайній схемі філософічних систем. Pniower, Otto. — Goethes Faust. Zeugnis und Excursus zu seiner Entstehungsgeschichte. Berlin, вел. 8°, ст. X+308. При всій ріжнородности поглядів можемо поставити два певні і загально признані висліди нових праць про Фавста: артистичну єдність обох частин і потребу пояснюваня його

в історії його повстання. Отже для докладного перегляду генези Фавста написав автор сю книжку, котра для всіх учених буде дуже помічна. З творів, листів і розговорів Гете, а також з висказів в сучасних часописах і листах зложив Пшьвер в хронологічнім порядку все, що дотикає ся роботи Гете над Фавстом. *Karpeles, Gustav. — Heinrich Heine. Aus seinem Leben u. aus seiner Zeit. Leipzig, 4°; ст. IV+348.* Книжка ся приносить де що нове або мало знане, але для оцінки поета, його цілої діяльності не має великої вартости. Автор любить ся в подробицях, котрі підносять до великого значіння, а при тім розвалковує оповідання через непотрібні повторювання. Через се книжка його стріла ся з неприхильною критикою. Що Гайне уродив ся 13 грудня 1797 р., а не, як досі думали, 1799, доказує *Karl Emil Franzos* у розвідці: *Heines Geburtstag. Berlin, 8°, ст. 32.* Метрику сфалшовано 1816 р. при переході Гайне до Гамбурга, що-б оминати військові перешкоди. *Franke, Karl. — Die Brüder Grimm. Ihr Leben und Wirken in gemeinfaßlicher Weise dargestellt. Dresden, вел. 8°, ст. 176.* По при славній праці Шерера дуже непоказна і обмежує ся лише на живім оповіданню життя і стремлень Грімів. *Coym, Johannes. — Gellert's Lustspiele. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des deutschen Lustspiels. Berlin, вел. 8°, ст. VII+91.* Праця має багато спільних точок в дисертацією *Haunel-a.* Автор розсліджує загальні ідеї і тенденції драм Геллерта і дає замітки про техніку, стиль і мову. Вплив його драматичного стилю на Лесвіга передіює автор. *Richter, Kurt. — Ferdinand Freiligrath als Uebersetzer. Berlin, вел. 8°, ст. 107.* Перша проба оцінки Фрейліграта з тої точки погляду. З великою докладністю показує автор тісний духовий союз між поетом і найбільшим французьким романтиком В. Гіго; багато менший був вплив англійських поезій. Дуже інтересне порівнянне Фрейліграта з Лейтольдом, котре показує незвичайну зручність першого. *Joesten, Dr. — Litterarisches Leben am Rhein. Zwei Studien. Leipzig, вел. 8°, ст. 127.* В трох дуже зручно написаних розвідках обговорює автор літературне життя над Рейном в минушій віці і кружок поетів в Бонні, що в 40-их роках групував ся коло Готфріда і Йоанна Кінкеля. Перша описує культурні і літературні відносини в великих надрейських містах в XVIII в. і старає ся доказати, що так часто ганений обскурантизм католицьких надрейських провінцій, мав свобідніші кружки, що брали участь в загальнім розвитку німецького літературного життя. Друга описує діяльність „Союза хрущів“ (*Maikäferbund*) і його визначних членів: Кінкеля, Сіпрока, Кауфмана, Шленбаха і др. *Friedmann, Sigismund. — Das deutsche Drama des neunzehnten Jahrhunderts in*

seinen Hauptvertretern. Autorisierte Übers. v. Ludwig Weber, 1 Band. Leipzig, вел. 8°, ст. XV+408. Праця ся звісна з італійського оригіналу, що вийшов в 1893 р. Вона вийшла із серії лекцій державих в медіолянській академії і містить багато інтересного не лише для Італійців, але й для Німців. Автор визначає ся незвичайно піжним і безсторонним осудом та рідкою читаністю, так що найменші розвідки не вітали ся без уваги. При перекладі використано важніші наукові досліді по р. 1893. Перший том обіймає твори Кляйста, Граббеса, Гіббельса, Людвіга і Грільпарцера. Zabel, Eugen. — Zur modernen Dramatargie, Studien und Kritiken über das ausländische Theater. Oldenburg, 8°, ст. 454. Цілий ряд начерків про поетичні і театральні індивідуальности заграниці, які в послідніх літах появляли ся на берлінській сцені. Найзамітніші про італійських артистів від Аделайди Рісторі до Новелі і Тіни ді Льюренцо. Автор має визначний історичний хист, який помагає йому знайти ся серед ріжних напрямів стилю і смаку. Lubinski, L. — Litteratur und Gesellschaft im XIX Jahrhundert. 1 Bd. „Die Frühzeit der Romantik“ 2 Bd. „Romantik und Historicismus“. Berlin, вел. 8°, ст. VIII+152, 155. Книжка писана популярно, для ширших кругів, відповідає вповні своїй задачі. Автор оцінює відповідно значінне філософії, він далекий від сього легковаження Гегля, яке до недавна загально уходило, а Гайне величає не лише як одну з найздібнійших, але й з найбільш геройських особистостей. За сильно виступає автор лише зі своїм переконанням про величезне значінне природничого світогляду і ганить впр. Шіллера, що той не досить увільнив ся від морали доби відродження, що-б перейти до модерної волі права природи. Bartels, Adolf. — Die deutsche Dichtung der Gegenwart. Die Alten und die Jungen. Zweite, erweiterte Auflage. Leipzig, 8°, ст. VIII+272. Перше виданне сеї книжки вийшло 1896 р. під другим заголовком: „Die Alten und die Jungen“ і викликало певного рода сенсацію. Се друге виданне не лише побільшене і в багатьох місцях поправлене, але й дає далеко основніше представлення ровною німецької поезії від 1850 р. Наводимо заголовки поодиноких уступів, що-б дати понятє про зміст книжки: „Вступ“, „Срібна доба німецької літератури“, „Фридрих Гіббель і Отто Людвік“, „Визначні талани 50 і 80 років“, „Монахійці“, „Ранній декадантизм“, „Війна в 1870 р. і визначні талани 70 і 80 років“, „Фейлетоніам і археологічна поезія“, „Рішард Вагнер і пізнійша декаданс“, „Панованне заграниці“, „Sturm und Drang наймолодшої Німеччини“, „Консеквентний натуралізм“, „Символізм і найновійший декадантизм“. В тих заголовках показує автор хід ровною німецької літератури за останне пів-столітє. Як правило сього ровною ставить Б. повторенне що 30 літ

доби Sturm und Drang, що можна-б ліпше назвати: виступ нового літературного покоління. Що-б нове покоління все приносило літературний або хоч би технічний поступ, сього, по думці автора, не можна сказати, „хоч правильно приносить воно дещо нове в літературу, одначе все покоління оволоділе Sturm und Drang-ом знаходить ся в рішучій суперечности до старших і заступає в штуці і життю напрям протиположний до дотеперішнього. Також на літературнім полі, здаєть ся, революція є конечністю; бо хоч як певно найшла-б виступаюча молодіж для всіх своїх стремлінь точки опори у старших — так само певно вона се пересліплює, бере собі взори або чужої літератури, або й думає, що штуку треба починати на ново з початку“.

Schmarsow, August. — Beiträge zur Aesthetik der bildenden Künste. III Plastik, Malerei und Reliefkunst in ihrem gegenseitigen Verhältniss untersucht. Leipzig, 8°, ст. VIII+232. Автор каже, що задачею сеї книжки було „вказати суть плястики в протиставленню до малярства і релефної штуки і остерегти перед мішанням під загальним проблемом форми в штуці, як се робить Адольф Гільдебранд“. Се місце вказує вже, що автор веде суперечку з Гільдебрандом. Його думка, що Гільдебранд вказав задачу плястики не з „природної“ точки погляду, але з „малярської“ точки. Против сього будім то помішання малярського і плястичного проблему звернений, в головній частині, зміст сеї книжки. Gabelentz, Hans von der. — Zur Geschichte der oberdeutschen Miniaturmalerei im XVI Jahrhundert. Strassburg, 8°, ст. 75 і 12 таблиць. Автор характеризує ілюстраційний стиль з особливим оглядом на орнамент, розрізняє домашній орнамент від нідерляндського (цвіти) і італійських ренесансових форм. При тім старає ся показати різницю між Нюрнбергою і Аугсбургом на сїм полі, але материял не допускає ніяких загальних вислідів. Gurlitt, Cornelius. — Die deutsche Kunst des neunzehnten Jahrhunderts. Ihre Ziele und Thaten. Berlin, 8°, ст. XVI+701. Автор подає опис змагань штуки з виключенням історії штуки і сповнює свою задачу дуже гарно, так що сю книжку можна вважати за безперечно найліпшу в своїм роді. Він не вдоволяє ся описанням цілий і поступів в поодиноких напрямках, але показує, як час, себто критика, приймала ті стремління; при тім виступає зі своїм часто рішучим і основно обдуманим осудом. Против обох ворожих напрямів штуки, ідеалізму і реалізму, стає як безсторонний судия. Прихильник модерної штуки в її найскрайнійшій значінню виступає в обороні поодиноких прикмет в творах Carstens-а, Overbeck-а і Cornelius-а; а при нагоді обговорення діяльности Schnorr'a von Carolfelds в Римі, коли сей був ще прерафаелітом і назаренцем, висловляє погляд: „коли-б товчки і на-

прями, котрі тоді (коло 1820 р.) почали ділати, могли прийти до повного розвою, ми увільнили-б ся о пів столітя швидше від імітовання і незручного стилю, і мабуть були-б ми, а не Англичани провідниками штуки⁴. Також жанрове малярство 60 і 80 років осуджує він з точки погляду, що воно було народне і популярне. На відповідних місцях подає автор багато інтересних оглядів і обговорює актуальні справи. Так нпр. при романтиці говорить про шкоди, які наносить відновлюванню, при Uhde — про т. зв. „Hellmalerei“ і потребу все нового відтворювання типу Христа. Ідеалізм краси накинений релігії лише шгучно, він походить від Греків, штука, котра прямувала за ним, входила в суперечність з християнством; звідси стремління в часах, коли творила ся нова штука, перетворити стать Христа з типічної ідеальної в людську.

2. Франція. Французьку реформацію і французькі відносини в XVI в. обговорює Н. Hauser в *American historical review* (4. 2). К. Breysig подає, опираючись головню на Ранке і Піко перегляд: *Staat und Stände Frankreichs, 1540 — 1660* (*Schmoller's Jahrbuch*, 23. 1). Автор сильно підчеркує, що вже релігійні війни, абстрагуючи від справ догматичних, були так само боротьбою двох шляхоцьких партій, як повстання 1614 і фронда, та що тут проявили ся змагання середньовічної фєвдальної незалежності против широко розвиненої державної ідеї, а зовсім не проби парламентарного обмеження прав корони. На *notaux* починає в *Rev. des deux Mondes* продовження житєписи кардинала Рєшеле, доведеної поки що до смерти маршала d' Ancre. Появили ся 3 статі: *Richelieu et Marie de Médicis* (1 лист. 1898); *Richelieu dans son diocèse* (15 груд. 1898); *Richelieu à Avignon* (1 січ. 1899). Роки 1617 до 1619 — найспокійнійші в житю кардинала, одначе богаті впливом на його дальший розвій. В Бльоа пізнає Рєшеле неможливість оперти політичне становище на иньшій основі, як на прихильности короля і опускає свою матір. В Люсоні (Luçon) витворює ся у нього основна гадка його будучої політики, відречення від церковної уніформности, розлом з традиціями релігійних воєн і поворот до ідей Генриха IV. Остаточно в Авіньоні увільняє ся він від свого нахилу до Іспанії, і підіймає гадку анти-габсбургської політики. В дальшій статі п. заг. *Richelieu rebelle* автор оповідає діяльність кардинала як посередника між матерю і сином, вправді не без огляду на інтерес державний, але перш за все на свій хосен. Виконуючи бажання двору і усуваючи Марию Медічі від Ручеляя й иньших прихильників аристократичних змагань, він вироблює собі самому позицію против Luynes-a. Вислід його діяльности — се договори в Апулем 12 мая 1619, і стріча королевої — матери з Людвиком XIII. В дуже інтересній розвідці в *Rev.*

histor. 71. 2. описує F. Rabbe діяльність досі дуже мало знаного релігійного французького товариства в XVII в. „Compagnie du Saint Sacrement“. Засноване в 1627 р. звістним ворогом протестантизму князем Henri de Ventadour стягнуло се товариство велику частину духовенства до себе; Боскет був його членом. Напрям товариства був крайню католицький; автор називає його: „Сутню духа нетерпимости і фанатизму, який потягнув за собою відклик нантейського едикту“, і приписує агітації сього товариства велику участь в сїм ділі. Воно не довго існувало. Вже Мазарен вважав його політично небезпечним, 1665 мусіло воно розвязатись. Des Robert, Ferdinand. — Charles IV et Mazarin (1643—1661) d'après des documents inédits. Paris, вел. 8°, ст. XVI+795. Вже в попередній праці оповів автор як Рішеле прогнав з Льотарпгії князя Кароля IV, котрого вважав за небезпечного ворога Франції, і через се кинув його в табор цісарських сторонників. Тут описує він безнастанні боротьби, які наслідник великого кардинала, Мазарен мусів зводити з князем. Сей князь, не маючи територіяльної посілости, операючи ся лише на своїм війську стає типічною статєю XVII в. Жертва французької політики, же він цілий час лише гадкою пімсти і жадоби відобрати свої землі. Обурений на цісаря за вестфальський мир віддає ся на услуги іспанським намістникам в Брукселі против Мазарена. Одначе Іспанці, не довіряючи йому, увязнили його і доперва по піренейській згоді він одержує свободу і князівство. Lасоуг-Gayet оповідає в Rev. histor. 68. 2. в подробности, на яких основах і з якою старанністю та дбалістю Мазарен наглядав за вихованнем Людвига XIV і приготовлював його до будучого звання. В Revue des quest. histor. печатає вікомт de Boislescomte виїмки з кореспонденції Belleisle-а з французьким послом на електорськїм дворі в Трієрі, графом de Labasique з літ 1741—43. Новин важійших тут нема, одначе сї листи важні для воєнних подій в зимі 1742/7. В розвідці в Forsch. zur brandenb.-preuss. Gesch. 12. 1 виступає Küntzel против недавно висказаного погляду Гейсселя, що Франція рішила ся вже 1755 р. кинути союз з Прусією і що посольство князя Nivernais мало на цілі загнати Фридриха в обійми Англії і через се розвязати руки Франції. Він прилучає ся до давнійшого погляду, що доперва Вестмінстерська конвенція викликала переворот в Парижі, і додає до звістного вже матеріялу деякі нові відомости з австрійських актів. Bourguet односторонно описує в Rev. hist. 71. 1. на основі французьких актів безуспішні переговори, які Шоазель павязав в літі 1751 р. з Пітгом, щоби уложити окрему угоду. Причину неудачі бачить він з одного боку в воєннім запалі Пітта, а з другого у вмішуванню Людвига XV. Levy-Schneider обговорює в Révolution franç. (січень) справу, що тепер у Фран-

ції стоїть на днешнім порядку: історію соціалізму під час французької революції; він годить ся в Ліхтенбергером, що в сій добі не було ані справжніх соціалістичних основ ані (хйба з висемкою Бабефа) свідомих соціалістів. Противно Ерінас видить (пор. *La philosophie sociale du XVIII siècle et la revolution française* і основну критику письма Ліхтенбергера в *Revue critique* 1899 ст. 130—136) в деяких суспільних теоріях філософів XVIII в., конституанти, конвенту і директорії дійствних предитечів соціалістичного руху з р. 1848 і його теперішнього розвою. До нього прилучає ся Stourm в одній статі в „*Séances et trav. de l' acad. des sciences mor. et pol.*“ (цвітень). Aulard, в розвідці про „Історичний початок французького соціалізму“, розсліджує на ново се питання (*Revue de Paris*, 15 серп.). Він знаходить в оголошенню прав чоловіка в уступі про рівність теоритичний соціалізм, в способі правлення мужів террору часто практичний соціалізм. Гадкою Бабефа було перенести на часи звичайного державного життя се уживанне соціалістичних принципів, вимушене незвичайними обставинами. Липневий зошит часописи „*Révolution franç.*“ приносить розвідку Aulard-а про конституцію з 1793 р. де порівнує він жирондинський проєкт і якобінську конституцію уложену Herault-ом de Sechelles. Glaugau, H. — *General Lafayette und der Sturz der Monarchie in Frankreich* (*Hist. Zeitschr.* v. Sybel, 82, ст. 240—281; 436—480). Автор робить закид новішим біографам Ляфаетта (Bardoux, Charavay), що їх праці — се просто панеїрики, а не на житєписі оперті на критичнім розборі жерел. Він глядить на поступок Якобінів з р. 1792 як на акт вимушеної самооборони, патріотизму, що-б перервати вже раз підземельну роботу Марії Антонети та інтриги Ляфаетта. Сей погляд заступали вже французькі історики Тер, Мішле й Кіне; автор сеї розвідки докидує до давнішого й дещо нове, особливо про остаточні цілі Ляфаетта і фейянтів, на основі листів знайдених у віденськїм архіві. Перегляд воєн з часів революції і Наполеона подає книжочка Camille Vallaux — *Les campagnes des armées françaises 1792—1815* (Paris, 8°, ст. 362). Се представлення походів, без ніяких нових поглядів або пояснень. В основнім розсліді подій з 5 і 6 жовтня 1789 р. особливо про їх підготовленне докazuje Mathiez, що похід на Версайль мав на меті перевести королівську родину до Парижа, що Ляфает і князь Орлеанський не грали при тім ніякої визначної ролі, що цілий рух був виключно масовий і випадковий, хоч при приготованнях мали вплив і провідники, особливо журналісти. Значінне події бачить він у сїм, що вона доповнила діло почате 14 липня і 4 серпня і усунула остаточню англійське сторонництво (Mougnier й ин.), одначе думає, що король мав тут

нову нагоду заволодіти великим народнім рухом. (Rev. hist.) Gagniers. — Un cas d'insubordination militaire. Dumouriez contre Luckner (Rev. des quest. hist. цвітень) подає на основі актів парижського воєнного архіву основне представлення причин, в яких Дюмуріє в липні 1792 р. не хотів із Фляндрії йти зі своїм відділом до Мецу до Люкнера. Rodocanachi, E. — Bonaparte et les îles ioniennes, une episode des conquêtes de la republique et du premier empire (1797—1816) Paris, вел. 8°, ст. VII+316. Оповідас, по части на основі готових монографій, по части на основі жерел, долю Йонських островів від упадку Венеції, аж до їх уконститування як републіки під англійським протекторатом на віденським конгресі. Характеристикою доби служить нагле заведення революційних ідей в сей закуток світа і переміна їх на бурливу демократію, а також незвичайна незручність, яку французькі функціонари виявили при тій нагоді. Bonaparte et les Bourbons. Relations secrètes des agents de Louis XVIII à Paris sous le consulat 1802—1803, publiés avec une introduction et des notes par le comte Remacle. Paris. вел. 8°, ст. 472. Що Бурбони все були в порозумінню зі своїми сторонниками у Франції — се річ звісна. Коли різні тайні комітеги, зложені в тій цілі, повідкривано, поручив Людвик XVIII Royer Collard-ови 1799 р. зложити новий, в склад якого входили ще abbé Montesquiou, граф Clermont-Gallerande і Becquey. Зібрані тут 158 реляцій сього комітету сягають від 31 мая 1802 до 7 грудня 1803; їх випечатанне зборювала досі постійно комісія дипломатичних архівів. Тут знаходимо живий образ цілого політичного положення Франції. Carpelletti, Licurgo. — Napoleone I. Milano. мал. 8°, ст. XX+272. Праця взагалі досить удатно владжена, і дає о скільки на се дозволяв тісний обсяг книжки, справжній образ доби. Найменше він звертає увагу на Наполеона як славного вождя і стратега. Він не потрібно повторює легенду про лист Hatzfeld-а, вірить в отроєнне Наполеона в Фонтентбльо, приписує Grouchy вину неудачі під Ватерлоо. Las Cases, Napoleon. Tagebuch von St. Helena. Übertragen und bearb. von Oscar Marschall von Bieberstein, 2 Bände. Leipzig, вел. 8°, ст. XV+298, XII+294. Мемоари сі не мають великої історичної ваги. Що давніше, коли ще культ Наполеона був в повнім признанню, перекладано згадані мемоари — се річ зрозуміла. Але теперішній переклад здає ся нам зовсім зайвим а до того він не цілком коректний. Mahan, A. T. — Der Einfluss der Seemacht auf die Geschichte, 2 Bände, 1783—1812. Die Zeit der französischen Revolution und des Kaiserreichs. Über. von Batsch und Paschen. Berlin, вел. 8°, ст. XXX+704. Мусимо згадати, що автор як командант американської флотії переводив

свої тези і погляди в практиці і дав нагоду всім державам до звернення пильної уваги на розвій фльоти. Сей том дає багато матеріалу до обдумання. Наполеон, титан на континенті, був безсильний на морю, а через се удає ся державі, сильній на морю, його обезсилити і приготувати його упадок. Сліячи події дальше бачимо, що лише Англія винесла користі із великих боротьб сього часу. Дуже інтересно описує автор славу морську тактику Пітта та всестороннє вихіснювання переваги на Середземнім морю. Pingaud, A. — боронить політику Талейрана на віденським конгресі, його союз з Австрією · Англією против Росії · Пруссії; против закидів Терса і Гуссе (Hussaye) знаходить в його поведженню *le courageux patriotisme du grand citoyen et la ferme habileté du grand politique.* (Rev. hist. май — червень). Daudet, Ernest. — Louis XVIII et le Duc Decazes 1815—1820. d'après des documents inédits. Paris, 8°. ст. VII+495. Дуже важне доповненне історії реставрації у Франції. Особливо багато нового приносять кореспонденція улюбленого міністра Людвика XVIII. Між иньшим знаходимо листи таких визначних мужів як: Richelieu, Royer-Collard, Guizot, Wellington, Pozzo di Borgo — окрім сього коло 2000 власноручних листів короля. Все то знайшов автор в архіві князя Decazes і вихіснував у сій книжці. Само по собі багато нового тут про закулісові інтриги, боротьби політичних сторонництв та характер самого міністра та причини його упадку. В „Revue des deux mondes“ (15 мая і 1 червня) обговорює Ollivier здібности і діяльність Наполеона III як полководця, так само прихильно славословно як La Rocca у своїх мемуарах. Lavisse et Rambaud. Histoire générale. IX Révolutions et guerres nationales 1848—70. Сю публікацію ми мали нагоду вже кілька разів згадувати і сей том відповідає також всім прикметам, які ми попередю піднесли. Піднести треба безсторонність, з якою Chuquet описує війну 1870 — 71, признаючи, що Бісмарк не сфалшував, лише скоротив емську депешу, що битва при Vionville не була щаслива для Французів. Також і рух славянський в Австрії обговорений тут дуже прихильно, лише автори (Denis і Sayons) перцінюють вплив Гердера. E. Chenon, котрий пише тут про відносини церковні, стає на доволі клерикильну точку погляду. Zevort. — Hist. de la troisième république P. III. La présidence de Jules Grévy. Paris, 8°, ст. 546. Сей том обіймає 6 літ подвійної президентури Грєві, отже добу в якій републиканська система змогла в первий раз розвинутиись без перепони. За той час засідало в правительстві 11 міністерій — так часто міняли палати свої, коли не переконання то уґрупованне. Сам президент не мало причинив ся, як завважає автор, до того що-б надати своїй добі прикмету безастанних змін. Він був ворогом всіх

енергічніших осіб і любив провідників груп в републиканському таборі наганяти один на одного, щоби таким чином, як Людвик Філіп, свій особистий вплив привести через незначні особи до переваги. Він не піддержував чесно ані Гамбетти ані Феррі — хіба для одного Фрейсінет мав прихильність. Остаточно через майже неімовірну податливість для свого зятя дав себе замотати в аферу Вільсона так, що обі палати одногосно вівали його до уступлення. Автор в своїм оповіданню сих подій за далеко посуває ся у виключнім хіснованню і описуванню парламентарного життя і його епізодів, через що все инше сходить на дальше поле. Найважніші питання економічного життя Французької держави, історія її торгівлі і промислу, відносини до заграниці, велике розширення колоній — все то згадане побіжно, а жите духове й воєсім поминене мовчки.

В „*Rev. des quest. hist.*“ 1898, 4. і 1899, 1. обговорює І. Ракуієр в двох замітних статях побут і діяльність Героніма Алєандра в Парижі (1508 – 1514), висловляючи заразом свої погляди про становище парижського університету що до гуманізму. Окрім Алєандра згадані тут його попередники і наступники до р. 1530. Pinvert, Lucien. — Jacques Grévin (1538 – 1570) *Étude biographique et littéraire*. Paris, ст. 413. Перша основна житєпись сього молодшого сучасника поетів „Плєяди“. Grévin розвинув свою діяльність в ріжних напрямх; не лише був всесторонній як поет, але в своїй лікарській спеціальности був діяльним писателем, брав участь в релігійній боротьбі по стороні кальвіністів та працював як перекладчик. Все то описує автор дуже приступно на основі рукописних матеріялів. В оцінці театральних продуктів Grévin-а поминає він впливи італійської літератури. Paul Sakmann видає непечатану досі кореспонденцію Вольтера (Stuttgart, 8°); тут подано 162 листи з часу 1752 до 1782, між тими 60 писаних самим Вольтером. Вони дотикають ся головно справ грошевих, а то виплати ренти в капіталу 280000 л. вложеного на добра князя Віртемберського в Франції. В додатку обговорює автор відносини Вольтера до родини князів Віртемберських. Faguet, Emile. — Flaubert. Paris, 8°, ст. 192. Автор, звістний також як знавець нової німецької епіки, подає доволі замітну характеристику Фльобера. З його розвідки показує ся, що винаходчик „*littérature impersonnelle*“, найвисшого об'єктивізму в штуці, був фанатичний апостол суб'єктивізму в житю. З літературного становища бачить Фаге в своїм герою получение романтики і реалізму і пояснює ську мішанину з особистого характеру Фльоберта. Він гонив за сильними сензаціями, нічо не одушевляло його так як Фавст Гете, ненавидів він людей холодного розуму; властиво був романтиком, цїнив висше Шатобріана як Лєсажа і мрїв про великий метафізичний роман. Поодинокі твори

Фльобера автор аналізує і остро осуджує. За найліпший твір вважає „Madame Bovary“.

3. Англія. Сей рік привіє досить інтересні публікації про Марію Стюарт, Кромвеля і кольоніяльні відносини Англійської держави. Численні також розвідки про поодинокі плоди творчости Шекспіра, та англійську штуку, бо Англія веде тепер провід на поли малярства. Mary, Queen of Scots 1542—1587. Extracts from the english, spanish and venetian state papers, Buchanan, Knox, Lesley, Melville, the „Diurnal of Occurents“, Nau, etc. Arrang. and ed. by Robert S. Rait. London, 16°, ст. VII+266. Заголовок треба так розуміти, що подаєть ся тут зіставленне документів і свідощтв сучасних писателів, само по собі, при великім множестві материялу, лише у виборі, в відповідними поясненнями. Особлива увага звернена на літа самостійної діяльности Марії від її приїзду у Шкотію в серпни 1561 до увязнення в Lochleven Castle в червни 1567. Вповні перепечатані тут 8 „касетних листів“, про котрих автентичність ведеть ся спір. V. Bischoffshausen. — Die Politik Oliver Cromwell's in der Auffassung und Thätigkeit seines Ministers John Thurloe. Innsbruck, 8°, ст. XV+224. Обговорює головно участь державного секретаря John-a Thurloe в заграничній і внутрішній політиці канцлера. Жерела до сеї справи дуже богаті і майже всі оголошені друком. Богато листів, які автор знайшов в архіві Бритийського Музею і університетської бібліотеки в Оксфордї, випечатані в додатку до сеї книжки. John Thurloe виходить пересвідченим пуританцем, що старав ся дипломатичні способи свого часу погодити зі своїми християнськими переконаннями. До якогось не быть позитивного вислїду автор не приходить, одначе читач набирає переконання, що Thurloe був лише звичайним знярядем в руці канцлера. S. R. Gardiner доказує в основній розвідці, що наказане в 1652 р., по опанованню Ірляндії, переселенне ірїйського населення, виконано лише в дуже малих розмірах. (Engl. Hist. Review. 14 жовт.). Третя розвідка I. R. Tanner-a в Engl. histor. review 14, ч. 53 про історію англійської фльоти за часів реставрації обговорює роки 1679—1688. До 1684 р. провід маринарки був відданий комісії, потому прийняли Кароль II і його брат самі формальний провід як адміралаи. Рік 1686 виказує зворот до реорганізацї, котрої провідником був Penic. Ward, Adolphus William. — Great Britain and Hannover. Some aspects of the personal union. Oxford, вел. 8°, ст. 218. 6 публичних лекцій в Оксфордї; автор не хоче подавати якихось нових розслїдів і тому не опирає ся на архивальнім материялі, лише подає інтересний перегляд звістних річей. Найосновніше обговорює час Георга I і II, а головно їх заграничну політику. Trevelyan, Sir George Otto. — The Ame-

rigan Revolution, 2 Bde. Leipzig. 8°. Се властиво не історія американської революції, а радше критичне представлення причин вибуху революції. Перший розділ служить доповненням розвідки автора „The Early History of Charles James Fox“ а останній описує щасливу облогу Бостона Вашингтоном і уступлення Англичан 1776, ще заки незалежність Сполучених Держав була призвана в Англії. Дуже основно описує автор нещасливу колоніяльну політику британського правительства. Zimmermann. Alfred. — Die Colonialpolitik Grossbritaniens. 1 Theil. Vom Abfall der Vereinigten Staaten bis zur Gegenwart. Berlin, вел. 8°, ст. XIV+407. У вступі показує автор становище англійської політики при кінці минулого століття. Англія вихиснує з великою зручністю своє користне становище і покриває здобичами в колоніях страту в Америці. В часі віденського конгресу являє ся вона наймогутнішою державою свого часу. Дальше роздвлює автор відносини в Африці, описує цілий анти-робітничий рух, що мав великий вплив на розвій колоніяльної політики Англії. Підчеркує, що англійське правительство з політичних причин, англійський народ з економічних — вели все разом добре обдуману колоніяльну політику. Так само описує автор успіхи Англії в інших частинах світа, з тою ріжницею, що при Азії, головнo-ж Індії звертає більше увагу на управу краю. Відносини Нельсона до неаполітанських республіканців є тепер предметом розслідувань ріжких італійських і англійських учених. В дусі Зібля, отже як обвинителі Нельсона за зломанне капітуляції Руффа пишуть Badham (Engl. hist. review. 1898), Lemmi (Nelson e Caraccioto, Firenze 1898) і Villari (Nelson, Caracciolo e la Repubblica Napoletana, Nuova Antologia 1899). Оборонця знаходить Нельзон в Mahan-і, що рівночасно з появою нового видання свого Life of Nelson, в окремії розвідці, зверненій против Badham-а, старає ся його закиди против Нельсона відперти. Він підчеркує, що Нельзон в своїм письмі до Руффа з 26 червня затвердив, не капітуляцію, як думають, лише перемире (Engl. hist. review. липень 1899). Sir Robert Peel from his private papers, edited for his trustees by Charles Stuart Parker. Vol. II—III. London, ст. 602, 663. Перша частина сеї цінної публікації появилася перед 5 літами. В сих двох нових частинах видавництво доведено до кінця. Все загалом беручи, обіймає спадщину по тім великім дипломаті і політикові — коло 100.000 актів, окрім сього величезна скількість листів в руках його кореспондентів. Тут як раз, нпр. в довірочній виміні гадок з Велінгтоном, Чарльсом Arbuthot, Джемсом Graham знаходимо багато важних річей. Коло трох важних справ ґрупує ся весь виданий матеріал: визволення католиків, короткого міністерства з 1834 р., міністерства з рр. 1841—46

і внесення пла на збіже. По при се виступають і питання заграничної політики, кольоніяльного розвитку Бритнійської держави.

Cross, Wilbur L. — *The Development of the english novel*. New York, 8°, ст. XVII+329. Оповідает розвій англійської новелі від перших початків аж до Rudyard-a Kipling-a. Провідна гадка праці — зазначити духові течії, як вони в оповіданню знаходять свій вираз, в разу переводить ся лїпше як опісля від виступлення Річардсона, коли множество індивідуальностей утрудняє вибір. Автор пробує схарактеризувати провідне становище роману в Англії в XVIII столїтї через порівняннє з другими родами поезії. Koppel, Richard. — *Shakespeare-Studien*. 2 Reihe. *Verbesserungs-Vorschläge zu den Erläuterungen und der Textlesung des „Lear“*. Berlin, вел. 8°, ст. 156. Автор звістний зі своїх праць на сїм поли; незвичайно бистро уміє він віднайти для чисто зверхніх форм бесїди і висказів внутрішню психологічну причину, при легкій зміні інтерпункції справити місце уважане за віпсоване. Через дуже обережне трактованнє річей на перший погляд дуже маловажних дає основу до правдивої, розумної критики тексту. Vischer, Fridrich Theodor. — *Vorträge. Für das deutsche Volk*, herausgeg. von Robert Vischer. 2 Reihe; *Shakespeare-Vorträge*. 1 Bd. *Einleitung; Hamlet Prinz von Dänemark*. Stuttgart, 8°, ст. XXII+510. Книжка замітна хоч би з того огляду, що славний учений висловляє тут погляди про справу сьвітового значіння. Автор починає від відділювання двох елементів, які у Шекспіра віляля ся до купи: середновічного і ренесансового. При виводах про сьвітогляд Шекспіра зазначає автор, що Шекспір перший поет, у якого доля чоловіка виходить вповні з його вчинків із діланнєя самого чоловіка без ніякої примішки зверхніх сил. Друга частина книжки — се основний психологічний розслїд характеру Гамлета, ява за явою. Фішер вважає Гамлета генієм з темпераментом поета, немов би самого Шекспіра, котрий частїйше стоїть під впливом фантазії як розуму і консеквенції — і сей погляд підтверджує поясненнями поодиноких уступів трагедії. Friedrich, Gustav. — *Hamlet und seine Gemütskrankheit*. Heidelberg, вел. 8°, ст. VI+207. Обсервация хорого духом приятеля і студії Шопенгауера спонукали автора до написання сеї розвідки. Брак рішучости вважає він основаним або в мотиві (пізнаннє, інтелект) або в характері (воля в розумінню Шопенгауера) або в природі (темперамент, хвилиевий настрій, слабість, змученнє). Се правда, що всі коментатори Гамлета вибирали одну з тих трох доріг відповідно до того, чи се були критики штуки чи моралісти, теологи, філософи, чи фізіологи, медики. Останнє дорога, по думці автора, правдива, лише спеціальні прикмети природности ще не досить з досьвіду відомі. Вагалі стає автор на стано-

вищі психолога і патолога і тим способом пояснює слабкість Гамлета. Meyerfeld, Max. — Robert Burns. Studien zu seiner dichterischen Entwicklung. Berlin, вел. 8°, ст. 138. Замітно, що як раз ті обі популярні фігури нової поезії в Англії і Франції, котрі при щиро народнім характері особливо ливидко знайшли відгомін за границею, — Burns і Béranger — не знайшли досі своїх критиків. Автор сеї першої німецької студії про Burns-а сповнює свою задачу дуже зручно; особливо замітний тут уступ: Burns als Liederdichter. Molenaar, Heinrich. — Robert Burns' Beziehungen zur Litteratur. Erlangen, 8°, ст. 132. Оповідає про відносини Бернса до шкотських, англійських і заграничних писателів. Се вступна праця до критичного видання творів Бернса і наукової житєписи поета. Одначе перша ціль сеї праці відпадає через великі видавництва творів Бернса владжені Wallace-ом і Henley-ом та Henderson-ом. Все таки для житєписи поета має ся розвідка велике значінне, бо згадує всіх письменників, на яких Бернс натякає в своїх листах, споминах, автобіографії і творах. Fischer, Th. A. — Leben und Werke Alfred Lord Tennysons, Gotha, вел. 8°, ст. IV+291. Зараз по смерті поета появилася простора праця Waugh-а про житє і діяльність Теннісона, 1897, пять літ опісля випечатав його син Hallam Tennyson в двох томах: „Alfred Lord Tennyson, A Memoir by his Son“, де подав між иньшим багато незначаних поезій батька. Фішер, звістний працями про англійську літературу звертає у своїй розвідці більшу вагу на аналіз творів і майже половина книжки присвячена обговоренню двох головних творів Теннісона: „In Memoriam“ і „Королівські ідилії“.

De la Sizeranne, Robert. — Die zeitgenössische englische Malerei. Übersetzt aus dem Französischen von Else Fürst. München, вел. 8°, ст. 259. Від коли модерне англійське малярство прийшло до признання також на континенті, відчували в артистичних кругах потребу перегляду його розвою від початків аж до нинішнього дня. Ся книжка відповідає тій потребі і заспокоює її. У вступнім розділі описує автор стан англійського малярства в р. 1844 отже безпосередно перед початком модерні. Потім переходить до характеристики Madox'a Brown'a, основателя модерної англійської штуки, котрий в тім році, по укінченню студій на континенті, вернув ся до Англії і тут викликав естетичну революцію. Його учеником був Dante Gabriel Rossetti. Сей засновав 1848 р. з William'ом Holman'ом Hunt'ом і John'ом Everett'ом Millais'ом прерафаельське товариство, а звістний критик John Ruskin виробив йому популярність. Дальше переходить автор всіх головніших артистів, обговорюючи основно їх становище і твори; отже згадаві тут George Frederick Watts і його містичне малярство, Holmann Hunt, головний представитель християн-

ської штуки, Frederik Leighton, вступник академічного напрямку, Alma Tadema, прихильник античного життя, портретист Huber Herkomer і др. На кінці подає автор загальний перегляд розвитку і культурного значіння англійського модерного малярства.

4. Нідерлянди. Blok, P. I. *Geschiedenis van het Nederlandsche volk. Vierde deel. Groningen, 8°, ст. 496.* Тут описана історія другої половини боротьби за незалежність (1609—48). Це доба загального розцвіту Нідерляндів, не лише завдяки діяльності Фридриха Гайнриха, предка теперішньої голяндської династії, але й пора найбільшої творчості Рембранда і Вонделя, час заснування індійських колоній і розцвіту торгівлі, що обіймала цілий світ. Автор звертає дуже велику вагу на соціальний розвиток держави, а при тім наводить багато нових річей, які кидають світло на сьогочасні обставини і становище інших європейських держав. E. Gossart в *Bull. de l' Acad. roy. de Belgique (Classe des lettres)* ч. 3, переводить доказ, що Альба через засуд на смерть Едмонта і Горна ніяк не переступив свої повновласти, лише поступав вповні по пляну уложеному Филипом II. Про проби Нідерляндів в р. 1728 зложити загальний союз против грізної переваги цїсаря, в який старалися втягнути головні німецьких князів, подає Slothover деякі подробиці в *Rev. d' hist. diplom.* 13. 2.

Secck, Otto. — *Die charakterischen Unterschiede der Brüder van Eysk.* Berlin, 4°, ст. 77. Досі стояла справа з братами van Eysk так: Як вказує напис на престолі в Генті, працювали оба брата коло сього діла; ріжні проби розріжнити участь одного від другого не вдавалися. Всі визначніші твори признавано молодшому братови. Автор стараєся виробити собі в підписаних творів Яна понятє про прикмети молодшого брата. Ріжні образи характеру Eysk-ів, без підпису підходять по його думці більше до деяких фігур гентського престолу, як до признаних праць Яна. Отже ті образи і фігури — це твори Губерта. Тим способом автор признає Губертови майже всі образи характеру Eysk-ів без підпису і характеризує його прикмети в протиставленню до молодшого брата.

5. Іспанія. В славній праці „*La Armada invencible*“ т. I—II (Мадрид 1884—85) подав Cesáreo Fernández Duro вперше основний образ долі сеї величезної фльоти, яку Филип II в р. 1588 вислав против Англії. Тепер обговорює Bruno Stübel в статі: *Einige Relationen über die Armada 1588* (*Mitth. d. Inst. f. öster. Geschfr.* т. XX, ст. 619—630) деякі німецькі і французькі дивні метелики про сю вправу, яких Дуро не вихіснував. По більшій частині це хибні вісти, що мали робити рекламу іспанській фльоті і оповідають про величезні побіди над Англійцями.

6. Італія. В *Archivio storico Italiano* (фасц. 214) обговорює Фр. Діні, опираючись на багатий докуменальний матеріал, випечатаний у дальшій зошиті, жите і родину Франческа Кампана (Campana), найвишого секретаря Козіма Медічі, про якого досі були лише скупі відомости. Е. Леві віднайшов в *R. Biblioteca Braindense* в Медіолянї реляцію Паоля Сарпі про заговор против Венеції, про яку Ранке мав лише не ясну звістку — і печатає її в *Nuovo Archivio Veneto* XIII. 1. Реляція ся написана між 28 падолистом і 3 груднем 1618 р. Сарпі представляє Оссуну як ініціатора цілого руху, оповідає про перший донос Француза Бальтазара Жювена, дальші зізнання Монкассіна, про наміри заговорщиків і їх покарання. Дуже просторо описує I. Schnitzer в „*Röm. Quartalschrift*“, особливо на основі цісарських посольських справоздань з Риму, політику куриї в першій половині 30-літньої війни. Її загальний образ остає той сам. Ми бачимо, що Урбан VIII, противно до Павла V і Григорія XV, вже від початку до Габсбургів не дуже прихильний, стремить до звязи з Францією; зближенне Баварії до Франції попирає папа всіма способами. Причини політики Урбана дошукує ся автор передовсім в територіяльних інтересі і підчеркує ширість папи. Fischer, Engelbert Lorenz. — *Kardinal Consalvi. Lebens und Charakterbild des grossen Ministers Papst Pius' VII.* Mainz, 8°, ст. XV+350. Чи Консальві був „найславнішій із всіх кардиналів“ се тяжко рішити; все-ж таки годі не признати йому дипломатичні зручності і заслуг коло відновлення папства за наполеонських часів, і докладне змальованне жита і діяльності сього мужа для науки дуже пожадане. Одначе се що автор тут подає не можна назвати науковою працею, а радше моралізаторським писанем. Навить цілої літератури про сей предмет не знає автор. Ціла діяльність Консальві на віденських конгресі, так для нього характерна, описана на 1½ сторони, а переговори його з Нібуром на одній! Пятій зошит „*Beiträge zur Geschichte des Konzils von Trient*“ початий А. Druffel-ом, а докінчений К. Гранді-м, обіймає акти від 1 мая до кінця червня 1546 р. Перед актами, як звичайно, подано короткий опис подій. Всі 5 зошитів, які досі появили ся, мають творити 1-ий том видавництва. Розвідка F. Masson-a — *Le royaume d'Italie* (Rev. de Paris, 15 черв.) кидає інтересне світло на наполеонську родину політику, переговори Наполеона з Йосифом, Людвиком, Лусеном про Льомбардську корону, причини їх неудачі і остаточне поставленне Евгена віцекоролем. Mirbt, Carl. — *Die preussische Gesandtschaft am Hofe des Papstes.* Leipzig, 8°, ст. 64. Істория не лише пруського посольства при Ватикані, але взагалі відносин між папою і пруським правительством. Закраску політичну надає сій

розвідці довгий розбір питання, чи Прусья має удержувати свого посла на палськім дворі чи ні — коли між тим поминено багато дуже важних історичних подій.

Wiese, Berthold & Erasmo Pércopo. — *Geschichte der italienischen Litteratur, von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart.* Leipzig, лєк. 8°, ст. X+639. Книжка дуже на часі і дуже добре оброблена. Першу частину, аж до кінця XV в. опрацював Візе, другу, до найновіших часів, Перкопо. Критика закидує лише за сильно схематичний поділ. Перкопо поділив 16 ст., далі час від 1580—1750 та від 1750—1850, кожний на 4 відділи: епос, драма, лірика і проза. Такий поділ не можна одначе перевести для довших періодів без шкоди для перегляду, бо поодинокі автори не можуть бути одноцільно схарактеризовані. Множество старанно викінчених ілюстрацій помагають уяві читача сеї книжки.

Schaeffer, Emil. — *Die Frau in der venezianischen Malerei. Ein Versuch.* München, 8°, ст. 188 mit 100 erläuternden Abbild. Дуже щаслива гадка була вибрати як раз венеціянське малярство, як тіснійший предмет для сеї студії. Як раз Венеціяне оброблювали залюбки сю тему. Ся задача вимагає, з боку історії штуки, особливих прикмет. Треба тут не лише розуміння характеристики і становища поодиноких майстрів — треба також описати осередок (*milieu*), в яким венеціанська жінчина жила і малярів що її малювали. Все то сповнив автор дуже гарно: історичний розвій і духово-культурний зміст венеціанського сьвіта описані з великою зручністю. Пристрастна краса і змісловий огонь жінчини у Джорджона і Тіціана були продуктом венеціанської культури.

7. Слав'яни. Як кожного разу, збираємо тут цілу літературу про славянські справи в середніх і нових віках, до купи. Поминаємо праці писані на нашій, польській і великоруській мові, бо вони по більшій часті обговорені в відділі „Бібліографія“.

Дуже інтензивну роботу почали Чехи, особливо на поли архівних розслідув і критики жерел. Наводимо важвійші праці: *Starožitnosti země české. Díl I. Čechy předhistorické.* Na základě praehistorické sbírky Musea král. Českého piše J. L. Píč. V Praze, 8°, ст. 220, табл. 87. Ціла праця має появити ся в 3-х частинах. Перша доісторична Чехія, обіймає в 2 зошитах: 1) Вступ. Сліди дилювіяльного чоловіка; 2) поколіне камянних могил в Чехії. Друга частина, Чехія на початку історії буде обіймати 4 зошити: 1) Бої в Чехії; 2) Маркомани; 3) Прихід Чехів; 4) Франконські купці в Чехії. Частина трета, Чехія за княжої доби, буде займати ся пам'ятками з VII—XI в. Перший зошит, що власне появил ся, дає замість вступу перегляд поглядів про

найдавніше залюднення чеської землі,—доказує існування чоловіка в добу дилювіяльну в Чехії; він займав ся ловецтвом. Потому настала доба, коли жило в Чехії „rokolení skrčených koster“ так назване від способу гребання померших в зігнутій поставі. Тут розбирає автор основно кераміку сих гробів. Bachmann, Adolf. — Geschichte Böhmens. 1 Band. (bis 1400) Gotha, вел. 8°, ст. XVII+911. Потреба нової, критично обробленої компендії чеської історії була пекуча. Праця Паляцького, по при свою тенденційність, вже перестаріла, популярна історія Шлезінгера не відповідала всім науковим вимогам. Головною перешкодою до написання строго наукової історії був брак добре і методично зладженої збірки жерел. Праця Бахмана обчислена на два томи; перший сягає до р. 1400, другий має вести оповідання до 1526 р. Перший том поділений на 4 книги: старинна історія Чехії, Чехія під князями, чеське королівство Пшемислідів і Чехія під різними володарями. Рік 1400 як епохальний вибраний дуже самовільно. Критика жерел не всюди совістно переведена, а також у виборі літератури не всюди був автор щасливий. В цілости пізнійша доба оброблена багато ліпше як часи до-історичні. Характеристика св. Вячеслава випала доволі нещасливо і стоїть в суперечности з деякими висказами в самій праці. Кілька разів покликує ся автор на „стирийську“ (замість „австрійську“) віршовану хроніку. Жерела до чеської історії — се терен занедбаний. Досить згадати, що нема досі поправного видання найвизначнішого чеського хроніста Косми. Кепке (Mon. hist. Germ. Sc. IX, 18) і Емлер (Fontes rer. Bohem. II) не подають цілком уставленого, можливо вірного тексту, як сього при теперішніх виданнях треба жадати. Через се дуже на часі розвідка: A. Bachmann. Beiträge zu Böhmens Geschichte und Geschichtsquellen (Mitt. d. Inst. f. österr. Geschfr. 20, ст. 39—51). В першій частині, котра появилася, займає ся він Космою; доказує, що не будишинська (до того неповна), котрої вживали Кепке і Емлер, а липська, дрезденська і штрасбуртська рукописи повинні служити основою при виданню тексту. Дальше розглядає легенди у Косми складаючи їх в чотири групи: 1) Легенда про Бема-Чеха, 2) Легенда про Крока, Любушу і Пршемисля, 3) про жіночу війну, 4) про Некляна. В трох останніх бачить сліди збирання до купи дрібних чеських племен і творення більшої держави. Під кінець оспорує імовірність згадки у Косми про хрещене Борживоя св. Методієм. Не вважаючи на рішучі докази Тожека про неімовірність сеї вісти, Дюмлер і Ватенбах згадують її мов історичний факт. Hůbl František. — Nejstarsí životopisy sv. Vojtěcha. (Česky časopis historický V, 280—290), подає критику на працю Кентржинського: „Najdawniejsze żywoty św. Wojciecha i ich autorowie“ та збиває майже всі

згоди там висказані. Spangenberg, H. — Die Königskrönung Wratislavs von Böhmen und die angebliche Mainzer Synode. (Mitth. des Inst. f. österr. Geschfr. 20, ст. 382—396). Косма, оповідаючи про коронацію Вратислава, кладе її на р. 1086. Коронація ся відбула ся на синоді в Майнці. Через се дотеперішні історики (Паляцкый, Дудик, Гізебрехт і ин.) прийняли істнованне двох синодів в Майнці: в рр. 1085 і 1086. Автор доказує зі змісту грамоти з 20 цвѣтня, ітінерара Генриха IV і оповідання Косми котре сходить ся з оповіданням иньших хроністів про синод з 1085 р., що синод був лише оден і то 1085 р. та що на сей рік треба класти коронацію Вратислава. Разить в статі називання Болеслава Хороброго: „Chabri“. Václav Novotny подає у статі: Nové publikace o době husitské (Český časopis hist. V, ст. 12—34) короткий, але основний огляд і оцінку праць та публікацій, які появили ся останніми часами (в р. 1897—98) про гуситську добу. Між иньшими згадує автор праці польських учених Прохаски і Пєкосінського; признає ся при тім, що їх не читав. Сьогорічний том видавництва „Historický archiv“, подає дальшу частину публікації: Soudní akta consistoře pražské. Ž rukopisu archivu kapitolního v Praze vydává Ferdinand Tadra. Část V (1406—1407). V Praze, 8°, ст. XVI+485. Записки суду за час від марта 1404 до кінця 1405 затратили ся, отже між попередньою частиною публікації й теперішньою лишає ся прогалина. Записки від січня 1406 до кінця мая 1407 увійшли в сей том; дальші, за иньшу частину 1407 р. і за р. 1408 мають творити частину VI публікації. В переднім слові описує видавець мануальник, з якого сї акта вібрані. Goll, Jaroslav. — Dva příspěvky ke kritice Tomanova „Husitského válečnictví“ (Český časopis hist. V. ст. 144—152). Веде суперечку з Томаном про справу, відки взяла ся та сила віри, захвату й фанатизму, яка проявила ся в цілім гуситськїм руху, і кілько в тім заслуги положив Жіжка. До історії промислу і торгівлі в Чехії приносить багато інтересних новин розвідка: Winter, Zikmund. — Život v pražském Ungeltě r. 1597. (Časopis musea král. česk. 73, ст. 14—44, 105—138). В Праві досї стоїть будівля, що в давнійші часи служила магазином товарів для привізжих купців. Вони тут складали все своє добро маючи від володаря і його урядників поруку безпечности. За се платили цло, або т. зв. „унгелтъ“; відси й назва сього дому. В пражськїм архіві знаходить ся рукопись п. зар. „Registra ungeltní ode mne Adama Rihlera z Ryzenska, I. M. C. gegenhendlera nad ungeltem v Starém městě Pražském“ — з р. 1597. На основі сеї рукописи подає автор деякі подробиці тодішнього торговельного руху. Navrátil, Boh. — Vilém Prusinovský do roku 1565. (Český časopis hist. V, 205—

216). Прусіновський — се перший оломунецький єпископ; ціла його діяльність припадає на час по замкненню тридентийського собора (1565—1572). Досі задовольали ся переливанням тих звісток про Прусіновського, які подає Папроцкий, Шмідль, Монсе і ин. Доперва Прасек показав властиву дорогу, котрою треба йти, одначе його рефести обмежені на pp. 1566—68. Автор описує нам тепер жите Прусіновського за час, заки він ще поступив на єпископський престол. Трийцять незаних Хлюмецькому листів Кароля Жеротіна з р. 1610—12 оголошує Н. Schulz в „Zeitschr. der Ver. f. d. Gesch. Mährens und Schlesiens“. В них знаходимо багато подробиць про напад пасаавських наємних військ на Чехию, дегронізацію Рудольфа II і угорські заворушення. Дуже сильно підчеркує Жеротін, що справа ішла не про усуненне Рудольфа II, але цілої системи. Матвієви він відданий цілою душею, але ненавидить Клесля (Khesl) з релігійних причин. Listář kolleje jesuitské u sv. Klimenta na starém městě pražském z let 1628—1632 k vydání upravit Václav Schulz. (Hist. Archiv XVI). V Praze, 8°, ст. 124. В архіві єзуїтської колегії св. Климента на Старім місті в Празі знайдено три паки листів і концептів, які ректори і прокуратори розсилали ріжним особам за час 1628—32. Ся незвичайно важна збірка, що кидає багато нового сьвітла на добу тридцятьлітньої війни, діждала ся тепер старанного видання. Lützow. Francis Count. — A History of Bohemian Literature. Short Histories of the the World, ed. by Edmund Gosse 7-th vol. London, 8°, ст. XII+425. Чеська література інтересна для Англичан хоч би лише через гуситський рух. Досі два учені Wratislaw і Morfill познайомили дещо англійську публіку з тим предметом. Праця Люцова оброблена трохи основнійше, але доволі не рівномірно. Гусови і його предитечам присвячено більш як четверту частину цілої книжки (ст. 57—171). В другій четвертині обговорено союз чеських Братів, що вийшов з гуситського руху і їх література. За се ціла нова чеська література обіймає всього 50 сторін. Про Сватоплюка Чеха сказано лише, що він видав „several collections of short stories under the name of Arabesky“ (ст. 408). Через се чужинець читаючи сю книжку набирає зовсім хибне понятє про розвій чеської літератури. Деякі важні подробиці з початків відродження чеської літератури знаходимо в розвідці J Máchal. — Snahu F. L. Čelakovského o obnovu česke literatury. (Český časopis hist. V, ст. 70—85). При розборі впливів, які ділали на Челяковського і його знайомість з літературами других славянських народів, згадує автор й про українсько-руську літературу. Челяковський переклав одну пісню Котляревського Енеїди, де що з творів Метлинського (Kozácká smrt, Odrodilec, Hitman), Костомарова (Pěvec., Dvě stezky,

Pan Šulpika, Kůň), Боровиковського (Loudiva piseň Rusalek) і Шашкевича (Touha po milí). Dvořak, Max. — K dějinám malířství českého doby Karlovy. (Český časopis hist. V, 238—248). Просторе обговорення праці Йосифа Нейвірта поміщеної в „Forschungen zur Kunstgeschichte Böhmens.

Wittichen. Die polnische Politik Preussens 1788—1790. Goettingen, вел. 8°, ст. VI+110. Подає деякі доповнення і поправки до образу польської політики Прусії, в часі австрійсько-російської війни з Турками, поданого в першій томі німецької історії Häuser-a. Головно автор оправдує політику Герцберга, що хотів енергичною акцією досягнути більші користи при другій поділі Польщі, як се було при першій, а осуджує короля, що сьому супротивив ся. Сильно різнить ся також від Häuser-a в осуді діяльності пруського посла в Царгороді Діца, та зове його політичним дилетантом і шарлятаном. Так само остро осуджує Леопольда II. Одною з найменше оброблених діб найновішої історії лишає ся час, що проминув між першою парижською угодою й отворенням віденського конгресу. На той час припадають перші початки важних питань, які потім мали бути обговорені перед цілою Европою. Одній такій справі присвячена розвідка: Fournier, August. — Zur Geschichte der polnischen Frage 1814 u. 1815. (Mitth. d. Instit. f. österr. Geschfr. 20, ст. 444—475) — тут обговорені старання Метерніха приєднати Францію, Англію і Прусню против проекту царя Александра II, що хотів відновити давне польське королівство під своїм протекторатом. До розвідки додано деякі інтересні матеріяли до сеї справи. Kunz. — Die kriegerischen Ereignisse im Grossherzogthum Posen im April und Mai 1848. Berlin, 7°, ст. 190, — про польське повстання в Познанщині. На основі актів воєнного архива автор докажує, що повстання при більш рішучім виступленню пруських цивільних і військових урядів можна було в зароді здушити.

Rossa, Félix de.— Les Assemblées politiques dans la Russie ancienne. Les zemskié sobors. Paris, 8°, ст. 191. Автор оповідає історію „собору“ від перших початків, його великий розвій в „добі заворушень“ і особливо за Михайла, коли здавало ся, що Росія знаходить ся на дорозі переїни в парламентарну монархію. Дальше розглядає організацію собору, і старає ся означити докладно його питомий характер і причини наглого упадку. Дуже помотані погляди автора на давню боярську раду. Згадуємо появу німецького перекладу, французької праці К. Валішевського про Петра Великого, про котру ми вже давніше писали, — він вийшов під заголовком: Waliszewski, K. — Peter der Grosse. Nach neuen Urkunden. Deutsche Ausgabe von Wilhelm Bolin, 2 Bde. 8°, ст. XV+304, XIII+385. Німецька критика прийняла

сю працю дуже неприхильно. Ettliger, A. — Leo Tolstoj. Eine Skizze seines Lebens und Wirkens. Berlin, 8°, ст. V+87. Доволі гарний образ розвою Толстого і аналіза його творів. Шкода лише, що автор не хіснував ся російською літературою. Перш за все старає ся він зібрати нитки, які вжуть Толстого з Заходом і подає деякі інтересні замітки. Вплив Руссо за дуже легковажить автор. Зі споминів Берса (Behrs) знаємо, що Толстой одушевляв ся вже в молодости творами Руссо і часто їх перечитував.

Звістний зі своїх праць по соціяльній славянській історії J. Peiskga забрав голос в справі старинних задруг. У розвідці: Slovo o zádruze (Národopisný sborník českoslov. ст. 38—120) старає ся доказати, що старославянського комунізма родового, комунізма задругового зовсім не було; він каже, що одиноким жерелом сього хибного поняття був підроблений Rukopis Zelonohorský. На основі праці Стояна Наваківича („Село“ 1891 р.), котру дуже вихвалює, доказує, що велика задруга полуднево-славянська не була інституцією старославянською; вона перейнята із Візантії. Laszowski, Emilij. — Stara hrvatska županija podgorska (Comitatus Podgoria). (Rad jugoslavenke akadem. znan. i umjet. 138, ст. 1—54). Показує, що хорватські комітати, се не що инше, як старо-хорватські жупи. Описує докладно топографію підгорської жупанії до пол. XIV в., а потім її внутрішній устрій, задержуючи ся особливо при т. зв. брацтвах. Јакшић, Милутин. — О Вићентију Јовановићу. Прилози за историји митрополитства му 1731—1737. (Летопис матице српске, 198, ст. 1—50). Про митрополита Јавановића писали досі доволі багато, бо за його володіння відбула си важна подія получения сербських митрополій в Білгороді і Карловицях. Особливо важні тут праці Швайкера, Г. Витковића, Рувараца. Спір іде головно про погляд на діяльність митрополита; одні вважають його великим патриотом і борцем за права церкви, другі (прим. Витковић) зрадником і уніятим. Автор сеї розвідки бере митрополита в оборону послугуючись у своїх виводах новим матеріалом знайденим в різниці св. николаївської церкви в Карловицях. Leger, Louis. — L'Évangélique slavon de Reims, dit: Texte du sacre, édition fac-similé en héliogravure avec une introduction. 1 vol. Reims, 4°, ст. XLV+94. Перше видання сеї евангелії зробив Сильвестр на наказ царя Николая I, в 1842 р. Перше се палеографічне видання Сильвестра не відповідає вже вимогам ставляним до сього рода видавництв і реймська академія поручила нове видавництво д. Лажерови. Видання вийшло величаво; особливо ініціали і мініятури виконані з незвичайною старанністю. В переднім слові оповідає видавець долю рукописи в краях славянських, а потому в Реймсі, підтримуючи звістку, що

її уживали при намащенню деяких французьких королів. Déprez, Eugène & Michel Gavrilovičsch. — L'histoire et la littérature Serbe. Paris, 8°, ст. 10. Відбитка з „Compte Rendu des Travaux de la Société bibliographique“, подає перегляд сербської літератури про Сербів за десятилітє 1888—98. Реєстр владжений систематично. Сырку, Пєглихронїє. — Стари српски рукописи са сликама (Летопис матице српске, 197, ст. 1—54). Докінченне важної розвідки про старинні сербські рукописи в малюнкам (мініятурами); описана Псалтирь слѣдованна, Гаврила Троїчанина написана в монастири св. Троїци 1646 р. Šrepeš, Miliwoj. — Humanist Sižgorić. (Rad jugoslav. akadem. znan. i umjet. 138, ст. 206—209). Про найбільшого хорватського гуманіста XV ст., що підписувався Georgius Sisgoreus. Звістні його три твори, один італійський: „Delle più nobili prerogative de Sebenico“, вже давно затрачений, і два латинські: „Elegiarum et carminum libri III, видані 1477 р. у Венеції та „De situ Illyriae et civitate Sibenici a. 1457“.

Деякі спірні догматичні питання про Богумилів обговорює К. Фидліповъ в статі: Върху произхода на богомилството. (Български прегледъ VI ст. 91—97). Особливо обстає за тим, що Богумил не був сторонником абсолютного дуалізма між чортом і Богом. В кн. VIII сеї-ж часописи поміщує він ще додатково кілька заміток про сю справу п. заг. „Още няколко забележки върху произхода на богомилството (ст. 108—112). Из внутрїшньої болгарської історії обговорює Даниловъ Г. Т. — Страница изъ държавното стопанство въ старобългарско време (Български прегледъ VIII, ст. 112—117) ріжні форми посідання у старинній Болгарії на основі найстаршого торговельного договору Івана Асена II. Радченко, К. — България при последните Шишмановци (Български прегледъ III—IV, ст. 40—71) — се витяг із просторої праці сього-ж автора п. заг. „Религиозное и литературное движение въ Болгарии въ эпоху передъ турецкимъ завоеванїемъ“, К. 1897 і дає перегляд подій на балканським півострові за час 1330—1390. Ив. Д. Шишмановъ. — Наченки отъ руско влияние въ българската книжнина (Български прегледъ IX—X, ст. 113—177) — що в староболгарській історії отця Паїсія в р. 1762 слїдно перший вплив і знайомість із російської літератури. Сей вплив він слїдить аж найновїших часів, показуючи, що болгарська публіка знакомить ся тепер із визначнїйшими творами західної Європи майже виключно через російські переклади.

Др. М. Кордуба.

Огляд часописей за р. 1899.

Часописи видавані поза Україною.

Російські загальні часописи в 1899 р. дали мало цікавого для нас. Із споминів В. М. і Л. М. Жемчужникових надрукованих в ч. **Вѣстникъ Европы** (II, XI) більш значіння мають останні: вони дають замітки і спостереження, часом дуже цікаві що до культурної історії українського суспільства в 50-і роки; більш повно застановляє ся автор над характеристикою гр. С. Ю. Бальмена. В літературнім огляді д. Т. (XI) рецензуючи Извѣстія XI арх. съѣзда въ Кіевѣ і розвідку К. Міхальчука Что такое малорусская рѣчь — застановив ся досить детально на вясненю причин, чому київський з'їзд вийшов невдатним. Треба згадати ще прихильну рецензію на книжку Горленка — Украинскія были (V).

Статя д. W. в час. **Русская Мысль** (XII) про археологічний з'їзд висловлює сумні вражіння й спостереження що до діяльності самого з'їзду, й також що до звязаної з ним полеміки про допущенне мов: автор приходить до гадки, що стара організація з'їздів вже не вдовольняє й треба перейти до нової системи з'їздів — дрібних, спеціальних, присвячених окремим галузям історичної науки, які тепер досить механічно сполучено на археологічних з'їздах. В бібліографічнім відділі треба зауважити замітку про IV т. львівського видання Шевченка (II) і рецензію про вище названу книжку д. Горленка (IX).

Д. Каршов в великій й гарно обробленій статі „Земскія ходатайства“ — в ч. **Русское Богатство** (увесь рік) подає дуже цікавий матеріал за весь час існування земств — задля характеристики їх діяльності в отсім напрямі; матеріал докладно сгруповано по окремим відділам — нпр. школа, адміністративні питання. Д. Шенрок в бібліографічній замітці коротенько розбирає твори Куліша, видані окремою книжкою під назвою: Воспоминанія дѣтства (X).

В ч. **Книжки Недѣли** можна лише заотувати кілька дрібних заміток в місячних оглядах — про ювілей Гребінки (I), про українські „неологізми“ (II). В ч. **Русскій Вѣстникъ** прихильно рецензовано книжку д. Горленка і при тім зазначено, що в книжці сій нема так зв. українських симпатій (XI). Решта часописей не дало нічого цікавого для нас в самостійних праць. Місячник **Жизнь** умістив два переклади в українського — О. Мартовича „Мужидкая смерть“ (IV) й Мих. Коцюбинського — „Ради общей пользы“ (XII).

В ч. **Научное Обзоріе** (VI) д. Кулябка умістив статтю під заголовком: Шевченко и Пушкинъ. Автор веде анальоію між житєм і творчістю обох письменників. Була ріжниця в національних прикметах, була ріжниця і в дечім иньшому. Шевченко селянин, Пушкін тісно звязаний в міської культурою, міським житєм; найбільш охоче описує він виму, тим часом як Шевченко — весну, літо. Порівнюючи детально їх жите, д. К. застановлює ся над біографією особливо Шевченка, що так мало в житю мав сьвітлого: в життю й Пушкін — по думці автора — не міг бути конче щасливим: одного страхала ся будучність — одиноке, злиденне життя в касарні, в неволї на чужинї, другого — чекала иньша, не так ясна небезпека — пустота аристократичного товариства, позбавлена вищих інтересів. Вважаючи обоїх письменників рівними по таланту д. К. наводить початок поезий: Чертогъ сіяль и Шевченково — У термах оргія.

Д. Ізгов в ст. **Наслѣдовапіе по древнерусскому праву** (X) — застановляє ся на суеречности деяких точок Руської Правди що до тестаменту. По думці автора в епоху Руської Правди існував вже більшменьш ясний поділ суспільности на дві класи — селянсько-хліборобську й аристократію промислово-земельну. Перша уживає звичайового права, друга стоїть під певним впливом византийського права і була вже ознаємлена зі свободою роспорядженя в тестаментї. Руська Правда — се право упривилейованої верстви, але одноцільність її зіпсована вставками звичайового права селянсько-хліборобської верстви.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Передовсім треба занотувати статї, які вже були або будуть обговорені окремо: Сергѣевичъ — Русская Правда и ея списки (Н. З. XXXIV), Шахматовъ — Пахомій Логоетъ (XXXIV), Латышовъ — Объ островѣ св. Геерія (XXXIV), А. Спицынъ — Разселеніе Древнерусскихъ племенъ (XXXIX), Міллеръ — Къ блинцѣ о сорока каликахъ со каликою (XL), Лаппо — Подкоморскій судъ въ в. кн. Литовскомъ, Леонтовичъ — Сельскіе чиншевики, Шахматовъ — Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій (сі будуть ще обговорені).

Коли виключити отсі статї, лишаєть ся невелике число заміток що мають загальну цїкавість :

Д. Кадлубовскій в докладній статї про Аполлоса Байбакова (VII) дає повну характеристику шкільного підручника „Правила питгческія“, що мав велике росповсюдженне в кінці XVIII в. і був в уживаню в кївській академії.

Д. Зограф присьвятив свою статю А. П. Богданову (IX, X), що почав перший антропологічно-археологічні дослїди в Росії. Автор більше застановлюєть ся на діяльности Богданова jako зоолога, але

дає цікаві вказівки про генеу перших антропологічних праць покійного вченого.

Ф. Успенський умістив (X) докладний огляд праць Василевського по історії Візантії: автор дає характеристику й оцінку поодиноких творів і вкінці висловлює бажане бачити їх зібраними — що найменш ліпші — в спеціальнім виданню. Інший вигляд має стаття Гревса також присвячена пок. Василевському: автор подає власні спомини й характеризує яко чоловіка й вчителя (VIII). Останньою працею покійного византольога був огляд Візантійського Временника за пять років видавництва (III, VI).

В відділі критики треба занотувати відповідь д. Любавского (XI) на статю д. Ярушевича про критику д. Любавского на його книгу присвячену діяльності кн. Островського (Ж. М. Н. Пр. 1898, VII): відповідь написано в досить острим тоні. Загальну цікавість має велика критична стаття В.—Ламанського на працю Сирку по історії правлення книг в болгарській літературі XIV в. (XI—XII). Менш обсягом, але теж гарна і повна критична рецензия д. Латішева на другий том праці Бонеля *Beiträge zur Alterthumskunde Russlands* (I). Коротенька замітка про II т. Збірника філѳол. секції Наук. Тов. ім. Ш. містить в собі й кілька загальних уваг про видавничу діяльність Товариства (X, 379).

З справоздань наукових товариств і закладів занотуємо — Публичної бібліотеки за р. 1895 (VI), Моск. Публ. й Румянцевського Музея 1898 (VII), Моск. Археологічного товариства (IX): і статю про стан освіти Київського ученого округу за 1897 (I) зроблена досить повно.

В. Р. умістив два некрольоги В. Юр'євича й А. Скальковського (II). Л. Майков розпочав статю про наукову діяльність А. Бичкова (X).

В відділі класичної філѳології цікаві — невелика замітка В. Латішева про боспорського царя Спартока (XI) і зроблений д. Придіком опис 8 грецьких амулетів і закладь південної Росії (XII).

Ученя Записки Казанскаго Университета: А. Архангельський в додатку до своєї раніш розпочатої статі про давні руські луцідарії подав паралелі з аналогічних збірників старонімецьких й середньовічних латинських (2 5). В матеріялах до історії філѳозофії в Росії А. Боброва треба занотувати вказівки про Д. Велланського (3) й покажчик книжок філѳозофського змісту, виданих у Харкові за час 1805—1857 рр. (1). І. Смирновъ почав начерки по культурній історії південного славянства (7, 12). Ще треба зазначити продовжене праці С. Шестакова про генеу поем Гомера (1, 3—9) і загальний начерк про історію кодифікації р. цивільного права — Г. Шершеневича (1—3).

Ученія Записки Юрьевскаго Университета — в сїм річнику мало цікавих розвідок і праць. Е. Пѣтуховъ друкував далі свою розвідку про проповідничу діяльність Г. Бужинського. Е. Шурло умістив (3) великий начерк життя й наукової діяльності К. Бестужева-Рюміна, взагалі цікавий для характеристики культурного життя в Росії і спеціально — переказом поглядів покійного історика на наукову діяльність Костомарова. Занотуємо ще замітку Андрусова (2) про класифікацію неогенових верств південної Росії. В 5 книжці уміщено Пушкінський збірник виданий університетом з нагоди ювілею поета.

О. Г.

Варшавскія Университетскія извѣстія: проф. Леонтович умістив статтю п. з. „Къ исторіи административнаго строя Литовскаго государства“, про що буде мова окремо; так само окремо буде обговорена праця проф. Карського п. з. „Очеркъ славянскої кирилловскої палеографіи. Згадати ще належить статтю проф. Вехова про бібліотеки в стариннім світі.

С. Т.

Христіанское Чтеніе (орган Петербурської дух. академії) в сїм році подало кілька статей, більш-менш цікавих для нас; окрім статей проф. Жуковича про ека. Никифора й д. Завялова про секуляризацію церковних маєтностей, обговорені нами в відділі бібліографії, тут треба згадати:

Т. Барсовъ „Синодальныя учрежденія настоящего времени“ (1, 142—154) — тут маємо частину з задуманої автором монографії про синодальні контори — московську й грузино-имеретинську та духовні цензурні комітети. В сій частині іде мова про початковий стан московської синодальної контори від 1742 р., коли вона заступила ранійшу „Московську Синодального правленія канцелярію“ з іменуванням єпископа Йосифа Волчапського (перед тим білоруського): сей єпископ більшість справ, які могли йти до контори, забрав до духовної дікастерн, через що контора втратила усяке значінє; стаття дає чимало інтересного для біографії Волчанського, досить відомого українського діяча.

К. Харлампович — „Западнорусскія церковныя братства и ихъ просвѣтительная дѣятельность въ концѣ XVI и начала XVII в.“ (11, 372—390) — се йно промова згаданого автора перед обороною його дисертації на тему: „Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII в.“ Вона містить в собі загальний погляд на завдання й просвітню діяльність братств, а власне слідить розширення з часом сих завдань братств.

С. Г.

Православный Собесѣдникъ (орган Казан. дух. акад.) містить в собі замітку И. Покровского під заголовком: Одиннадцатый археологический съѣздъ въ Кіевѣ. Автор, сказавши вразу взагалі про російські археологічні з'їзди, — про їх початок й значінє (кн. X, 442—454), далі

в окремім розділі веде річ про „Славянство й Славян на XI археологічним з'їзді в Києві“: показує, хто був на з'їзді в закордонних Славян, подає зміст їх рефератів, а разом і тих рефератів, що доторкалися славянства (кн. XI, 540—561). Нарешті окремий розділ автор замітки присвячує „церковно-археологічним й історичним питанням на з'їзді в Києві“. На сі питання автор звертає особливу увагу, жалкує, що на з'їзді вони не дуже уважно трактувалися і не так то багато рефератів викликали, тож він висловляє бажання, аби духовні інституції в Росії надали більше уваги церковній й археології, ширили інтерес до неї в школах, монастирах і т. п., — щоби нарешті з'організували з'їзди церковно-археологічні, незалежно від загальних археологічних з'їздів (кн. XII, 707—747). На думку автора, такі спеціальні церковно-археологічні з'їзди, крім близької своєї мети, могли-б досягти й другу — побічну: могли-б прихилити до себе західно й південно-славянських діячів-учених й з'єднати їх з Росіянами. З погляду на се остаточно автор надає багато значіння й XI-му з'їздові в Києві. Одначе, не вважаючи на такий оптимістичний погляд, він мусів зауважити, — „що в той час, як західно-славянські браття скликали все славянство до з'єднання в ім'я руської науки й культури, питане про „малоросійську мову“ на київськім з'їзді внесло деякий диссонанс туди, де всі повинні були зляти ся в одно відповідно до ідеї й завдань археологічних з'їздів“.

Руководство для сельскихъ пастырей — тут треба зауважити невеличку статтю (ч. 37 і 38) А. Лотоцького: „Матеріальное обезпеченіе приходскаго духовенства въ прошломъ вѣкѣ“. Річ ведеть ся про забезпечення духовенства в тодішній Росії взагалі, — як українського, так і великоросійського. Статтю написано на підставі друкованих жерел, гладко і приступно, і вона має характер наукової популяризації. Треба згадати ще замітку (ч. 16) під назвою: „Милость императрицы Екатерины къ православному пастырю-узнику“. Діяло ся се 1792 р.: Катерина II, пробуваючи в Варшаві, під час Великодня захотіла відвідати вязнів в варшавські цитаделі й налибала там православного слудького священика Івана Серно-Соловьевича, що вже 30 років там сидів властиво за піяку провину. Цариця визволила його з неволі, щедро обдарувала й хотіла підводою відпровадити до Слуцька, але він не згодив ся на останне й пішки помандрував до родини. Епізод цікавий. С. Г.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости. Митрополитъ Іосифъ II Султаныч и отношеніе его къ Супрасльскому монастырю, А. Бѣлецкого (при 45—49). Докладно викладає ся первісна історія Супрасльського монастиря, заснованого в 1498 р. воєводою новгородським Олександром Ходкевичем у Городку і потому перенесеного в 1508 р. на беріг р. Супрасли, та вказує ся на близьку участь митрополита Іосифа Султана

в заснованю сего монастиря. Митрополит Йосиф дарував ионастиреви землі, образи, хрести, книги, дав монастиреви окрему грамоту, де докладно означено відносини митрополита до монастиря, просив фундатора Ходкевича дарувати монастиреви добрі землі й т. и.

Більській Свято-Николаевській монастир, Н. П'якевича (при 4—7). Історію монастиря викладає ся разом з історією міста Більська Городненської губ., відомого по літописям від половини XIII ст.; в місцевих церковно-релігійних відносин Николаївський монастир грав визначну ролу в XVI—XVII ст., бо був осередком православних у боротьбі їх з унією. Історію виложено докладно в звязи з загальною історією країни.

Типъ исторической дѣятельницы, О-ва (пр. 4) — бібліографічна увага з поводу книжки Г. Церетелі: „Елена Іоанновна, великая княгиня Литовская, Русская, королева Польская“ (Спб., 1898 р.).

По поводу столѣтія со дня рожденія митрополита Литовскаго Іосифа, кілька статей — проф. Жуковича (изъ Цер. Вѣдомостей), Г. Кириановича й и. (при 1—3).

Бібліографіческія замѣтки — на книжки: В. Площанського „Прошлое Холмской Руси по архивнымъ документамъ XV—XVIII в. и др. источникамъ. Холмская епархія православной и б. униатской церкви“, I, 1428—1630 г., Вильно, 1899 (при 40 і 50); Ник. Извѣкова „Историческій очеркъ состоянія православной церкви въ Литовской епархії за время съ 1839 по 1889 г.“ Москва, 1899 (пр. 51).

Минскія Епархіальныя Вѣдомости. Минскій Спасо-Преображенскій женскій монастир, А. Хвалебнова (при 3—5) — історична замітка з поводу 25-ліття від часу істнованія в будинках скасованого кляштора бернардинок минського Преображенського монастиря, що повстав зі сполученя двох давніх православних монастирів: Волнянського (заснованого в 1632 р. подстолієм новгородським Криштофом Каминським у селі Вольві Новгородського повіта) і Пинського (початок його дуже давній добродіями його були князі пинські — Федор Ярославич із жінкою Оленою Одельківною, 1520 р.). В теперішнім минським монастири є скілька річей церковної старини, напр. хрест із написом, що він „робленъ року 1644 до церкви св. великомученицы Варвары въ богоспасаемомъ месте Пинскомъ при монастирѣ дѣвическииъ... рабы Божія игуменьи Євфросиньи Тризвянки“.

Отликательныя черты проповѣдей св. Кирилла Туровскаго въ связи съ особенностями времени и его личностю, Е. Воронцова (при 7—10). Автор бачить у проповідях Кирила Туровського (XII ст.) перенесене на руський ґрунт византийської проповіді того часу, а брак в проповідях слідів сучасних подій поясняє ся особистими прикметами проповідника — аскета.

Третій періодъ сущестованія Минской духовной семинаріи (1840 — 1874 гг.) М. Вержболовича (нр. 3 і д.) — дальше.

Божинское духовное училище, А. Перепечина (нр. 15 і д.) — історія сеї школи, що існувала в с. Божині Ігуменського повіта від 1807 до 1874 р. Статя не скінчена в 1899 р.

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости. Никольская церковь въ Задвинской слободкѣ м. Бѣшенковичъ, Д. Довгялла (нри 3—5) — подано історію деревляної церкви, котру поставлено в 1778 р. і тепер мусять її розбирати через старість, і заразом історичні відомости про місточко Бішенковичі Лепельського повіту, на правім боці р. Західної Двини. Се місточко було в половині XV ст. значним селом і тут король Казимир поставив церкву в імя пророка Илиї. Від 1630 р. Бішенковичі належали Сопігам, за них місточко почало процвітати, заведено ярмарок. У 1812 р. місточко, особливо його передмісте Задвинська Слобідка, сильно потерпіло від Наполеонських військ, але церква лишила ся ціла.

Описаніе предметовъ древности, хранящихся въ Витебскомъ церковномъ древнехранилищѣ (нр. 22). Тут вичислено образи, хрести, види церков і портрети церковних діячів, та скілька предметів не церковних (між ними різдвяний „вертеп“ і „звѣзда“). До сего додано невеличку статю Д. Довгялла про давні церкви полоцької епархіи, а на кінці надруковано текст двох документів архива, що мають особливе значіне для місцевої церковної археології — інвентаря Полоцької катедральної церкви 1693 р. та королівської грамоти про дозвіл Виленським Василянам перенести друкарню з Вильна до Витебська 1768 р.

Ю. С.

Археологическія извѣстія и замѣтки (I—II, III—V, VI—VII, VIII—X, XI—XII), під ред. Д. Анучина А. Кирпичникова. З більших статей — записуємо замітку Городцова Назначеніе глиняныхъ площадокъ въдоисторической культурѣ трипольского типа (XI—XII). Автор ставить питання, як вяснити походжене сеї цікавої археологічної памятки. Як відомо — на відкритих д. Хвойкою в 1897—1898 г. коло Триполя майданах з перепаленої глини знайдено було посуду, кремінні вироби, мушкі, часом мідні річи, кости людські й звѣрячі, попіл, вуглє: деякі вважають можливим ставити сї майдани в звязку з найдавійшим типом похорону. Автор д. Городцов висловлює иньший погляд, він бачить в них останки легких, невеликих лямпачних (глинобитныхъ) осель. Культурне племя, що перебувало кінець кочового побуту й переходило вже до осілого, хліборобського — користовало ся такими будинками для зимової пори.

Як і попередні роки — часопись подає докладні й повні огляди археологічних нахідок: багато з них присвячено археологічним до-

слідам й випадковим знахідкам на півдні Росії. Повно також написано й справоздане про Київський з'їзд (VIII). В відділі присвяченим діяльності наукових товариств й в бібліографічнім нема нічого особливе цікавого.

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ (т. 188—191). Нарешті закінчено тут велику працю д. Ейнгорна про зносини українського духовенства з російським урядом (II): вона буде обговорена окремо. М. Довнар-Запольскій умістив (IV) першу частину свого збірника Акты литовско-русскаго государства (1390—1529, усього 199 нр.). М. Соколов надрукував текст славянської книги Епоха (IV), в основу ужито болгарський список, а варіанти з Уваровського й Хлудовського код. (XV—XVII), саму розвідку про сей твір автор обіцяє на далі. Г. Ласкін подав переклад Константина Порфірородного. — О еемахъ и народахъ (I), вступна стаття дає загальний начерк біографічних звісток про автора — Константина й характеристику творів; примітки зроблено досить поверхово й дають вони не багато цікавого; з додатків згадаємо — про записку готського топарха. Надрукована А. Шахматовим и П. Лавровим перша частина збірника XII в. моск. Успенського собора (II) містить в соб. Сказаніє про Бориса й Гліба і житє Феодосія Печерського. Загальну цікавість має бібліографічна праця Рогожина (IV) — показчик до Сопіковського Опыта росс. бібліографіи.

В ч. **Историческій Вѣстникъ** знаходимо кілька більш менш цікавих статей. А. С-ій в своїх споминах про Е. П. Гребінку (IX) характеризує педагогічну діяльність письменника, яко учителя в 2 кадетських корпусі. Батуринський в статі Черты изъ жизни И. С. Тургенева (III) умістив в перекладі частину, замітки Драгоманова про Тургенева — з Rivista Polit. e letter. 1885 р. Драганов в статі про чужоземні переклади Пушкіна — повній ріжних недокладностей — вчисляє й українські переклади (V, 650, 673): „всего 9 переводовъ если не больше“; до таких результатів прийшов він тому, що не знає пізніших перекладів зовсім, а деякі помилки свідчать, що й старі переклади він теж знає недокладно, може зі слав інших. Д. Еварницький присвятив статю опису ріжних типів похорону у давніх насельників південної Росії (VIII): застановляє ся на Скитах, Греках, Руссах (Фадлаан), Татарах і Половцях; начерк популярний й не дає нічого нового. З матеріялів згадаємо Лист Костомарова до О. Θ. Веселаго — куратора казанського учебного округа (IX, 1049), з 1858 р.: Костомаров згоджує ся зайняти катедру в Казанській університеті, що йому предложив куратор і обіцяє перебалакати про се з міністром. Київському з'їзду присвячена замітка А. Корниловича (XII): по думці автора з'їзд взагалі вийшов вдатний (с. 1142). Занотуємо ще замітку д. В. Г-ка про В.

Гарновського (VIII) і рецензію д. Л-нка на Розвідки Драгоманова — т. I.

В споминах Н. Богатінова — в час. **Русській Архивъ** (цілий рік) — можна знайти деякі цікаві звістки про культурне життя Кніва, про стан духовної академії, університета, гімназій. Автор займає вороже становище супроти тодішніх українофілів, як свідчать його замітки про Глібова, Драгоманова. В доповненні до сих споминів д. Ол. Маркевич умістив (XII) кілька власних споминів про самого Богатінова. Стаття Изъ воспоминаній М. М. Лазаревскаго о Т. Г. Шевченкѣ (IV) доповняє наші звістки про оренбурзький і орський період в житті поета лише кількома невеликими ризами.

В ч. **Русская Старина** занотуємо лише статтю К. Ренненкампа про київський університет в 60-их роках (VII): се властиво кілька офіційних документів, до яких коментарем має служити стаття. Проба показати звязок університетського руху з тогочасним суспільним настроєм зроблена не зосім докладно й повно.

О. Г.

Византійській временникъ цього року не дав чогось безпосередно інтересного для нас. З статей загальнішого інтересу згадаю: *студію* Тібо (Thibaud) про византійську нотацію — т. зв. *мортири*, що входить в серію розвідок його про византійську музику, опублікованих автором в остатніх роках. Розвідка Васілева — *Византія и Арабы при императорѣ Теофілѣ* про політичну історію 829—842 р. Пападопуло-Керамевс в статі *Φεοδωνικήτας ὁ Παφλαγών καὶ ὁ νέθος βίος τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου* старається довести, що життя п. Ігнатія — се пізнійший тенденційний (уніятський) фальсифікат, XIII—XIV в., але його доводи дуже сильно збиває пок. Васілевський в посмертній *contra*-статі: *Въ защиту подлинности житія патр. Игнатія и принадлежности его современному автору Никитѣ Пафлагону*; ся полеміка має дещо ближше значіння й для нас, бо *Житие* служить одним з джерел до історії походів Руси на Царгород в IX в. *Этюдъ по византійской эпиграфикѣ* Латішова обговорюють херсонеські знахідки, що мають певне значіння також і до історії штуки. Згадаю ще біографію Васілевського з реєстром праць і замітку самого Васілевського про Куніка з додатком реєстра праць Куніка, що дотикали ся Византії.

М. Г.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи наукъ, — том IV, обіймає 1537 сторін розвідок, а надто 17 сторін матеріалів лінгвістичних (диялектичних) великоруських і 69 білоруських. Безпосередно можуть нас інтересувати отсі статті:

В Н. Перетцѣ: *Малорусскія вирши и пѣсни въ записяхъ XVI—XVIII в.* (стр. 869—938 і 1219—1303). Автор дає перегляд всіх званих йому українських віршів і кантів, почавши від звістної пісні про воеводу

Стефана видрукуваної в Граматиці чеського язика Яна Благослава 1570 року і вірші на честь князя Острожського в острожській Біблії (з р. 1581) аж до кінця XVIII віка. При кінці статі обговорює автор Почайський „Богогласник“ з р. 1790, відкриваючи імена і прізвиська авторів в акростихів. Автор часто вказує на те, як силлябічна поезія наша витворила ся під впливом польським і з свого боку послужила взором для силлябічної поезії великоруської, куди переходила разом з монахами, дяками, співаками, священниками, урядниками і т. и., що головно від часів реформи Петра Великого цілими громадами переходили з полудневої Руси на північ, понайбільше задля вигіднішого кусника хліба при великім престолі. Тимчасом метричні теорії Адельфотеса, Лаврентія Зизанія і Мелетія Смотрицького, оперті на вимогах грецької і латиньскі прозодії, лишили ся таки так без практичного уживання винявши хиба силоміць зложені вірці в наведених граматиках. — Статя д. Перетца взагалі богата фактами, бо автор користує ся дуже часто й рукописними, доси незвісними матеріялами, але метод міг би бути ядернійший і яснійший.¹⁾

Н. И. Коробка: Весенняя игра-пѣсня „Вототарь“ и пѣсни о князѣ Романѣ (ст. 589—640). Автор стає на становищі пок. Потебні і признає дотичним грі і пісням символічне мітольоґічне значіне, звязане з поворотом весни або з сходом і заходом сонця. Чи містить ся в грі также символ шлюбу, як хотів Потебня, автор не бере ся рїшати. — В піснях про Романа автор бачить історичні факти з історії князїв Брянських (ст. 625), хоч пізнійше відповідно до околиці, де пісню співано, могли розуміти під тим іменем іноді й Романа Галицького. Що до методу статя не надто прозора²⁾.

Н. О. Сумцовъ: Къ исторіи изданій малорусскихъ историческихъ пѣсенъ (ст. 939—953) — статя подає огляд збірки пісень, виданої пок. Михайлом Драгомановим п. з. „Політичні пісні українського народу“ (обіймають час від 1709—1765 р.). Автор так оцінює сей збірник: „При всѣхъ хронологическихъ преувелчєніяхъ, сборникъ Драгоманова имѣетъ крупное научное значєніє... Можно пользоваться также историческими комментаріями, только помня, что въ этихъ комментаріяхъ объективная критика нарушается пристрастіємъ“ (ст. 952). При кінці статі вискажує автор бажанє, щоб українські історичні пісні XVIII і XIX в. як найскорше появили ся в повнім збірнику.

М. В. Довнаръ-Запольскій: В. Н. Тяпинскій, переводчикъ евангелія на бѣлорусское нарѣчіє (ст. 1031—1064) — статя дуже старанна

¹⁾ Ширша оцінка сеї статі д-ра Франка була вже надрукована в XXXVIII т. Записок.

²⁾ Рецензия сеї статі була вже подана в XXXVIII т. Записок.

ї цікава, вона подає всі дати до життєписи і характеристики Тяпинського, які нині можна викомбінувати. Жерел тих дат є три: 1) Згадки про Василя Тяпинського у Будного в творах: „O przedniejszych wiary chrystyańskiey artikulech“ (з 1576 р.) і „Urząd miecza“ (з р. 1583), з котрих виходить, що Тяпинський був литовським шляхтичом і соцініянцем (в першій творі читаємо, що в р. 1574 був синодик соцініянський на Литві — „zebranie nasze w domu brata miłego Wasila Ciapińskiego“; в другій говорить ся теж про з'їзд соцініян на нараду в справі питань що до індивідуального володіння землею, участі в війні і т. п. і оповідає ся так між иньшим: „ozwał się jeden szlachcic, Basil Ciapiński a przy nim i innych kilka, że to nie jest przeciw nauce ewanielskiej urząd mieczowy, także imienie szlacheckie trzymać, na wojnę jechać, praw używać itd.“). 2) Литовська Метрика, в котрій перший акт, що дотикає ся нашого Тяпинського, датований 14 липня 1564 р. (в справі маєткової, отже Тяпинський мусів бути тоді повнолітнім т. зн. мусів мати найменше 20—25-літ), а останній з дня 22 липня 1604 р. говорить вже про процес спадковий між синами Тяпинського (отже Тяпинський умер найпізніше 1604 або 1603 року). З актів метрики бачимо, що Тяпинський був мало заможний шляхтич родом з Пслоцької землі, жонатий з княжною Софією Даниловою Жижемскою („его два собственные двора и одинъ закладной весьма мелкія имѣнія сравнительно съ громадными лятифундіями тогдашнихъ землевладѣльцевъ даже средней руки“ — ст. 1063). 3) Передмова до перекладу Євангелія, з котрої видно великий патріотизм і щирю душу Тяпинського. „Любов до рідного народа і горяче бажанє піднести єго духовий розвиток — проникає цілу передмову Тяпинського“ — каже автор (ст. 1041).¹⁾

З иньших статей випадає бодай згадати отсі:

В. И. Щепкинъ — Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги (ст. 305—348). Се докінчене прегарної праці, про котру вже тамтого року в справовданю в „Ивѣстїи“ згадано.

А. С. Архангельскій — Къ исторіи южнославянскої и древнерусскої апокрифической литературы: автор описує два цікаві збірники Со-

¹⁾ „Тяпинський быстро усвоилъ лучшія, благороднѣйшія стороны соцініанскаго ученія — глубокою любовю въ низшей братіи и сознание пользы образованія“ (ст. 1018) — „Онъ глубоко огорченъ паденіємъ національнаго самосознанія и образованности въ средѣ своихъ соплеменниковъ въ виду наступающаго ополченія; онъ гордится плодами древне-русской культуры и въ ея возрожденіи видитъ спасеніе русской національности; конечно, первая книга, которая необходима для поддержанія и обоснованія этой русской культуры — должно быть евангеліе на вполне понятномъ для всѣхъ языкѣ“ (ст. 1064).

фійської народної бібліотеки (в Болгарії) і подає з них деякі виписки (ст. 101—147).

П. Е. Щеголевъ — Очерки истории отреченной литературы. Сказаніе Афродитіана (стр. 148—199 і 1304—1344).

А. И. Яцимирскій — Мелкіе тексты и замѣтки по старинной славянской и русской литературѣ (ст. 423 - 475).

С. М. Кульбакинъ — Матеріалы для характеристики среднеболгарскаго языка (ст. 800—868).

Той сам — Софійскій синодикъ въ новомъ изданіи и характеристикѣ (ст. 1015—1030).

А. И. Беличъ — Къ звойственному числу въ старославянскомъ (1159—1181).

К. Мюленбахъ: Объ употребленіи родительнаго падежа вмѣсто винительнаго въ славянскихъ языкахъ (ст. 1192—1217).

Крім того „Извѣстія“ містять досить просторій, хоч і не систематичний відділ бібліографічний. На жаль, сего року ані словечком не згадано про виданя українсько-руські.

I. K.

Русскій Филологическій Вѣстникъ — в сьому річнику редакция подала короткий показчик статей по языкознанству, уміщених в перших 40 томах вістника (1879—1848). Крім того занотуємо ще отсі статті:

Бѣлоусовъ, И. Дательный самостоятельный въ памятниклахъ церковнославянской и дивневерусской письменности. Роздивляючи ся в випадках, коли названа форма уживаєть ся в церковно-слов. і давне-руських писаннях і порівнюючи з уживаннем її в грецькій мові, автор доводить до висновку що *dativus absolutus* утворив ся в церковно-слов. мові під впливом грецького *genit. absolut.*, але на ґрунті давне-руськ. мови він прийшов до значно ширшого ужитку: тимчасом як грецькій *genit. absol.* уживав ся лишень коли в головнім і побічним реченню бувають ріжні підмети, в словянській мові *dativ. absol.* ставить ся і при однакових підметах; окрім того *dat. absol.*, починаючи ся злучниками, заміняв собою не тільки прислівникови речення, часу і причини, як в грецькій мові, але й умовні і поясняючі, а навіть предметові побічні речення, чого ми не бачимо в грецькім *genit. absol.* Найбільш ориґінальним явищем в уживанню *dat. absol.* було те, що його уживано навіть замість незалежних і самостійних речень, що стоять окремо, се також і в зложених підрядних і співрядних реченнях. До статі додав автор богатий вибір прикладів *dat. absol.* з памяток старословянської і староруської мови. З выводами автора що до відносин словянського *dat. abs.* до грецького *genit. absol.* ледве чи можна згодити ся: автор не звернув уваги на сучасні людіві говірки, що подають багато таких зворотів з діеприслівниковими формами, які виразно показують на розклад

форми *dat. absol.*, що колись панувала в живій мові — при еволюції мови в напрямі де-далі більшої дієслівності речення і перспективності думки. У всякім разі зібрані приклади можуть дати багатий знахідок колишньому досліднику до розвязки ширшого загального питання, як в язику з невизначено часових відносин розвинули ся і дифференціювали ся відносини причинні і умовні.

А. Розенфельдъ — Языкъ Святославова Изборника 1073 г.: в сій розправі автор розглядає сю памятку що до графіки, фонетики і морфології.

А. Никольскій — О языкѣ Ипатской лѣтописи. Д. Никольскій подає душе широку і докладну розправу про прикмети мови Ипат. літоп. що до фонетики, морфології, складні і стилістики, при тім старанно вирізняє прикмети церковно-словянські, великоросійські і українсько-руські в язику літописи. На кінці додано словничок більш-менш цікавих слів, де ми подібуємо багато таких, що і тепер ще уживають ся в нашій мові, нпр. аби, аж, арцибискуп, батог, бережист, бесурменин, божница, болонье, братан, бубен, вабити, велик-день, водохрещи, выникнути, вѣтрила, гать, гоньзнути, гребля, гугнивий, двина, доволѣ, досити (-досить), дѣдина, жерело, затепла, зелье (-зілля), кало (-кал), кожоух, коло, коли, лаяти, лови, ловина, луда (порівн. жупани-лудани), лука, милостьник, молостьница, молодь, мытель, мыго, опанол, облупити, оксамит, опона, отомкнути, очевисто, паробок, подручник, полоняник, поняти (водою поняло), пополох, пополошити ся, приспа, ростинати, ратай, рольа (-рілля), рѣнь, ряд, рядьца, светь, свита, серен, словутный, сокира, стонова (-стогнява), строй (-стрий), студеный, стяг, стюденец, сумный, сыновец, таран, товар, туга, тулити ся, удатный, укроп, хапати ся, цебр, цята, челядин, черевьи (-черевики), шелудивый, щеляг (-щеляг), ятровь (-ятрівка).

Е. Т.

Этнографическое Обзорѣніе (р. XI, т. XL—XLIII). В отсім річнику надруковані дві більші статі, що дотикають безпосередно України. Перша — се „Замѣтки по исторіи народной ботаники“ пок. М. Дикарева, друга — „Пища и питье крестьянъ - Малороссовъ, съ нѣкоторыми относящимися сюда обычаями, повѣрьями и примѣтами“ підписана криптонімом В. Щ. Першу з них обговорюємо низше в відділі Бібліографії.

У другій статі подано дуже докладний опис народньої поживи українських селян в Харківській губернії (Купянський повіт), напиктів, і спосіб їх приправи. Крім того додає також авторка звичаї, повірки і пословиці, що дотикають сеї справи. Цілий материял уложений так добре, що може служити взірцем для укладання подібних праць. Коли зважимо, що доси в нашій фольклорній літературі було лише два такі описи: Н. Маркевича „Обычай, повѣрья, кухня и напитки малороссіянъ“

(1862 р.) та В. Гнатюка: „Народня пожива і спосіб її приправи“ (Матер. до укр. руської етнольоґії, т. I.) — не вчисляючи в те коротких і неповних опісів у різних етноґрафічних збірниках — тоді тим цінніша буде для нас отся нова праця невідомої авторки.

З коротких заміток, що дотикають України, надруковані отсі: 1) „Двѣ українскія легенды обѣ Ангелѣ“ М. К. Васілева — два варіанти звістних легенд про ангела, що зґрішивши мусів іти на службу на землю. У нас були вони вже друковані, пор. Етн. Збірник, т. III, I, ч. 43—44.

2) „Писанки и крашанки“ Л. И. Малинки. Автор говорить тут коротенько про спосіб роблення писанок, при чім наводить також їх народні назви. Статя дра М. Кордуби, друкована в нас у „Мат. до укр. етнольоґії“ т. I про писанки — йому не звістна.

Із інших статей назву отсі важійші: 1) Очерки Витебской Бѣлорусси, И. Я. Никифоровского. Вона друкується вже довший час і приносить дуже багато матеріялів для пізнання життя і побуту Білорусів. 2) Нечистая сила въ судьбахъ женщины-матери, А. Рѣдка. 3) Очерки Пошехонья, Л. В. Балова. 4) Вѣрованія крестьянъ Тульской губерніи, А. Колчина і 5) Матеріали для исторіи народнаго театра, подані В. А. Мошковым, де наведена вертепна драма із Сідлецької губернії, дуже скорочена.

Живая Старина — отсей (IX) річник приніс тільки одну невеличку замітку, що дотикає України, статі-ж ні одної. Замітка походить з під пера д. А. Балова і має назву: „Св. Андрей Первозванный и Св. Екатерина въ народныхъ русскихъ вѣрованіяхъ“. Автор згадує в ній про звістні у нас ворожби на Андрія і Катерини і старає ся виказати, звідки вони перейшли на імена тих святих. По його думці св. Андрій заміняв собою стародавнього поганського Перуна, а св. Катерина поганську „Рожаницю“, що завідувала вінчаннями і родами та значила тільки, що грецька Артеміда. Очевидно, що се лише здогади автора.

В 2 кн. сього річника є згадка про I т. „Матеріялів до укр. етнольоґії“ та про XXV т. „Записок“. З обох книжок поданих також зміст. Ся згадка, здається, перший раз подана на видання нашого Товариства в сій часописи Редакція „Жив. Стар.“ подає в кожній книжці рецензії на етноґрафічні новости славянські, німецькі, французькі — але про наші мовчить чомусь. Може бути, що від тепер буде вже інакше.

Із статей загального змісту заслугують згадки отсі: 1) Разказы изъ жизни Палѣхъ, Жигдринскаго Полѣся, В. И. Добровольского. Распределение жителей Битольскаго виляета по народностямъ и вѣроиспо-

в'їданіямъ въ 1897 году, Л. Російковскаго. 3) Латышескія заимствованія изъ славянскихъ языковъ, І. Ендзеліна. 4) Англо-индійскій „Кавказъ“, И. А. Аристова — та вкінці 5) Релігійно-народнїя повѣрья и легенды, В. І. Суворова, цікаві тим, що подані тут легенди майже ідентичні з аналогічними галицько та угорсько-руськими. *В. Г.*

З польскихъ часописей загального характеру в **Ateneum** визначити можемо дальшу частину праці проф. А. Брікнера про ріжновірціє у Польщі, спеціально про Аріяна (IV, 305). В ч. **Biblioteka Warszawska** згадаємо: продовженне праці проф. Ашкенази п. з. „Przymierze polsko-rosuskie“ (90-і рр. XVIII в.), Завілінського про Словаків і Равіти-Гавронського про Орлика — остатня розвідка була вже обговорена в Записках (т. XXXVII). **Przewodnik naukowy i literacki** подав статю д. Волиняка про Василян в Умані — обговорюємо її в відділі бібліографії; згадати теж треба статю кс. Сиґанського про Новий Сяч в часах Вааів (не скипчена) та Холодецького про почту в Польщі. В **Przegląd-i Powszechn-**ім умістив др. К. Студинський статю п. з. „Z za kulisów schizmatyckiej propagandy“, де обговорює звістну діяльність Т. Лебединцева в Холмщині та Галичині (II). **Przegląd polski** (т. 131—134) взагалі не багатий на поважні наукові розвідки. Зближують ся до того ось які статі: В. Чермака про Марію Собеску; І. Третьака про Пушкіна (133); А. Брікнера про „Taniec Rzeczypospolitej Polskiej“ Габрієля Красіньского, каштеляна полоцького (133). Ся остання має спеціальну для нас вартість тому, що **Taniec R. P.**, хоч твір літературний, віршований, служить теж історичним жерелом до рр. 1655—1669. Головно обговорена там шведська війна, але записані теж найважнійші події на Україні і ремінісценції Хмельвищини. Інтересно, що вину відорвання України автор признає головно польському війську. Д. Брікнер переповідаючи зміст сеї памятки, мало дав позору в напрямі важности сеї теми для історії України. *С. Т.*

Kwartalnik historyczny між розвідками ориґінальними побіч праці д. Шорра про організацію Жидів в Польщі, що буде обговорена на иньшій місци, подав іще інтересну для нас статю проф. Бальцера *O zadrudze słowiańskiej*. Се властиво велика рецензія (ст. 183—256) на нові праці в тій справі, як сам автор каже — уваги і полеміка. Автор широко обговорює тут роботи чеських учених Kadlec'a та Peisker'a, але робить се так основно, подаючи свої вислїди і замітки, що праця його стає дійсною розвідкою. Особливо важна вона для інформації, бо автор подає і перегляд важнійших праць та поглядів на задругу та зіставивши їх і доповнивши матеріял жерельний, якого згадані автори не вичерпали, розбирає основно їх роботи, полемізуючи особливо з Peisker'ом. З Kadlec-ом в результаті годить ся, бо й сам в своїй *Rewizyi teoryi o pier-*

wotnem osadnictwie w Polsce (Kwart. hist. 1898) висказував погляд, що задруга се стара, спеціально славянська людова інституція. За те засадничо він противить ся теорії Peisker-a, ніби первісна власність у Славян була індивідуальною та що задруга повстала під впливом чужим, а не була витвором економічно-правних відносин народів славянських. Тож більша частина розвідки посвячена полеміці з тими поглядами.

По за тим интересних для нас розвідок нема, так само не знаходимо нічого і в рубриці „Miscellanea“. З відділу рецензійного, як звичайно, подамо интересніші рецензії з іменем рецензента в скобках, тим порядком, в яким вони уміщені. В статі „Z mitologii słowiańskiej“ обговорює проф. Brückner праці Machal-a (Nakres slovanského bajéslovi), Čern-ого (Mythicke bylošce lužiskich Serbow), ряд розвідок проф. славістики в Collége de France Leger присвячених славянській мітології (Revue de l'histoire des religions XXXIII, XXXV і в Etudes de mythologie slave), німецькі праці Weigl-a (Bildwerke aus altslavischer Zeit), Köhler-a (Zur Beurtheilung der Bildwerke aus altslawischer Zeit). Той самий рецензент присвячує особний перегляд новішим працям про заодрянську Славянщину. З інших обговорені: Ящуржинський Свадьба мало-русская какъ религіозно-бытовая форма (рец. Zdziarski відмовляє праці всяку вартість, бо й материял не зібраний, як треба, а виводи, мовляв, просто неможливі), Halban Zur Geschichte des deutschen Rechtes in den Gebieten von Tschernigow und Poltawa (рец. Rolny згоджуєть ся з автором, що право німецьке сягнуло далеко на схід, навіть туди, де воно не мало урядової санкції), Małeckі Znaczenie unii horodelskiej z punktu widzenia heraldycznego; Piekosiński Ó źródłach heraldyki ruskiej (рец. Jablonowski веде загальну полеміку в тій справі, див. наш огляд за р. 1898), Piekosiński Goście polscy na soborze konstancyjskim (рец. кс. Ліковський тої гадки, що праця дає не багато нового), Франко - Хмельницина в сучасних віршах (в рец. своїй проф. Brückner старає ся доповнити працю д. Франка, що знав лише рукописі львівські і дещо краківських, та подає на пробу деякі вірші з рукописній іданських, вроцлавських та петербурських, яко зразок багатства того рода літератури), Пташицкий Щорсовская бібліотека гр. Литавора Хрептовича (коротка згадка Brückner-a), Niederle Staroveké spravy o zeměpisu východni Evropy ze zřetelem na země slovanské (той самий рец. підносить з признанем багатство жерел та безсторонний виклад ріжних поглядів, але сумніває ся, чи можна тут ще що нове сказати), Goetz Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius (праця по гадці рец. Brückner-a справи вперед не посуває, як і загалом в тих питаннях німецькі учені стоять позаду за славянськими), Волкъ-Карачевскій Борьба Польши съ козачествомъ въ второй половинѣ

XVII и началѣ XVIII в. (рец. Korzon в просторій та тенденційній критиці називає роботу зовсім непожиточною: коли він забирає ся до рецензії, то робить се для того, щоб прояснити загадку, чому вона печатана в „Университетскихъ Извѣстіяхъ“? Що правда, була ся праця доволі остро оцінена в Записках т. XXVII, але по що-ж такі інсинуації, що у д. Карачевського грабіж та убійство — се ідеали українського народу? По гадці рецензента замість описувати огидну історію Руїни ліпше обсервувати в каторгах, які то праці суспільні можуть завести між злочинцями, зрештою відсилає в сій справі до правників-криміналістів. На погляд рецензента упадок козацтва тим і поясняєть ся, що на самих злочинах ні Хмельницький, ні його наступники не могли заснувати незалежної української держави ні економічного розцвіту українського люду. Вершок всього — се кінцева замітка рецензента, де він ставляє д. Карачевського побіч автора Коліївщини Шульгина та питає, чи то alma mater (розуміє ся київська) навчила обох авторів так розуміти історію? Дуже дивно, що редакція Kw. hist. видруковала на своїх сторонах сю рецензію, і то без всяких застережень. Молчановскій Три листи отаманів кошових до шведських королів і Rawita-Gawroński Filip Orlik (того самого рецензента, що й тут стоїть на таких самих становищу: листи видані Молч. — се безвартостні пам'ятки козацької дипломатії, недотепної і що до стилю і що до політичної гадки, а погляд д. Гавронського, що Орлик се один з найбільш образованих та найліпших гетьманів козацьких — за підхлібний), Starkel Rok 1848 (рец. Б. Лозінський доповняє працю, особливо що до гр. Стадіона; на його гадку рік 1848 жде ще свого історика; спеціально-ж що до „фатального“ союзу Стадіона з Русинами робить рецензент замітку, що історик, котрий тим займе ся, знайде багато несподіванок в архівальних жерелах, що Стадіон перед центральним правительством не брав так дуже в опіку Руску раду, коли гр. Голуховский в р. 1849 „остерігав“ центральне правительство перед шкідливими для держави аспіраціями Ради).

З видавництв і публікацій жерел обговорено в сім року оті: Prace filologiczne (вид. варшавське) V, II і Archiv für slavische Philologie XX (проф. Brückner). Знов той сам у статі Literatura ludoznawcza, обговорюючи етнографічні видавництва, посв'ячує доволі місця і публікаціям нашого Товариства, а передовсім Апокрифам д. Франка. Далі — Acta Tomiciana (проф. Finkel п. з. Polityka polska w sprawie węgierskiej 1528), археологічне видавництво Światowit (рецензент Bakowski), Věstnik Slovanských Starožitnosti (рец. Brückner), Abraham Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich 1896/6 і 1897/8 (анонім), Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums

I—V (рец. К.), Извѣстія отдѣленія русскаго языка і словесности Имп. Академіи Наукъ (рец. Brückner), та вкінці Bayger Szkic geograficzno-historyczny і etnograficzny powiatu trembowelskiego (рец. Pazdro уважає найліпшою часть етнографічну).

Як звичайно, так і в сїм році є в Kwartalnik'у огляд літератури історії всесвітної. В минувшім році заведена хроніка, де зареєстровано також важніші прояви наукового життя українсько-руського. Знаходимо тут також обширний некрольог проф. Анатолія Левицького, в котрїм автор (д. Parée) у відповідь на жалї, які підношено над могилою помершого історика унії, що в ним іде в грїб „гарний“ тип „gente Ruthenus, natione Polonus“, висказує надїю, що чейже покійний не буде послїднім ісповідником унії(!)

Ю. Л.

Wisła (т. XIII). Сьогорічний том „Wisły“ містить тільки одну замітку, що дотикає безпосередно нашого фольклору. Се замітка д. З. Рокосовскої п. н. „Chleb. Jego znaczenie w przesądach, lecznictwie і codziennym życiu, zebrane na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim“. Авторка подає тут спосіб випіканя ріжних родів хлїба і повірки привязані до нього та забобони. Очевидно, що замітка ся не може класти ся побіч поважної подібної праці проф. М. Сумцова „хлѣбъ въ обрядахъ и пѣсняхъ“, якої авторка не знає, але вона їй претендує на те.

Є праця, що дотикає посередно нас. Се „Materiały do bibliografji ludoznawstwa polskiego. Dzieła і artykuły z lat 1878—1894“, д. А. Стшелецького. Про сю працю була вже згадка при обговорюваню попереднього тому „Wisły“, через те не буду довше затримувати ся над нею. Скажу тільки, що вона наскрізь дилетантська, побїжна, а матеріяли вібрані в нїї цілком випадкові і довільні. Звідки приміром українські праці зачислені до польського „ludoznawstwa“, се пояснив би хїба сам автор, але на жаль не зробив того. Про назви українських праць, поперекручувані до непізнання, шкода їй згадувати. Зазначити ще треба, що деякі польські автори навіть у етнографічних працях не можуть позбути ся ідеї „історичної Польщі“; до них належить і д. Стшелецький. Чи се виходить на користь об'єктивности праць, над тим вони не пригадують ся, хоч повинні-б раз се зробити.

У відділі рецензій надруковані замітки д. Здзярського про „Етнографічний Збірник“ т. II (ст. 183—187) та III і IV (ст. 316—317). Автор в засаді не прихильний до сього видання, не знаючи одначе докладно діяльності Наукового Товариства, а спеціально його Етнографічної комісії, висказує цілий ряд фраз, на які не тільки не можна згодити ся, але навіть признати їм яку-не-будь дійсну підставу.

З інших статей треба зазначити дуже красну працю С. Удзелі „Świat nadzmysłowy ludu krakowskiego na prawym brzegu Wisły“, де зібрано дуже багато цінного матеріялу; І. Кіборта „Wierzenia ludowe w okolicach Krzywicz w pow. Wilejskim“; дві праці Е. Маєвського „Nietoperz w pojęciach i praktykach ludu naszego“ та „Sowa w mowie i pojęciach ludu naszego“ і В. Налковського „Kronika geograficzna na rok 1893“.

В. Г.

Lud (т. V) окрім статі Шнайдра, обговореної низше, дав іще кілька більш або менш інтересних статей: Невеличка стаття невідомого автора „Niektóre wierzenia ludowe w Rudkach“ приносить деякі причинки до народніх віровань. Богато одначе між ними загально звістних і друкованих нераз уже по різних статях та збірниках. В „Szczedrówkach z Michowy“ подає д. Гавронський п'ятнадцять текстів щедривок, записаних у Добромільській повіті. Язикових похибок у них далеко менше, як у текстах попереднього річника, але все і вони є. З друкованими вже щедрівками не порівнював д. Гавронський своїх записів зовсім, хоч сама цікавість повинна була його до того спонукати, — чи не було де вже щось подібне друковане.

Д. Кричинський подає в статі „Szopka w Podhorcach“ тексти примітивної вертепної драми. Усіх фігур виступає в вертепі 17. Вони такі: смерть, чорт, дід, коміяр, пан, Жид і Жидівка, хлоп Василь і баба Горпина, розбійник, вівник, Угрин, Мартанка, улан, козак, Текля, чарівниця. Представлені отже в вертепі не тільки різні верстви суспільні, але й різні нації: Поляки, Русини, Жиди, а навіть і Словаки мають тут свого представителя. Тексти польські, тільки хлоп, розбійник і козак говорять по руськи. Тексти в порівнянню з іншими варіантами вертепної драми поскорочувані. Драма кінчить ся гумористичними відповідями Жида на питання ставлені йому хлопцем. Між ними є й два анекдоти оброблені С. Руданським („Pchła“ та „Ні зле ні добре“) в його Співомовках. В невеличкій замітці Б. Сьвідніцького „Przyczyna burzy i niektóre wyobrażenia religijne“ цікаве оповіданє про те, як собі нарид представляє причину бурі. Варта уваги ще невеличка замітка д. Здярского п. н. „Sobótka w Sanoskiem“ виймлена з посмертних паперів Жеґоти Павлі. У ній поданий коротенький опис давного культу Купала та чотири куплети пісень, співаних при огни, розложенім у честь Купала. Замітка цінна тому, що зроблена на Угорській Русі; вона вказує, що і там віддавано почесть тому божеству, хоч тепер обряд сей цілковито, здаєть ся, там затратив ся.

Із інших статей треба піднести дуже цікаву працю (конець) д. Здярского „Pierwiastek ludowy w poezyi A. Mickiewicza“, де зібрано багату літературу відповідних народніх мотивів; М. Удзелі „Gry

і забаву dzieci w Bośni“; Надморського „Słowińcy i szczątki Ich języka“ і Сьвентка „Przyczynek do Nagady“, де поданий польський текст т. зв. євангелістої пісні.

B. Г.

Archiv für slavische Philologie, т. XXI (ст. 1—644) — обіймає отці статі, що можуть інтересувати нас безпосередно:

V. Jagić: Die slavischen Composita in ihrem geschichtlichen Auftreten (ст. 28—43). Це докінчене статі, розпочатої ще в попереднім річнику Archiv-а. З українсько-руських пам'яток узяв автор літописи „Слово о полку Ігоревім“ і історичні думи (з видання М. Максимовича).

Olaf Broch: Aus der ungarischen Slavenwelt (ст. 49—61). Автор обговорює критично дві праці д. В. Гнатюка, що дотикають ся угорських Русинів, а то: „Етнографічні материяли з Угорської Руси“ (том III і IV Етнографічного збірника) і статтю „Руські оселі в Бачці“ (том XXII Записок). Д. Брох висказує ся з признанем і похвалою про праці д. Гнатюка („die Arbeit ist in mehreren Hinsichten ohne Weiteres zu rühmen und empfehlen“), бажав би лиш, щоб графічне віддаване звуків, а спеціяльно самозвуків дотичних диялектів було докладнійше і консеквентнійше. Сі уваги д. Броха здають ся мені зовсім оправданими і справедливими. Заразом полемізує він з д. Гнатюком що до назви земплинського диялекту. Д. Гнатюк уважає сей диялект руським, д. Брох східно-словацьким. „Wo wir einem *krava, slama* gegenüberstehen, daneben *рес, тос* u. ä., ebenso *d* vor *l* bewahrt, z. B. Fem. Praet. *vedla*, finden, da müssen wir von der Sprache, dem Dialekt sagen, dass er nicht russisch, russinisch, rusnakisch ist. Durch weitere und vorurtheilsfreie Untersuchung der vorliegenden Dialecte wird Herr Hnatjuk übrigens ohne Schwierigkeit erkennen, dass die erwähnten Kriterien nur ganz äusserliche Merkmale eines durchgreifenden Unterschiedes des bei mir ostslowakisch genannten Sprachidiomes von dem Ugorrussischen sind. Um den ganz und gar verschiedenen Bau des Vocalismus der zwei Idiome, den Herr Hnatjuk nicht gefasst hat, nur flüchtig zu erwähnen, so ist aus meinen Beschreibungen einem Jeden ersichtlich, wie das Ostslowakische — um älteren Verschmelzungen ursprünglich verschiedener Vocale wie des alten *y* und des alten *i* nicht zu erwähnen — von jeder jetzigen Vokalkategorie praktisch gesprochen nur eine Nuance, den wide-Vocal, besitzt, während das Rusnakische (s. Archiv XVII) überall zwei Nuancen hat, eine weite (offene) und eine enge (geschlossene), ja in gewissen Fällen bis auf drei Nuancen kennt, die lautgesetzlich und bewusst getrennt sind i t. d.“ (ст. 57—58). Уваги д. Броха в кождім разі цінні і заслугоють пильної уваги й перевіреня.

A. Leskien: Die Betonungstypen des Verbuns im Bulgarischen (ст. 2—10) і його-ж: Unrersuchungen über Betonungs- und Quantitätsverhältnisse in den slavischen Sprachen (ст. 321—398) — обі статі звірцеві що до методу.

Const. Jireček und V. Jagić: Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993. Мова про напись на нагробнім камені, який кавав поставити цар Самуїл своему батькови Николі, матери (Марії?) і братови Давидови в р. 993. Тепер він у церкві села Герман в західній Македонії. Се найстарший докладно датований пам'ятник славянський звагалі (глаголицькі букви в грамоті з р. 982 старші вправді о 11 літ, але сама грамота ще не зовсім певно вистудійована). Букви написи нагадують своїм палеографічним характером глаголицю. Се дає притоку проф. Ягічу до такого висказу про письмо славянське: Первіснійше письмо глагольське. Від царя Симеона, грецького вихованця, входить що раз більше в ужитє й письмо кирильське (первісно може лише в епіграфіці). В кождім разі переважила в Болгарії кирилиця доперва в XII в., хоч глаголицькі вставки в Псалтирі бальонським, написаним у XII в. в Охридї, так каліграфічні, що і в XII віці мусіла глаголиця ще практично жити в Болгарії. На жите глаголиці в Болгарії в X — XI віці вказують численні кодекси, що повстали в Македонії (вчисляючи в те й Св'яту Атопську гору). Кирилиці треба абсолютно признати перевагу вже для X в. лиш у східній Болгарії, бо инакше годі було-б пояснити чому Русь знає лиш кирилицю. З иньших статей згадаємо:

A. Brückner: Beiträge zur ältesten Geschichte der Slaven. I Misasa, rex Licicavicorum („Misasa“ то не „Mieszko, Mieczysław“, лише cognomen „медвідь“, а „Licicavici“ то порекручене анналістом патронімічне „Lestkovici“ від Lestko, Lstek, Lściek gen. Lestka або Leśćka, звідти Leszka, а звідти знов пізнійший nom. Leszek). II, Galindensage (аналіза переказу з „Cronica terre Prussie“).

A. Brückner: Randglossen zur kaszubischen Frage (з нагоди появи „Słownika języka pomorskiego“). Автор виступає проти того, щоб Кашубів уважати окремим від Поляків народом, а радше проти подвійної міри, одної для Русинів і Словаків, котрим не хочуть признати самостійности супроти Великокоросів і Чехів, хоч за тим промовляє багато моментів, другої для Кашубів, яких радо відокремлюють від Поляків навіть без відповідної підстави — одно й друге задля хвилевої політичної тенденції (ст. 75).

P. Syrku: Zur Geschichte des Glagolismus in Böhmen. Кароль IV заснував чисто славянський монастир бенедиктинський в Праві (на Novém městě) за дозволом папи Клементія VI в р. 1348 і покликав до нього глаголицьких монахів з Сени в Дальмації (Zengg, італ. Segna).

Такий самий монастир заложив Володислав Ягайло р. 1390 в Кракові (на передмістю Клепарівськiм) — на жаданє королеви Ядвіги. Автор подає історію правької інституції. В загалі Кароль IV являє ся в листі до царя сербського Стефана Душана (з 1355 р.) славянофілом, що хотів би усіх Славян бачити в сполученю, а підставою того сполученя мав би бути католицизм з літургічним язиком церковно-славянським. Статя взагалі дуже цікава, бо показує, як давно вже плили течії, що ще й нині ворущать житє славянських народів.

Е. Šerkin: Wer war Pseudodemetrius I? Се продовженє статі розпочатої ще в XX томі Archiv-а. Праця дуже стараина, зачіпає нераз тогочасну Україну.

Const. Jireček: Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte — подає багато цікавих дат і звісток про культурний стан рагузанської републики в першій половині XVI в.

В бібліографічнiм відділі заслугоють з ріжних причин пильнiйшої нашої уваги: W. Vondrak про „Slovakisch - kleinrussische Studien“ д. Броха; G. Polívka про „Етнографическіє матеріали“ Грінченка і „Етнографічний Збірник (I—V) товариства імени Шевченка; V. Jagić про „Povjest književnosti hrvatske i srpske“ Дра Шурмана; A. Brückner про книгу: „Jan Kochanowski, jego ród, żywot i dzieła. Przez Romana Plenkiewicza“.

I. K.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

А. Спицынъ — Расселеніе древнерусскихъ племенъ по археологическимъ даннымъ (Журналь Мин. Нар. Пр. 1899, VIII, с. 301—340).

Статя під вище наведеною назвою стоїть в певнім звязку з археологічними оглядами тогож автора, зробленими по окремим місцевостям (Труды Русск. отд. Имп. Археол. Общ.); вона дає загальний начерк археологічних ввісток і на підставі їх — уваги про давнійший побут східнословянських племен.

Автор починає від опису давнійших типів похорону — похоронного поля з урнами, переходить потім до могил, застановляючись побіжно над територією їх розширення. В другій частині статі йде детальний огляд могил і могильних знахідок вже по окремим етнографічним областям.

Етнографічна схема давніх руських племен представляє ся автору так: перша група — Волиняне, Деревляне, Поляне, Дреговичі, друга — Кривичі й Новгородці. Сіверяне, Радимичі, Вятичі творять окрему групу, де нема вже такої культурної одности, яка істнує в двох перших; в обопільний політичний звязок племена отсей групи входять десь в XI в., місце зверхників займають Сіверяне.

Могили з паленем мерців зустрічають ся найбільше у північних племен, де, здасть ся, й повстали вперше — під впливом норманським, на півдні — у Сіверян і Бужан, рѣшта уживає отсей тип не так часто. Північні племена в IX і на початку X в. були під культурним впливом латишської гадузи литовського племени (тип Люцінського гробовища), потім у X в. вже можна помітити силу річий норманського й східнього виробу.

Волинські й київські знахідки коштовних річей гарного виробу X—XI вв. доповняють свідочтва місцевих могил про культурний стан сих племен: у волинських знахідках зовсім нема слідів норманського впливу. Про культурні впливи у Сіверян і Бужан ще не можна говорити з огляду на неповноту інших археологічних звісток.

При кінці автор згадує про важність фільологічних дослідів задля вяснення деталій історичної географії і вказує на трудности в розв'язанню питання про відносини давніх Кривичів до сьогочасних Білорусів.

О. Г.

Н. П. Загоскинъ — Исторія права русскаго народа. Лекціи и исследованія по исторіи русскаго права, т. I — Введеніе. Казань, 1899, ст. XVI+512+III.

Професор історії „русского права“ в казанськїм університеті д. Загоскін, звістний своєю „Історією права Московської держави“ (1877—9), задумав дати курс історії права „русского народа“, в дуже широкій скалі: автор сам розчисляє його на 12 томів, і сей перший том служить тільки вступом. Автор надіється давати по тому на рік і таким чином можливо скоро виповнити свій плян, але з передмови довідуємо ся, що перший том почав друкувати ся ще 1893 р., так що потім прийшло ся дещо передрукувати, де що доповнити в кінці тому. Автор каже, що причиною проволоки були ріжні питання, які виникли перед ним при сїм вступі. Очевидно, автор, що взагалі, скільки знаю, ближше не студював спеціяльно давньої Руси, уже розпочавши свій курс побачив потребу глибоше вглянути в її історію, і на се пішло досить часу. Невважаючи одначе на значний наклад часу і праці, вложених автором у сї пролегомена, вони вийшли зовсім не особливі: говорить ся про багато річей, але поверховно, з чужого голоса, автор подекуди, очевидно, сам не виробив собі ясної думки про справи; відомости часто перестарілі — автор на сучасний стан науки підняти ся не потрапив. Се все не заповідає від нового курса проф. Загоскіна особливих користей для науки староруського права. З рештою в його схемі се право й займає другорядне становище: з 11 томів, призначених ним для самого курса, 5 томів він дає для Московської держави, 4 для Російського цїсарства, і тільки 2 попереднім часам: оден том давній Руській державі, другий — Володимирсько-московським князівствам, північним републікам і русько-литовському праву. Очевидно титул: „Історія права руського народа“ автор (може й не свідомо) розуміє як історію права „великоруського народа“ (така *μεταλλαγή* понять звичайна у російських учених), і староруське право було-б введено в курс властиво як реціповане великоруським, але тим вже не витолкуємо, чому в курс введено й русько-литовське: видко,

у автора на тім пункті неконсеквенція (на жаль — теж досить звичайна), і він собі не здав справи, що властиво буде предметом його курсу: як би предметом було дійсно право „русского народа“ взятого з російського етнографічного погляду — себто народів українсько-руського, великоруського й білоруського, то ми повинні-б були стрінутись тут і з українським правом XVII—XVIII в., і староруське та русько-литовське право повинно-б було зайняти трохи инакші місця в пляні — але до такого розуміння російські історики права „іще не дійшли“.

Сеї вступний том складаєть ся з двох частин: огляду історії науки й огляду сформовання „народа й держави“. Перша, вступна в тіснійшій значінню слова частина має якийсь несистематичний і навіть хаотичний характер: говорить ся тут про багато річей, які безпечно можна-б було проминути, але говорить ся все досить поверховно й загально. Вона починаєть ся оглядом російської історіографії взагалі, що до середини XIX в. дає мало що більше, як коротенький огляд Бестужева-Рюміна і ані в порівняннє не може іти з книгою Мілюкова, потім переходить в огляд катедр руської історії й права на російських університетах. По тім наступає трохи інтереснійший, але все досить поверховний огляд студій над історією руського права; автор дає досить місця бібліографії — на сїм полі він виступив ще в 1891 р. з особнім показчиком, котрому вже тодішня критика виказала і неповноту й випадковість складу; не можна сказати, щоб і в сїй новій книзі не можна було сього закинути. IV і V відділи — огляд джерел до пізнання народнього житя і помічних наук — особливо поверховні й малоцінні; автор далеко ліпше-б зробив, як би заощадив сю „значну кількість сторін“, відославши читача до спеціальних курсів історіографії й історії літератури. Замикає сю частину виклад схеми, прийнятої автором, і виказ найважнійшої літератури предмета.

Друга частина більш систематична, але не глибока і не солідніша. Автор говорить про початки Словянства й Руси, про початки суспільно-політичного устрою на Русі і генезу Руської держави, але все се не багато дає читачу. Автор заботою бабраєть ся в перегляді різних теорій, і при тім показує дуже слабе орієнтованнє в питаннях, про котрі говорить, і несвідомість новійшої наукової літератури предмета. Виклад доведено до часів Олега, котрі автор уважає вихідною точкою історії державного житя й руського права, ігноруючи літописні елюкубрації в попередніх часів.

М. Грушевський.

Обзоръ исторіи русскаго права проф. М. Ф. Владимірскаго-Буданова. Изданіе третьє, съ дополненіями, К., 1900, ст. VII+667+II.

Курс історії права проф. Буданова вийшов третім видавцем. Займаючи авторитетну позицію в науці, сей курс вістає ся властиво й досі одиноким як підручник, змагаючи до можливої повноти системи. Що правда, ся повнота — тільки релятивна. Автор сам зазначає, що в книжку сю не увійшла історія русько-литовського права — з огляду на характер книги як університетського підручника. Нема тут — і сей брак уже нічим не мотивує ся, і права українського пізніших часів. Тим часом се має бути „історія національного права „русского“ (а не історія права „русської“ держави)“ — с. 3, і тому не містить прав інших національних прав Російської держави. Шан. автор стоїть, як бачимо, на тій же неконсеквенції, на якій досі стоїть переважна маса російських дослідників — підмінючи понятє „русского народа“ (правильно треба-б казати: руських народів) понятєм великоруської народности, і без підстави аннектуючи її давню руську (українсько-руську) історію. Ся основна похибка, котру що йно починають спостерегати декотрі з російських дослідників (див. Записки т. XXXVII, Бібл. с. 8), занадто загальна (пор. попередню рецензію), аби її ставити в вину д. Буданову, хоч як вихованець Київа він міг скорше з'орієнтувати ся в ній, ніж дослідники, що ніколи не стикали ся з українським питанням у науці.

Видання зветь ся доповненням — автор дійсно вложив в нього дещо праці. Окрім таких більш формальних доповнень як у показниках літератури (сі показники і тепер ще полишають де що до бажання) ми знаходимо наново написані уступи. Не запускаючи ся в перегляд поглядів автора (на се-б не вистало місця в нашій рецензії) ми занотуємо власне найбільше інтересне для нас з сих доповнень.

На с. 12—14 читаємо екскурс в давню руську термінольоґію: автор доводить, що понятю „держава“ відповідає в давній літературі слово „земля“ і толкує се зі становища земської теорії, взагалі сильно акцентованої в його курсі.

На с. 38—9 невеликі, але інтересні нотки про закупів і ізорників.

На с. 48—93 полеміка з проф. Сергієвичом що до боярської думи (нові додатки автора переважно мають полемічний характер, і львина пайка сеї полеміки в питаннях давнього руського права припадає на долю власне проф. Сергієвіча — поруч проф. Буданова найавторитетнішого дослідника руського права).

На с. 56—62 — про понятє віча, про відносини пригородів до города, тут ще (с. 62) автор пробує довести, що віча зберали ся періодично, але минає здаєть ся, що підстави для такого припущення, на які вказує автор, за слабкі.

На с. 314—5 боронить ся руський характер „покори“ (полеміка з Пр. Домбковским).

На с. 448 — про маєткові відносини подружжів.

На с. 474—482, 489 — про ряд і спадщине право взагалі.

На с. 632—3 — про організацію староруського суду.

М. Грушевський.

М. А. Ясинський — Лекції по ви́шней історії руського права. Випуск I — 1. Введеніє, 2. Історія істочниковъ права перваго (земскаго) періода, К., 1898, ст. II+162.

Се друкований курс лекцій, призначений для студентів (хоч на нім не означено сього виразно). Автор — доцент київського університета, ученик проф. В. Буданова, що досі спеціальніше давнім руським правом не займав ся (його спеціальністю було право в. кн. Литовського). Розумієть ся, від такого курсу, виданого для ужитку слухачів, і при таких обставинах, не можна жадати оригінальності; автор і не змагає до неї та іде за найбільш авторитетними поглядами, передовсім свого ш. учителя, вистерегаючи ся від всяких сьміливіших і скрайніших гіпотез. В результаті маємо користний підручник, що дуже добре може служити до орієнтовання в джерелах давнього руського права. Вони уложені в таку схему: право звичайове, умови, церковні устави, збірники вивантійського права, Р. Правда, Псковська й Новгородська судні устави. Подекуди видко прогалини в обчитанню автора в науковій літературі, тим нпр. треба пояснити, що він приймає літописне оповідання про Ігорів похід 944 р. за факт, або згадує про церковні грамоти Льва й Любарта, нічим не згадуючи про їх неавтентичність; в перегляді поглядів на церковні устави нпр. не бачимо згадок про погляди авторитетних каноністів проф. Павлова і Суворова, і т. и. Але се другорядні недостачі. Більш важна — повний брак літератури (окрім вичислення видань текстів).

В другій книжці автор заповідає паралельні огляди джерел права в. кн. Московського й Литовського. Досі, три роки по виході першої книжки, я ще не чув про вихід сеї другої. Було-б прикро як би ся обіцянка зістала ся не сповненою: коли сю першу книжку ми признали користним підручником, ще більше причин маємо жадати вихода огляду джерел права в. кн. Литовського з огляду на те, що такого огляду в літературі досі не було, а автор як раз в сій сфері робив спеціально.

М. Грушевський,

Н. Суворовъ — Учебникъ церковнаго права, Ярославль, 1898, ст. XIII+597+VI.

Ся книжка, як поясняє і сам автор в передмові, служить скороченням його Курса церковнаго права, виданого в 1889—90 в двох томах.

Скорочуючи його, очевидно з — цілею дати університетський підручник, автор zarazом значно переробив його й доповнив ново здобутими фактами й спостереженнями. В результаті інтересовані питаннями староруського й загального православного канонічного права будуть муіти рахувати ся з обома виданнями, шукаючи в першій ширшого викладу, в другій — новійшого стану питань. Як і Курс так і нинішній підручник складаєть ся з двох частин, з котрих перша містить історію канонічного права (інститутів і джерел), друга — догматичний виклад, при чім автор обговорює право християнських церков і конфесій взагалі. Для староруського й новійшого православного канонічного права підручник особливо користний, і ми дуже його поручаємо, хоч автор в історії руського канонічного права визначаєть ся подекуди гінеркратизмом (де що в сім новім виданню він попустив — нпр. упустив фразу про непевність Ростиславової фундаційної грамоти — с. 227, пор. Курсъ I с. 318—9). М. Г.

В. И. Сергѣевичъ — Древности русскаго землевладѣнія, I—II (Журналъ мин. нар. проsv. 1900, IX, X с. 58—89, 225—273).

Під таким титулом подав звістний історик права дуже інтересні статі до історії володіння землею. Виходячи з пам'яток новгородських і московських, переважно XV—XVI в. він на підставі їх стараєть ся реконструувати староруське володінне землею. Основне теоретичне приготування, тонка аналіза, комбінаційні здібности, а при тім значна обережність в виводах надають сим його дослідям високий інтерес, а звичайна у нього прозорість і простота викладу — велику привабність. Натомість як кардинальну хибу його праці мушу піднести те, що в сих дослідях своїх він обмежив ся матеріялами новгородськими й московськими, поминувши білоруські й українські з тих самих часів; виключивши їх зовсім з круга своїх дослідів, він тим самим відібрав своїм дослідям половину вартости: його виводи про староруські відносини перше аніж можуть бути прийняті мусять бути перевірені на підставі матеріялів білоруських і українських і з ними координовані.

Перша статя названа „Своеземцы и крестьянскія общины“. Автор аналізує новгородські катастрові книги (т. зв. писцові книги) XV—XVI в. й шукає в них останків давнійших порядків з-перед московських часів. В т. зв. своеземцях, себто власниках земель (в противність поміщикам-державцям на ново розданих московським правительством землях), бачить він останок сього староруського володіння. Такими своеземцями виступають люде ріжних суспільних становищ, особи фізичні й правні (як монастирі), власники більші й зовсім дрібні — селяне, що самі обробляють свою землю; всі вони мають повні права власности на свої землі, й ніякої

ріжниці з сього й інших поглядів не можна помітити в володінню боярським, монастирським і селянським (с. 63—6); уже московське правительство потягнуло ріжницю між обов'язаним службою — боярським і оподаткованим — селянським володінням (67—8). Порівнюючи ці виводи з слідами старомосковських порядків, перед розвоєм системи держав (помістїй), автор і тут відкриває аналогічний лад, а з того виводить, що його треба прийняти „загально-руським“ (с. 68); обов'язок служби з землі був новиною (с. 76).

Опираючися на ті ж матеріялі, автор ставить питання: чи були власниками в давній Русі також держава і селянська громада? На ці два питання він дає дві різні відповіді. В Новгороді були державні землі безперечно (автор здогадується, що вони сформувалися з земель, які держава викувала тут з рук чужих бояр). Хоч се було явище специфічно новгородське, але автор ставить здогад, що й по інших землях, „за часів панування вічевого ладу“, де князі часто міняли ся, „могла бути нерухома власність, що давали ся князеві в уживання; але належала не князеві, а князівству“ (с. 74). Але се вивід зовсім теоретичний, ніяких натяків на існування таких земель, окрім княжих дворів, ми в джерелах не знаходимо, й існування таких маєтностей, окрім дворів, кажу, досить непевне (пор. мою Історію України-Русі III, с. 289 і далі). Заразом автор виступає против теорії про кардинальну ріжницю княжої влади в Суздальщині (характер патрімоніальний) і в давній Русі (державній) (с. 76).

Що до власності сільських громад, то автор, не знаходячи сліду її в новгородській катастрі, вважає її явищем пізнішим — наслідком оселення селян на землях московського в. князя (в Новгородській землі — конфіскованих боярщинах): „треба думати, що і в иншій Русі (поза Новгородом) власність сільських громад не належить до первісних явищ нашої історії“ (с. 81). Автор при тім сам відступає від погляда висловленого ним давніше (в I м. Юридических древностей). Се робить йому всяку честь як досліднику. Одначе його новий погляд висловлено більш категорично, ніж се треба було, на мій погляд зробити. Автор міг заперечувати існування в давній Русі громадської власності такої як у сучасній великоросійській „общині“, але не повинний був при тім полишати можливості існування прав селянських громад на певні землі (такі права могли творити ся попросту фактичними відносинами сусідства) — прав, що часом могли навіть зближати ся до того, що ми звемо громадською власністю.

Кінчить автор статю дуже інтересним здогадом, звідки узяв ся в Московській державі погляд про права держави на всі, принаймні — не зайняті землі? Автор виводить їх з впливу масових конфіскацій, пе-

реведених московським правительством, отже уважає явищем зовсім новим: „старинности перед-московські й московські однаково наші руські старинности, але вони дуже мало до себе подібні. Перед Москвою — своєземець-власник, в Москві переважний тип землеволодіння — залежний від правительства державець, котрого кожний крок потребує бути затвердженим правительством“.

В другій статі — „Деревня, дворъ, село“ — автор застановляє ся над формами володіння землею. Автор аналізує термін „деревня“ як „господарство“ (тут невикористаною, а може й незвiстною зiстаєть ся йому аналогія з нашим дворичем) і його відносини до двора (по дорозі (с. 230) підносить як цікаву прикмету — огороженість давніх ґрунтів), виказує різниці в великості деревні (с. 235); „село“ він уважає таку осаду, де сидів боярин (с. 254), але се рішучо противить ся літописному „селу смерда“ (під р. 1103 і 1111). Аналізуючи склад господарства він виступає против зближування „деревні“ з задругою (с. 237), але трактує сю аналогію за поверховно; ближше застановляє ся він над термінами „складники“ (толкуючи як: взяті в одну податкову одиницю господарства) і сябри (с. 247 і далі) й на сім полі переходить (с. 254 і далі) в критичний перегляд поглядів своїх попередників: дд. Лаппо-Данилевського, Єфименкової й Лучицького. Для нас тут найбільше інтересна полеміка про сябрів. Автор боронить погляди, що сябри — спільники володіння, в найзагальнішій значінню, й виступає против проб — надати їм яке спеціальне значінне (спільників звязаних родинними звязками і т. и.). Його аргументація промовляє до переконання, але треба пожалувати, що автор, застановляючи ся над значіннем сього терміна, упустив найдавніший текст про них — в посланні Климента, що кидає зовсім иньше свiтло на становище сябрів (людей, що сиділи на чужих землях, як ізгої — пор. Історію України-Руси т. III с. 337).

М. Грушевський.

А. Г. Тимофеевъ — Історія тѣлесныхъ наказаній въ русскомъ правѣ, Спб., 1897, ст. 227.

Свою — досить припізнену замітку про сю книжку подаю головно для того, аби остережи читачів, щоб не надіяли ся від неї чогось з історії українсько-руського права. Автор займаєть ся в ній правом Московської держави й Російського цiсарства. Про давню Русь говорить ся на трох сторонах (с. 52—4, див. ще на с. 131) о стiльки, що автор хоче ровязати питанне — чи дістала якусь спадщину що до кар на тілі Московська держава від давньої Русі; зів сторони присвячено праву Русько-литовської держави; і тим і сим автор очевидно сам ближше ніколи не займав ся, говорить побіжно, черпаючи часом з других рук.

Отже для української науки книжка зовсім нічого не приносить. Але для культурної історії взагалі і спеціально — для історії російської культури й виховання суспільности Російською державою книжка дуже інтерна: автор збирає масу фактів. Недавнє відновлення кари на тілі в Росії (1889) і протест, викликаний ним в суспільности, дає й певну публіцистичну пікантність книжці — автор скрізь акцентує її. *М. Г.*

Maryan Sokołowski — *Studia i szkice z dziejów sztuki i cywilizacji*. Tom I, Краків, 1899, ст. 531; з 47 ілюстраціями в тексті.

Збірка проф. Соколовського складається з 12 статей, друківаних по різних часописах і тісніше не звязаних межи собою. Для нас цікавіші будуть тільки три останні, що трактують про руську штуку. Взагалі проф. Соколовський уважається за Поляками за першого знавця й спеціаліста по руській штуці. Сей погляд треба одначе приймати з застереженням, бо коли серед ігноранції польської публіки в руській штуці уважаєся проф. Соколовського великим знавцем, то взагалі взявши, треба сконстатувати, що відомости його тут дуже не повні і часто перестарілі, як побачим зрештою низше.

Згадані статі друківані межи 1882—89 р. і передруківані зовсім без зміни. В статі: „*Byzancium i Rus'*“ з 1888 р. автор оповідає досить многословно історію упадку і перетворення старинної византийської штуки, починаючи з X в., себто від того часу, коли ся штука могла прийти на Русь. Се перенесення византийської штуки на Русь представляєся авторови так: З архітектури церковної византийським зістав ся тільки плян, а решта витворила ся під впливом кліматичних обставин і західнього впливу в самостійний стиль. Автор переходить тут деякі з старих київських церков, як Десятинну, Софійську, Лаврську, але дуже побіжно; — натякає і на церкви новгородські; згадує також про т. з. голосники. Здається, автор не знає підставових праць Лашкарьова і тим пояснюється непевність його відомостей.

Памятки різьби, по гадці автора, всі були привезені з Царгорода, або Салоники (чи знав автор різьблені плити михайлівські й лаврські?).

З малярства автор згадує про фрески на сходах і хорах Софійської катедрі й додає, що всі тогочасні церкви були ними цілком покриті. Сказано також про зміст софійських фресків. Але додати треба, що для історії руської штуки далеко важніші фрески Кирилівського монастиря, а про них автор зовсім навіть не згадує. З мозаїк згадано про мозаїки софійські і Михайлівського монастиря; про сі останні автор каже, що вони слабше виведені ніж софійські і як „характеристичне“ явище подає се, що на мозаїках михайлівських замість грецьких маємо

руські написи, подібно, як на заході грецькі написи стали замінити латинськими. Ця „характеристичність“ не повинна нікого дивувати, бо, як відомо, мозаїки софійського собора роблені грецькими майстрами, тому вони ліпші і мають грецькі написи, а мозаїки Михайлівського монастиря, по всякій правдоподібності, роблені руськими, місцевими майстрами, і тому вони гірше виведені і підписані по руськи.

Дальше говорить ся в статі про біла і дзвони і про золотництво, а то про нагрудні хрести, які були дуже розновсюднені і які „ціловано для посьвідчення кожного, хоч би з гори віроломного акту“. Се, правдоподібно, могло мати місце, але не було нічим спеціально руським, длячого отже автор се наводить в такім тоні, якби говорив про що характеристичне для Руси? Говорить ще автор про згадку монаха Теофія в трактаті про середньовічні техніки — „мабуть“ і про емалі руські, та про звістку Пляно Карпіні про руських золотників на службі у татарських ханів. По працях Кондакова про золотництво і емалії се все виглядає дуже архаїчно; вправді 1888 р. коли видана вперше ця стаття, не було ще праць Кондакова, але в 1892 вийшли його: Емалі колекції Звенигородского, а в 1896 Русские клады, отже друкуючи статтю вдруге 1899 вартоби було покористатись ними.

Про ткани і вишивки византийські автор говорить, що йшли вони через Київ на захід, що вишивки сі широко уживали ся до руських убрань, так, що византийський довіз не міг заспокоїти всіх потреб і вишивки византийські замінювано руськими, а на доказ оповідає, що сестра Мономаха Анна заложила школу шитя і правдоподібно й вишиваня для дівчат. А що автор сказав би, як би довідав ся, що ця звістка зовсім апокрифічна?

Врешті говорить автор про срібні гривни руські, переповідаючи теорію Усова.

Се був би, каже автор, материяльний вплив византийської культури на Русь, але далеко важнійший був вплив моральний, вплив византийського духа, склінного до абстракційних медитацій, який проявив ся в церковній руській літературі сього часу, а то великим числом апокріфів, що скоро розповсюднювали ся і перейшли у руську церковну штуку. Коли західна штука, як каже автор, з апокріфів приймала часті анекдотичну, себто ту що помагала до ліпшого зрозуміння якоїсь християнської правди, то руська штука взяла з апокріфів „виключно се, що було пересудом, вірою і мало характер зближений до догмату“ (sic!).

Безперечно, каже дальше автор, що тогочасна Польща була такою під впливом Византиї і то навіть більше ніж під впливом заходу, хоч і з другого боку видно було вплив заходу й на Русь і в житю церковнім і в штуці (автор згадує про цостійні (!!) зносини Ярославих

наступників з Римом, уставлене з поручення пап(!) свята перенесення мощей св. Миколая, а дальше про вплив романізму на руську архітектуру, як церкви полоцькі, смоленські, — чому не галицькі?). Згадавши коротенько про початок Володимира на Клязмі, автор копстатує знов вже в перших його будівлях XII в. нинішій вплив, що не мав ніякої звязи ані з византизмом, ані з романізмом: се вплив Азії, сходу; форми сі втворили з часом окремих російський стиль.

Друга з черги стаття має титул: *Vadania archeologiczne na Rusi galicyjskiej*. В сій статі іде мова про дві річі: а) археологічні розкопки в Галичи, і б) ікону св. Івана Хрестителя в Бучачи. Що до першого то автор оповідає коротко історію тих розкопок і їх результати, та доходить на підставі їх до ось яких висновків: церков Спаса рішучо будівля византійська, і то в повнім значеню слова; автор при тім звертає увагу на незвичайну форму абсид, з котрих середня заокруглена і з середини, і з надвору, а обидві бічні, як він се собі представляє, в середині кантовато витягі. Знайдений фрагмент камінної кольони спірально жолобкованой — се, мабуть, останок іконостасу. Матеріал до будови був такий, якого уживано більше у византійській архітектурі ніж у західній (?); останки зеленого античного порфіру, якого на Русі нема і який треба було спроваджувати зі сходу, і останки поливаних кафлів (котрі автор уважає останками орнаментациї стін) — се певні докази, що церков була дійсно у византійським стилю. Для порівняня автор пригадує церков в Овручи і церков Бориса і Гліба в Коложі коло Городна з тогож менче-більше часу, що й галицька церков. Так як церков Спаська була зовсім византійська, так знов пізнійша церков св. Пантелеймона, хоч оперта на византійським пляні, має безперечно великі признаки романізму.

Другу частину статі займає полеміка автора з п. Дзедушицьким з нагоди ікони Івана Хрестителя, найденої тим останнім у старій дзвіниці при церкві св. Миколая в Бучачи, фундованій Потоцким з XVII в. Сам автор ікони сеї не бачив і репродукцію її дістав аж пізнійше, значить по написаню статі, яку автор владив на підставі опису тогож Дзедушицького. Автор уважає його образом византійського типу — хоч не без західних додатків, Дзедушицький бачить в нім сліди впливу фльорентійської школи. Заповіджено в вступі, що з нагоди сеї ікони автор поговорить про малярство, очевидно руське, але окрім полеміки в сій частині статі сказано про малярство досить мало і при тім нічого нового.

Третя з черги стаття написана з нагоди ставропігійської вистави з р. 1888/9. В ній пише автор поперед усього про орнаменти, головню на підставі Буслаєва і Стасова, обговорюючи виставлені рукописні книги прикрашені мініатурами, дальше йде річ про малярство, про вироби золотничі, а вкінці говорить автор про ткани й вишивки (фелони, плаще-

ниці, воздухи, антиміси: плащениця з василиянського монастиря в Жовкві, плащениця Марії, жінки Стефана Баторія з Путни). Користаючись Філімоновим автор розрізняє вишивки руські від молдавських, яких багато можна ще тепер знайти по буковинських монастирях, а що Молдавія мала свого часу вплив на Русь, і сліди його мусіли зістатись в штуці, отже для прослідження сього впливу автор радить урядити також виставу в Чернівцях, щоб визискати для історії руської штуки те все, що має Буковина від Молдавії. *М. Г—а.*

П. Жуковичъ — Къ вопросу о виновности ексарха Никифора, председателя Брестскаго православнаго собора, въ турецкомъ шпіонствѣ (Христіанское Чтеніе 1899, III, 573—583).

Д. Жукович, користаючи з дневника сойму 1597 р., надрукованого в додатках до I т. „Петра Могилы“ С. Голубева, а далі з листа короля Сигизмунда III до турецького султана, знайденого в одній рукописи петерб. Публичної бібліотеки (його прилучено до статі в оригіналі — по латини і в російськїм перекладі), боронить ексарха Никифора від давнього польського обвинувачення в-шпіонстві. Одначе виводи — не геть то безперечні: в основі їх лежить отсеї сільйоїзм: коли король в своїм листі до султана не називає Никифора шпигом, а йно закидає замішанне релігійного спокою його підданих, та називає його приятелем козаків і підручником Москви, то значить і справді польський уряд не вважав сього ексарха за турецького шпига, а підперав таку чутку лише задля неслави православних, що противили ся унії і мали своїм проводирем на Берестейськїм сьборі згаданого Никифора. Але а рїогі можливий тут і иньший вивід: король не хотів назвати Никифора турецьким шпигом, аби не роздразнити проти себе султана і навмисне натякнув на зносини Никифора з козаками (з котрими тоді ворогував султан) і Москвою, аби обурити проти нього султана. *С. Г.*

С. О. Платоновъ — Очерки по исторіи смуты въ московскомъ государствѣ XVI—XVII в. (Записки историко-филологическаго факультета имп. С.-Петербургскаго Университета, часть LII), Спб., 1892, ст. VI+665, з картою.

Ся простора праця складаєть ся з пяти глав, що дають огляд внутрішнього стану Московської держави від половини XVI ст. до 1613 р. В деяких місцях студії автор обговорює й історію тих українських земель, що в тім часі належали до Москви, а то Сіверщини. В першій главі — про територію Московської держави, стараєть ся автор подати характеристику південних городів Сіверщини з боку політичного,

воєнного та торговельного. В початку XVI ст. здобуті від Литви сі міста ділили ся на дві групи: над Десною і над Сеймом; до першої належав Новгород С., Чернігів, Стародуб, до другої Путивль, Рильск; в XVI ст. найважнійшу роль грає, як оборонна кріпость, Путивль. Через Сіверу переходили дороги, що лучили Москву з Польщею і Київом; торговельний рух був доволі значний, особливо торгували коноплею, над ріками лупано „жорновий камінь“; край був багатий лісом і медом.

Ся характеристика української землі (ст. 87—8) вийшла у д. Платонова не повна, коротка і більш компліятивна, бо не оперта на властивім жерельнім матеріялі, лише на розвідках і статях. Що се була українська земля — про се ані згадки нема у сій праці.

Сіверські городи відограла важнійшу роль в 1604 р., пристаючи до Дмитрия, що в Сіверщини зробив собі операційну підставу (українські козаки також помагали Дмитрию). Народ проти воевод признавав царем Дмитрия, один лише Новгород С. обороняв ся завзяго. Прихильність Сіверян до Дмитрия поясняє автор мотивами економічно-суспільними.

Ся частина праці (ст. 253—263) інтересна і доволі докладно подана, хоч громадний показчик жерел (до кількох уступів одна нотка) не може нам дати повного довіря до поодиноких висказів та поглядів автора.

С. Т.

Изъ Украинской Старины — *La petite Russie d'autrefois*. Рисунки академикомъ С. И. Васильковскаго и Н. С. Самокиша. Пояснительный текстъ (російський і французький) про ф. Д. И. Эварницкаго. Спб., 4^о, ст. VIII+98+20 таблицъ в красках +1 рисунок.

Досі мабуть не було у нас так люксусового видання як се, котрого заголовок подали ми вище. Оцінка його з артистичного боку була вже подана в IX кн. Л. Н. Вістника 1900, сказавши правду, сильно перехвалена, між тут подамо кілька уваг про тексти д. Еварницького. Текст окрім вступу обіймає, відповідно до малюнків, історичні силуетки: про Сагайдачного, Б. Хмельницького, Кисіля, Гонту, Сковороду, зрештою самі типи та археологічні репродукції.

Перейдемо коротко перші. Про вступ нема що говорити — се фрази à la Величко. Літопись останнього чи не найбільш любе жерело історика д. Еварницького. Він йому так вірить, що поміж козацьких істориків зачисляє й Самуїла Зорку¹⁾. Для доказу про критичність автора доволі й сього. В характеристиці козаків стає автор на общерусским становищі і зове їх борцями за „русскую народность“, тому

¹⁾ До козацької культури зачисляє автор і Хроніку Юзефовича та дневник Осъвенціма!

стає в клопоті, коли приходиться говорити про похід Сагайдачного на Москву, і велить гетьманови снасти душу звісною перервою наступу на мурі Москви. Умова Сагайдачного з Володиславом перед походом на Москву — се чиста видумка автора. Признати цілу людність Київського, Брацлавського і Чернігівського воеводства козацькою — такого постуляту Сагайдачний ніколи не ставив. Ще цікавіше, що Польща ніби прийняла його. До апокріфів в значній мірі належить теж твір Сагайдачного про унію. Звідки знов узяв д. Еварницький звістку про те, що Сагайдачний повиганяв польських панів — годі дізнатись, а вже кульмінаційним пунктом сієї статі треба назвати ось які слова: „издавая отъ себя универсалы, подписывалъ ихъ „власною рукою“; автор думає, що „власна рука“ се те саме що „рука з властею“: Д. Еварницький уважає себе Українцем, а не знає найперших слів української мови. Не знати теж чому імя Конашевич зове він, проти всіх дотеперішніх істориків „отчеством“, коли се родинне імя, як се водить ся загально й нині межі дрібною українською шляхтою в Галичині. А чому у французькій транскрипції Сагайдачний виходить Sagaidatschny?

В статі про Хмельницького бажав автор теж охреслити сього гетьмана з московська, додавши йому „отчество“ Михайлович. Нехай нам д. автор подасть хоч один документ, де Хмельницький так назвав себе, то будемо йому дуже вдячні. В сій статі автору наче бажалось закрити перед очима читача найбільш видну та характерну діяльність Богдана Х—ого, бо переповівши причини повстання (на свій лад), він доводить до битви під Жовтими Водами і перескакує відразу до 1654 р. ніби то до апогея його діяльності. Але і в тім не здержав ся автор від фальшивостей, перекручувань та безкритичности. Чаплінському велить автор вкрасти жінку Богдана, хоч сей 1647 р. був удівцем. Після утечі веде його наперед на Січ, хоч властиво мусів він бути наперед між Татарами. Д. Еварницький, спеціаліст від битви під Жовтими Водами, начислює у Хмельницького лише 8.000 вояків, а у Поляків 30.000, хоч се як раз було на відвороті. Найбільше і найславніше діло Хмельницького, яке дало йому імя, то перехід України під „високу царську руку“. Але пощо входить в політичне сумління д. автора.

Для чого д. Е—ий після Хмельницького умістив Кисіля, сього ніяким способом зрозуміти не можемо. Видно, треба було й чортови свічки... Але мабуть не мав де автор побалакати про унію, отже вивів воеводу. Йому дуже хвалить ся, що держав ся православної віри, байдуже про се, що се був не гірший Поляк від Потоцького в національнім і політичнім розумінню. Для автора усе миле та любе, хоч би й підле, що тільки не уніятське. Бо щож таке унія? — се спосіб придуманий Гауїтами для ополячення, так немов би вельможі не пополячилися ще перед

унією. Кисіля обороняє автор, як може: він не був „зрадником“ ані супроти козацтва ані супроти Польщі, він не виступав проти козацтва, як проти стану, але ставив інтереси держави вище інтересів стану... добре, але як згодити з смм слова сього Кисіля, коли доносить про ворожнечу між козаками, що чекає їх ще тяжча доля: *co daј P. Boże takim wgroźkom felicem progressum, aby się o samą Afrykę oparły?*

З інших українських діячів виведений тут ще лише Гонта та Сковорода. Всі інші не знайшли мабуть прихильности у автора. В статі про Гонту автор знов оповідає найбільше про православну церкву, немов би Гонта мав її добро на оці. Зрештою оповідає автор уманську історію на основі записок Вероніки Кребс і розвідки д. Антоновича.

Біографія Сковороди написана теж за іншими; сього філософа вивиснено туг до-рівні Сократа, мабуть за високо.

Отже тільки всего про історичних діячів України, решта вже — се напів археологія, напів етнографія, з немалою фантазією. Єсть тут: полковник, хорунжий, писар, пушкар, вартовий, Січі і десять типів, козацьких, міщанських і селянських. В описах сих типів наші предки виходять якісь дуже некультурні та дикі. Хоч би й так у де-чим було, то мабуть цілй подібного видавництва по інших літературах дещо пнша. Пісні і записи з народніх уст записані так дико, що просто сором. Французький переклад дуже і дуже свободний. „Изъ украинской Старини“ — мабуть початок лише такої публікації, але воно добре було-б лише під тою умовою, як би його повів хто инший. О. Г.

A. Szelągowski — Układy królewicza Władysława i dysydentów z Gustawem Adolfem w r. 1632, Льв., 1898.

Праця ся оперта головно на архивальнім матеріялі, не приводженім у нотках, тому й не легкім до контролі. І властиво кажучи, се більш звід матеріялу, який вимагає ще основного перероблення. Про зміст сїєї розвідки говорить вже сам загаловок. Тут і там діткнув ся автор й українських православних, яких диссиденти бажали мати до помочи, вразу для вибору королем Густава Адольфа, опісля для вибореня для себе толеранції. Шведський посол звернув ся наперед (1631) до козаків і еднав їх для свого короля „опікуна греків і евангеликів“. Самі польські диссиденти під проводом Криштофа Радзивілла рішили злучити ся з православними і веюди в інструкциях на сойм поставлено бажання релігійної волі. Ся злука скоро одначе розбила ся. З сторони Поляків покладано надію на козаків, але сї не показували нічим охоти боротись за чужу справу. Зрештою Поляки боялись їх способу войовання; від Швеції до помочи

не прийшло, від коли Густав Адольф умер і всі шанси вибору перейшли на Володислава IV. С. Т.

Guépin, Don Alphonse — Un apôtre de l'union des églises au XVII-e siècle. Saint Josapat et église greco-slave en Pologne et en Russie, Париж і Пуате, 1897—98, I т. ст. (IV)+XLVIII+CLVIII+380+32+18, II т. 589.

Берестейська унія, хоч давна часом, зачіпає у своїх наслідках живі релігійні і національні питання нинішньої хвилі, так що холодний, безсторонний осуд сеї події для нас майже неможливий. Справа ся ще за сильно актуальна, щоб можна було її дискутувати *sine ira et studio*. До такого погляду приходить ся прийти читаючи зовсім противні собі погляди і вискази у польських і російських істориків унії. Тому з великою цікавістю забрали ся ми до читання книжки, котрої наголовок ми навели на горі, сподіючись, що автор, як чужинець, хоча католицький духовний, одначе не вмшаний у расово релігійну ненависть ворожих сторін, буде в силах глядіти на події із пташої перспективи холодно і безсторонно. Одначе ся надія нас завела; чому — побачимо.

Се вже друге видане сеї праці; перше вишло в 1874 р. Заки приступити до властивого предмету, подає автор аж потрійний вступ: *avant-propos*, *préface de la première édition* і *introduction*. На сїм видно різні впливи, під якими він стояв і які відбили ся й на самій праці.

Préface de la première édition подає гєнезу сього твору, над котрим д. Guépin працював 10 літ, огляд жерел і праць про сю тему. Вже тут впадає в очи велика прихильність автора до давної Польщі та дивне упередженє до Русинів, особливо „схизматиків“. Працю Гарасевича „*Annales ecclesiae ruthenae*“ він признає сторонничою, а автора називає заслїпленим ненавистю до Поляків і потайним схизматиком. Великі подяки, висипані на кінці звістному кс. Вал. Калїнці за поміч, повзляють догадувати ся, хто то на іспанського монаха так вплинув.

В тім самім дусї писана й *introduction*, що ставить собі метою подати коротку історію грецької церкви в Польщі до виступлення Йосафата. Головною виною упадку східної церкви автор вважає дозвіл сьвященникам женити ся. „Жонатий сьвященник тратить безпосередно цілу повагу і незалежність“ — кличе д. Guépin з емпазою. „По смерти Юрія II не було для Руси иншого спасення, як прилучене до Польщі“ (ст. LIII); „Казимир В. зайняв Русь як управнений спадкоємець і то на газив самих галицько-руських бояр“ (ст. LX). *Pacta conventa*, що забезпечували ріжновірцям деякі свободи автор називає небезпечними і нарікає, що Поляки

були за мягкі супротив еретиків і схизматиків. Козаки — се просто „bandits“ і „brigands“ і т. и. Се погляди, котрі ми дуже часто стрічаємо по польських „dzielkach ludowych“, але в книжці, що має претенсію на наукову працю, вони просто сьмішні. Тому автор повинен чути великий жаль до кс. Калінки, що той його так надув і зменьшив вартість „десятилітньої праці“. За неудачу унії д. Г. винить виключно Русинів і Москву, забуваючи, що головним противником унії була також і польська шляхта, побоючись, що добра церковні будуть лінше хоронені, та й духовенство стане більш незалежне. Польське правительство не хотіло признати уніятм рівноправности з католиками, надати їм прав, які їм з давна належали ся. Всякі упійнення пап Климента VIII, що будучи легатом у Польщі за Сикста V знав добре тамошні відносини — були без наслідків. Не схизматики, але нещирість польського уряду і польського католицького духовенства були причиною неудачі унії.

Не можемо поминути мовчки і разячих історичних похибок в сій передмові. Славяни мешкали — по думці автора — від найдавніших часів (*dès la plus haute antiquité*) на просторі між морем Балтійським, Адриятицьким, Балканом, м. Чорним, Ельбою і Доном. „Вони були перед V в. вже сильно схристиянізовані, одначе варвари, що залили басейн Дуная, спалили славянські церкви і відсунули їх від християнства і цивілізації (ст. XXXIII). Письмо глаголиця названа: „d'un mot slave, qui signifie ancien“ (ст. XXXIV). Данило коронований на короля 1246 р. (ст. LI). — Се все разом показує, що наколиб автор був сей вступ зовсім усунув, праця сама про себе значно скористала-б.

Зовсім иньшим духом віє в *avant-propos*, писаного для сього другого виданя. За 25 літ змінили ся обставини. Сангістичні Французи забули поволи „геройську“ Польщу, а франко-росийський альянс кинув їх в обійми Росії. Тут дорікає вже д. Guérin доволі недвозначно Полякам за те, що не з'уміли сповнити місії, яка їм припала — місії на-вернути схід до католицизма і тішити ся надією, що папа Лев XIII всієї приєднати Росию для унії і передасть їй се післанництво.

В тоні „Préface“ писана й ціла праця. Тенденційне величання великих заслуг суїтів коло ширеня просвіти на Руси і їх прихильности для добра руського народа, вороже упереджене против всего схизматичького пробиває ся в кожній стрічці. Через се невірні характеристики осіб: одні, нпр. Рутський або Потій змальовані дуже ідеально, другі, нпр. Смотрицький, Острожський — як найчорнішими красками. Про модерний постулат кожної житєписної монографії — психологічний аналіз особи і прагматичний вивід подій автор не має понятя. В критичних хвилях пояснює все як чудо. Таким чудом було навернене Йосафата до унії,

поворот Рутського від кальвінізму до католицизму й т. ин. Чи не ліпше, замість зводити все до „miracle“, пояснити першу подію впливом єзуїтів, особливо Фабриція і Грузевського на молодого, недосвідченого Кунцевича, впливом — який згадані патри мали на нього майже через ціле його жите, а другу впливом тогож самого ордена на Рутського в Празі і Вірцбургі. Взагалі автор дуже любить ся в оповіданю чудес, впр. про образ в церкві в Жировицях (ст. 141) й ин. (ст. 153 - 154, 142 ув.), і каже їх брати за історичну правду.

По при се годить ся запитати, що автор не ознайомлений зовсім з новішою літературою про сю справу. Такі праці, як Пелеша, Ліковського і т. ин. йому зовсім незвістні. За се залюбки цитує Ключицького, Нарушевича, Гарасевича, немов би то були остатні слова науки. Ми не могли дістати першого виданя праці автора, тому годі було порівняти о скільки се нове видане ріжнить ся від попереднього. Виносимо одначе вражінє, що автор не робив ніяких поправок або доповнень, лише казав працю просто перепечатати.

Як остаточний вислід нашої оцінки мусимо сказати, що висліди, до яких дійшов автор, зовсім не відповідають величезному вкладови праці, який д. Г. її присвятив. В деталях повело ся йому дещо нового видобути, але через ненаукове обробленє цілости книжка ся буде лиш матеріялом для будучого житєписця.

Др. М. Кордуба.

Wołyniak — O Bazylianach w Humanii (Przewodnik naukowo literacki, 1899).

По переду оповідає автор історію дідичів Уманя від 1609 р., себто Калиновских до 1732 і Потоцких до 1834, а далі переходить до обговорення унії на Україні, опираючись в головнім на „Историческій очеркъ унії въ Брацлавщинѣ“, при чім паде в ентузіязм для толеранції Польщі (головно мова іде про XVIII ст.). При історії самих василиян опираєть ся автор також на російських працях д. Сіцинського, Петрова й ин. За тимиж працями переходить він один монастир по однім, збираючи звістки про них, а вкінці оповідає широко про самих уманських василиян. З другої руки подає він звістки про богословські науки, ва те ся частина, що обговорює світські школи, може назватись вартісною. Переказана тут сама історія шкіл, шкільна система, яку ділить на три періоди: час до Комісії едукаційної, підчас неї і під Росією; тут опираєть ся автор на хроніці уманського монастиря. В першім періоді василиянські школи були копією єзуїтських. Після 1768 р. була перерва, аж у 1771 школу назад отворено. Другий період обіймає часи від 1774 до 1793 р. — звістні реформаційні змагання в Польщі, яким василияне тяжко піддавались, навіть тим реформам, що заводили обо-

вязкову церковно-славянську мову, не кажучи вже про польську, німецьку та французьку. Число учеників в тих часах стояло на 300—400. В третім періоді прийшла черга на московщення школи. В р. 1803 перейшла уманська школа під догляд виленського університета, а від 1818 до наукового округу в Харкові. В р. 1830 зачинено школу ніби задля холери і більш вона в руках василіян не віджила.

Праця д. Волиняка має множество біографічних дат для життя поодиноких визначних василіян, і в тім її позитивна вартість. С. Т.

Кієвській митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія С. Голубева, т. II, К., 1898 г., стор. VII+VI+524+12+4+498.

Западно-русская церковь при митр. Петрѣ Могилѣ (1633—1646), С. Голубева. (К. Старина, 1898, т. I—IV).

Давно заповіджений і нетерпеливо жданий спеціалістами другий том його монографії про Могилу появився — п'ятнадцять літ по виході першого. Вихід затягли не тільки великі розміри його, й побічні роботи, ведені тим часом автором, але й нещаслива пригода — огонь, що знищив приготовлену рукопись, і змусив автора розпочати роботу на ново. Автор надіється, що третій том так довго не дасть себе чекати — в добрий час!

Окрім повного видання своєї праці, зробленого коштом київського університета, автор надрукував ще другу главу з неї, в скороченню, без цитат, у Київській Старині під вище вписаним титулом; особно обговорювати сеї статі нам, розуміється, нема потреби, звернімося до головного видання.

Велика ся праця складається з двох частин: з студії і доданих до неї матеріалів. Автор ставить для себе метою докладно змалювати діяльність Петра Могили, яко митрополита київського, в звязку з з'явищами церковної і політичної історії того часу (с. VI). Відповідно сьому ш. автор і розглядає на тлі тогочасного політичного життя Польщі і церковного і суспільного життя України діяльність Петра Могили та характеризує його як діяча політичного і церковного.

Студія складається з п'яти глав. Перша глава (с. 1—59) говорить про відносини Могили до свого попередника по катедрі Ісаї Копинського і ченців київського Микольського монастиря. Питання се дуже широко і повно обговорив автор уже в першому томі своєї монографії і тепер увагу звертає на його через те, що сї факти мають важне значіння для характеристики Могили: їх дотикають ся всі письменники, хочаби начеркнути моральний образ Петра Могили, як критерія для сеї оцінки, а зачепила сї факти і критика, розбираючи і т. монографії Голубева, осо-

бливо такий російський учений як Голубінський, що не похвалив заміри автора виправдити Могилу в його відносинах до Копинського і уважав провиною Могили се, що він вийшов на митрополичу катедру за живого митрополита. От д. Голубев положив своїм обов'язком дещо знову сказати про відносини Могили до Копинського і ствердити попередній свій погляд на його в сім ділі, додавши деякі нові факти (звістка про замір Копинського втекти з деякими монахами в Московську Русь); хоч автор при тім і виказує дійсно мале наукове значінне доказів противників Могили, але похвалити Могили за його круті способи не можна і по всіх нових арґументах автора; як ні побільшувати значінне того факту, що для того часу Могила був дуже потрібним на митрополичім престолі яко добре навчений і здібний до широкої діяльності чоловік, все таки можна йому сказати літописними словами, що не слід йому було „наскакати на святительський сан“, хоч би й погляди Копинського на церковні відносини не були користні для руської церкви в ті часи.

Властива студія починаєть ся другою главою (с. 60—239), де дуже докладно оповідаєть ся боротьба за права православної церкви перед польським правительством за цілий час митрополитства Могили. Тут Могила з'являєть ся великим політичним борцем, дуже сміливим (заснованне висших шкіл навпаки декрету короля), повним глибокого зрозуміння потреб церкви і обставин політичного життя Польщі. Третя глава (с. 240—402) обговорює полемічну літературу того часу против уніятів і протестантів. Тут зазначають ся всі творці, які вийшли в світ за часів Могили, часом і не без його впливу і участі (як то: Екзегезис, Пятирикон, Літос і иньші); автор подає біографії письменників які щось писали на латиняп або протестантів, і тих Русинів (як Сакович, Дубович), які писали що небудь на православних; остатні письменники дають багацько материялу для характеристики церковного життя і всяких церковних звичаїв того часу, хоч вони не скрізь правдиві: історична критика повинна бути лопатою, котра відділить пшеницю від половини. В четвертій, меншій главі (с. 403—463) автор слідить діяльність Петра Могили коло відновлення київських церков; про се багацько вже писано і навіть сам автор дотикав ся того в иньших статях, але не вважаючи на се і ся глава має інтерес: автор звів до купи все, що хто коли писав про ті церкви, додає дещо нових звісток і поправляє помилки попередніх дослідників. В главі пятій і останній (с. 464—524) автор подає загальний парис непорядків у церковному житю за часів Могили і описує реформаторську діяльність Петра Могили; тут описано церковний устрій, церковний суд і адміністрацію, заходи Могили против непорядків у духовнім стані і боротьбу його за прерогативи своєї власти з патронатом і братствами. Се особливо цікава глава,

бо вводить нас у церковне жите того часу; для змальовання жита того часу, особливо непорядків церковного устрою, автор широко користується полемічною тогочасною літературою, особливо бере звістки з творів Саковича, Скуминовича й ин.

В своїй реформаторській діяльності Могила більше всього і головним чином дотикав ся духовного стану: звісно, що коли Могила хотів реформувати церковне жите, то повинен був, як і всякий реформатор, підняти на висшу ступінь моральности і освіти тих людей, що стояли на чолі і з'являлись його проводирями. Які болячки були в житю духовного стану тих часів і в устрою церковному, се добре бачили і попередні діячі — єпископи, наставлені патріархом Теофаном: вони і вказали, що треба робити для знищення того лиха (див. Совѣтованіе о благочестіи). Тому чимало мусить здивувати, що автор обмежив ся про діяльність адміністративну попередників Могилы коротенькою заміткою: „правда поставленныє патріархомъ Теофаномъ ієрархи прилагали старанія къ искорененію указанного зла (непорядків), но многого въ этомъ отношеніи сдѣлать не могли“ (с. 469). Але щож вони таки зробили? і що Могила? Нових засобів боротьби з непорядками він не вдумав (окрім того, що завів митрополитичих намісників і відновив кринос під назвою консисторії); він робив те, що робили й його попередники, тільки вів боротьбу ширше і виявив більшу енергію, бо були иньші історичні обставини, а при тім і треба сказати — він все вів до того, аби поширити єпископську власть і досягти найбільшого впливу її. Ся ідея архієрейської власти в церковних справах суперечила тогочасному церковному устрою України, як він склав ся в попереднійші часи, коли нарід лишив ся без висшої єрархії і кермуванне справами церковними повинні були взяти міряне, люди сьвітського стану; праця їх для церкви була дуже і дуже користна — з сим згоджує ся і автор; вони внесли в церковне жите „дух обновлення“, і вистраждали ті порядки, той устрій, який застав Могила на Україні; суспільність зжила ся з ним, і знести їх було дуже тяжко, просто неможливо. Попередники Могилы теж хотіли з разу запровадити в церковне жите ідею автократії єпископів і повернути по своїому церковний устрій, вироблений попередньою історією, і тільки з огляду на можливість народного бунту мусіли вирікти ся дечого з своїх плянів та стверджувати своєю властью старі порядки (див. в I т. с. 126—136). Отже ідею церковної автономії, хоч може не в такій великості, Могила перейняв від попередників, тільки переводив її сьмілійше і з більшою енергією, хоч більше всього виявляв свою власть над духовним станом, більше залежним від нього; нарід же мало і користувався з його реформи, та реформи його навіть і не мали на меті зробити вплив на нарід (хйба школами).

Взагалі дуже вражає те, що Могила в своїй діяльності не брав на увагу звичаїв народу, його поглядів на церковне жите, на церковний устрій, на ріжкі з'явища церковного-житя. Нпр. Могила дуже боров ся в двоженством сьвященників і хотів зовсім його вивести. Всі знали, що піп „во второе малженство вступивши“, перечить церковним канонам, але такі факти робились у всіх на очах; не тільки сьвященники, а й архієреї (Денис Збируйський і Леонтій Пельчицький), і навіть сам митрополит (Онисифор Дівочка) були двічі жонаті; коли в Немирові (Галицькому) піп Ілія став вдовцем, „в второе малженство вступил“, то парафіяне уважали се з'явищем звичайним (додатки ч. IV). І сам Могила, хоч сей звичай „всѣми силами искоренити“ хотів, все таки мусів погодити ся з сим звичаєм і не скинув з сану двоженця (с. 481), „злитовавшись над убозтвом і слезами його дітей“. Факти двоженства людей духовного стану мали місце і в пізнійші часи (XVIII в.) (див. Арх. Югозап. Рос. ч. I, т. IV, стор. 283). Очевидно, в поглядах народу на релігійне жите, в сїм разі на шлюб, було щось спеціальне, що може трохи не мирило з канонами (цікаву розвідку про погляд Українців на церковний шлюб дав О. Левицький, Київ. Стар. 1900 р., кн. 1), а Могила хотів круто повернути церковний устрій. У друге звертаємо увагу на те, що Могила в своїх реформаторських замірах не знайшов симпатій простого народу: ані тої консервативної партії, репрезентантом якої був Копинський, ані тієї партії, котра дуже працювала на користь церкві (за часів Сагайдачного нпр.); читача певно здивує такий контраст: як треба було „вигрунтовати“ з Михайлівського монастиря Кизоревича і посадити Ісаю Копинського, — з'являєть ся запорожський полковник Демян Гарбуз (1636) з козаками на підмогу Копинському; а як вороги напали на процесию, на чолі котрої був сам митрополит Могила (1637 р.), і зробила ся ціла січ, віхто не ратував Могили, і він в духовними сховав ся в церкві (с. 154).

Окрім Петра Могили д. Голубєв на протягу всеї студії говорить, часом дуже докладно і широко, про иньших тогочасних діячів, помічників Могили, додає нові звістки про ті або иньші з'явища тогочасної історії і поправляє помилки попередніх письменників.

Друга частина праці — се все документи, часом цілі літературні твори. Документи сї знайдені автором в ріжних архівах та бібліотеках (в Петербурві, Кніві, Львові, Кракові і ин.). Велика енергія і працювитість автора дивує читача; все показує, як щиро автор робив своє діло. Знайдені документи подають богацько нових звісток, кидають нове світло на деякі історичні з'явища. При тім ся друга частина — се не простий додаток до студії, а ціла серія маленьких студій; се залежить від способу автора: він не тільки друкує текст документу, але додає силу

заміток бібліографічних, географічних, історичних, аналізує зміст документа, показує, що нового він дає, вказує інші документи і звістки до тогож предмету, вказує літературу, поправляє помилки, ставить теми, котрі треба розроблювати далі. Через таку манєру автор частенько відхиляється в бік від предмету студії, але й сі його блукання користні для науки. Трапляється, правда, автору при тім давати дещо і зайве, нпр. великі витяги в першій частині з „Перспективи“, в цілості надрукованої в іншому виданю, виїмки з тих документів, котрі потім подано в додатках (с. 476, порівн. 320—402 й т. и.), але такі неконсенсвенції легко виправдати великістю книги.

Взагалі праця д. Голубева — дуже користна вкладка в науку: вона дає велику силу матеріалу, нового, науково обробленого, при тім дотикається епохи важної, про котру до тепер було мало звістно певного; кожний дослідник знайде тут багацько цікавого і нового для себе, і праця ся послужить вихідною точкою для дальших студій.

II.

А. Завьяловъ. — Къ исторіи отобранія церковныхъ имѣній при императрицѣ Екатеринѣ II (Христіанское Чтеніе, 1899).

Ся історично-канонічна розвідка має на меті оповісти, головним чином на підставі актів утвореної Катериною II комісії (акти сі винайдені автором в синодальнім архіві) історію реформи церковних маєтків, що вчинила ся комісія, й вияснити значінне її для церкви. А щоб для дослідника можливо ясною була ся справа, то історичний виклад подій, що почали ся в 1762 р., попереджує поясненне причин, які викликали сі події, та обставин, що їх приготували. Відповідно до такого завдання розвідка має такий зміст: Передмова й виказ головніших жерел. Гл. I: Початки церковно-маєткового права; субект церковного володіння (кн. II, 260—281), гл. II: Початки нерухомої власности руської церкви; обставини, наслідком яких зложили ся понятя про церковне майно. Історичні чинники, під впливом яких зростає зміст церковно-маєткового права (кн. III, 508—534). Гл. III: Витворенне системи маєткового права в руській церкві від часу уложеня Алексія до часів діяльности канцелярії синодального економічного правління (кн. VII, 39—66 і VIII, 229—254). Гл. IV: Обставини, що попередили утворенне „комісії о церковныхъ имѣніях“ за Катерини II, отворенне її, інструкція, наданне її; члени комісії й зверхня історія аж до закритя. Підготовленне церковно-маєткової реформи: опись духовних маєтностей, заходи коло знищення непорядків в сих маєтностях, з'організованне нової „колегії економії“ для управи духовними маєтностями, спеціальні поручення її (кн. IX,

466—500). Гл. V: Про штат св. Синоду, короткий начерк розвою цього питання в практиці, значіння реформи синодального штату в 1763 р. (кн. X, 572—608). Гл. VI: Бюджети єпархіяльної адміністрації. Раніші жерела доходів. Провідні принципи, положені в ґрунті реформи. Головніші прикмети реформи та її наслідки (кн. XI, 798—840). Гл. VII: Доходи монастирів. Заходи комісії в сій справі. Законодавство першої половини XVIII в. про монастирі, уставлене нормальних монастирських штатів, оцінка сих робіт і ближші їх наслідки. (кн. XII, 1001—1038).

Задля української історії показана стаття може мати загальний інтерес, о скільки питання про відібрання церковних маєтків зацікалює становище церков, монастирів і духовенства на Україні, прилученій до Росії. Що було ухвалено для сеї, то мало силу, з малими відмінами, й для тої. Однак можна зауважити, що в протязу сеї докладної студії рідко коли виступають які небудь характерні прикмети церковних відносин України під час діяльності комісії 1762 р. Ближче до неї стоять розділи, що доторкають минушости, а то: II та VI гл. Гл. IV досить приналежно містить в собі вказівку на досить характерну скаргу до комісії на синод єромонаха виленського монастиря Теофана Леонтовича, що мусів втікти в Польщі, оббивав пороги всяких високих осіб й урядів в Росії, дуже сміливо обвинувачував синод за недбалство про „Христову церкву“, що страждає в Польщі під утисками „римлян“, нарешті був засуджений на заслання в Долматів монастир Тобольської єпархії ¹⁾.

С. Г.

Александра Єфименко. — Котляревській въ исторической обстановкѣ. (Вѣстникъ Европы, 1900, III).

Авторка малює постать першого нашого національного поета на історичнім тлі Полтави і життя тогочасної України, коли упала українська автономія і національне почуття, коли висші верстви українського народу переходили в московське дворянство. Далше застановляє ся вона над тим, чому Котляревський не пійшов в сліди Канніста, Гнідича, Хераскова, хоть виховував ся в зросійщеній школі і заправляв ся в римованю сонетів і акростихів по рецептам Ломоносова. Що до генези його писань, то по думці автора спонукали Котляревського написати Єнеїду рідвянні і пасхальні вірші, загально звісні на Русі завдяки вандрівним дякам, котрих авторка уважає авторами тих віршів; виказує велику схожість тих віршів з Єнеїдою, особливо з огляду на гумористичне

¹⁾ Про сю справу див. в справозданню з праці проф. Іолубева в Бібліографії XXXIV т. Записок с. 26—7.

представлене та націоналізацію богів і святих. Соціальні погляди Котляревського вважає автор відгомном західних гуманних ідей, але в більшій мірі протестом против кривди, якої зазнавали кріпаки. Але як Енеїду знає автор вислідом віршів, так не знає ніякої звязи між Наталкою Полтавкою та Москалем Чарівником і вертепом та інтермедиями, а тверджене таке називає натягненим. Твори сі вважає автор витвором власного досвіду і великої любови до народу Котляревського, що ними хотів показати панам, які в простім народі криють ся благородні почування. Вкінці називає авторка Котляревського не лише першим українським поетом, але і першим етнографом, бо Наталка Полтавка і Москаль Чарівник се — по його думці — перші етнографічні збірники. *С. Гн.*

Н. В. Волковъ. — Къ исторіи русской комедіи. I. Зависимость „Ревизора“ Гоголя отъ комедіи Квитки „Пріѣзжій изъ-столицы“, Спб., 1899, стор. 64.

Як видно із сього титулу, д. Волков заповідає цілу серію праць із обсягу великоруської комедії. Насамперед взяв ся він перевірити питання, чи комедія Гоголя самостійна й оригінальна, а коли ні, то що служило поетови оригіналом та о скільки ним Гоголь користувався.

Гоголь свою комедію дуже часто перероблював, вміння, додавав від себе пояснення, нераз цілком ріжні, себто одним разом уважав свої особи зовсім реальними, другим разом давав їм символічне значіне. Коли в р. 1840 появилася комедія Квітки „Пріѣзжій изъ столицы“, побачила громада велику схожість між обома творами. Показуєть ся одначе, що Квітка написав свою комедію іще в р. 1827, значить скорше як Гоголь. Питання про залежність одної комедії від другої до сього часу майже ще ніхто рішучо не поставив. Літературні критики, майже в якимсь острахом, не старали ся дати відповіді на се питання. За значінням першовзора комедії Квітки вказував час написання її, тимчасом по стороні Гоголя ставав авторитет величчя, його мовчанка в тім часі, коли критики розбирали справу оригінальності двох комедій, а потім і те, що сам Гоголь називав свою комедію „оригінальною“. Одначе Волков у своїх дослідях дійшов до того, що Гоголь знав комедію Квітки, і свідомо нею користувався. „Пріѣзжій изъ столицы“ був в рр. 1827 і 28 в Петербурзі в цензурі, де Гоголь міг сю комедію прочитати, а потім міг її мати в часі своєї подорожи на Україну, де ся комедія була звістна в рукописи.

Вже зміст обох комедій вказує на схожість мотивів у обох поетів. Тільки Гоголь викинув любовну інтригу і такі особи з комедії Квітки, що були за поважні для комедії. Коли Квітка ідучи за взорами старих французьких комедій випроваджує добрі і злі типи, Гоголь сього не робить. Коли взагалі у Квітки акція і особи неприродні, натягнені, ска-

рикутуровані, то у Гоголя являють ся вони реальними на скрізь, розумість ся — також із незначною примішкою карикатурности.

Коли д. Волков порівняв перший начерк „Ревізора“ із комедією Квітки, показала ся схожість також у способі веденя діялогів, де перший начерк являєть ся нудним і монотонним, а де поволи росте розумінє осіб, і акція розвиваєть ся відповідно до вдачі дїєвої особи — Гоголь додає чим раз більше характеристичного.

Дальше порівнює Волков характери осіб. Тут Гоголь взяв всі комічні постаті з комедії Квітки, поважні полишивши на боці, а опісля із вдачі і тих осіб опустив те все, що подобало на фарсу, а додав ті риси, що характеризують провінціональну сферу. Цілком змінив він Хлестакова, і тим надав більше реальних підстав своїй комедії. Крім того знаходимо в обох комедиях багато висловів, зворотів, розмов схожих і таких самих в одній або другій комедії.

Що комедія Гоголя стоїть висше від нової комедії Квітки, се, на гадку аатора, становить ще один доказ її залежности. Бо Гоголь, видячи слабі сторони комедії Квітки, міг того всього уникнути, і як раз додати те все, що бракує у Квітки. Недостачу психологічної правдоподібности, артистичні і технічні браки — те все Гоголь міг усунути і створити містецький твір, яким вийшов „Ревізор“. І се не шкодить ані славі, ані памяти Гоголя.

Се вислід, до якого дійшов Волков, студіюючи і аналізуючи обі комедії. Студія написана ясно і проворо, що ще більше причиняєть ся до імовірности вислїду. Одначе одно мусимо сказати, що д. Волков замало підніє різниці між обома комедиями, розмірно до того, як зазначив їх схожість. Також д. Волков занадто може ігнорує вартість комедії Квітки „Прїїзжій изъ столицы“. Треба все памятати, що й комедія Квітки має деякі добрі сторони. Богато причинила ся до малої стійности його комедії громадянська діяльність Квітки, бо Квітка станув в своїй комедії агітатором для тих інституцій, задля яких він працював і своє жите посвятив. А найважнійше в неї такої єе, що та слаба комедія послужила перовзором для містецького твору Гоголя. *М. Гл.*

М. Комаровъ. — Къ біографіи А. П. Стороженка. (Кіевская Старина 1900, III, ст. 173—311).

Автор взиває оголошувати матеріали до жита і літературної діяльности Стороженка. Сам оголошує матеріали, які зістали по книгарі В. Білім, що кореспондував в Стороженком в справі українського літературного збірника. Матеріяли сї се „формулярный списокъ“, де говорить ся про його військову і цивільну службу, листи Стороженка до Білого, в яких можна пізнати, чому Стороженко перестав писати по українськи після виданя „Українських оповідань“ 1863 р., — зі страху перед інси-

нуаціями Каткова, а ще більше що по критиці в „Современнику“ на його „Оповіданя“ земляки не обстали за ним, а вихваляли Марка Вовчка. Автор оголошує 17 листів до Білого і байку: „Кури та собака“ (друковану ним уже перед тим в Л. п. вістнику 1898). ·С. Гн.

М. Дикаревъ — Замѣтки по исторіи народної ботаники (Этнографическое обозрѣніе 1899).

Статя М. Дикарева, остання надрукована робота його перед смертю, становила, як видно, тільки частину більшої праці. Пок. Дикарів задумував подати в ній поясненя назв кількох рослин і застановити ся над тим, в користь якої теорії промовляють назви, обряди, повірки і символи, звязані з тими рослинами. В тій праці опер ся він головно на етимольогії слів — і на мою думку, власне тим причинив ся до більшого затемнення справи, ніж до її виясненя. В отсій першій частині говорить він про мак. Наводить цитати з народніх пісень, в яких згадуєть ся мак,—маківка, маковий цвіт і т. и. прикладає до тих назв найріжнороднійші чужі слова, особливоже грецькі і наслідком того добачує в цілком простих і ясно зрозумілих піснях „символь материнства“, „символику зв'язної семьи“ і т. и. Як нестійний подібний метод, видно хочби з отсего: в багатьох колядках повтаряє ся часто припів „Святий вечер“. Незрозумілого нема в ньому зовсім нічого. Тимчасом автор по пояснює його так: „Припів „Святий Вечер“, $\epsilon\epsilon\rho\delta\varsigma \epsilon\sigma\pi\epsilon\rho\omicron\varsigma$, належить до богині вечірньої з'євзди Афродити, тому що й сама з'євзда називала ся $\epsilon\sigma\pi\epsilon\rho\omicron\varsigma$ “. Назву „Львів“, що приходить у піснях, поясняє так: „Город Львів означає також нічне небо, підвластне Перзефоні-Львиці ($\lambda\epsilon\omega\nu$) і Гекаті-Львиці ($\lambda\epsilon\alpha\iota\nu\alpha$), від якої імені названа апокрифічна „Леґенская земля“. В аслідок того город Львів стає еквівалентом билинного „Креста Леванидова“. У Головацького приходить місце в пісні: „А въ ней, а въ молоденький“ (а в неї, а в молоденької). Автор підбирає зараз до того грецькі слова: $A\omega\varsigma$ ($A\acute{\omega}\varsigma$, $'H\acute{\omega}\varsigma$) $N\acute{\epsilon}\eta$, $A\omega\varsigma N\epsilon\acute{\alpha}\nu\iota\varsigma$, $A\omega\varsigma N\acute{\epsilon}\eta$ і каже, що намісь попередніх слів повинні тут стояти: „Молодая Зоря, Молоденькая Зоря, Молодая Зоря“. „Рыхтарова Гануша“ в пісні у Головацького має бути те саме, що $\epsilon\rho\upsilon\theta\rho\rho\alpha\iota\alpha \delta\nu\alpha\sigma\sigma\alpha$; тимчасом рыхтар значить стілько в західних комітатах Угорської Руси, що у нас вийт, князь, на Буковині двірник, нім. Richter, Dorfrichter. Гануша значить те саме що Анна, Ганя, Гануся. Намісь того імені в иньших вариянтах тої самої пісні стоять Марися, Палагна і ин. Намісь „рыхтарова“ стоять також иньші слова: молоденька і т. и. Колиж ми возьмемо такий змінений текст пісні, то що тоді вістанеть ся з виводів автора? Як видно з сього, статя пок. Дикарева зовсім схиблена і подібним методом, як він, послугувати ся нині в фольклористиці зовсім не можна, бо з того може вийти хіба баламутство, але більше нічого.

В. Гнатюк.

I. Sznajder — Z kraju Huculów (Lud, 1899).

Автор статі — не фаховий етнограф, і тому зладив цілу працю більше по газетарськи, ніж по науковому. Говорить у ній про різні річі, які підпадали йому під увагу, не вичерпує одначе ні одної теми докладно. Наводить кілька переказів, згадує про домашні заняття Гуцулів, описує їх ношу, будинки, поживу, подає народній календар Гуцулів, а в ньому кілька колядок, вкінці говорить про родинні обряди: хрестини, весіле і похорони. Се все робить одначе так фрагментарно, що хто хотів би собі виробити погляд на Гуцулів на підставі його праці, не міг би сього вчинити, бо всі його виводи були би неповні, а через те дуже часто хибні. Жаль, що автор пишучи свою статю, не познайомив ся вперед із працями дра Р. Ф. Кайндля, з багатьох поглядів дуже добрими, пок. Ржегоржа, та „Гуцульщиною“ д. В. Шухевича, які були-б піддали йому неодну нову гадку і звернули увагу на неодну річ, якої він не запримітив. А ширша праця про Гуцулів була-б дуже пожадана для польських етнографів, бо усі дотеперішні польські праці з того поля не мають майже ніякої вартости. Найліпший ще з цілої праці народній календар, але й він не може рівнати ся з календарем Ржегоржа. В. Г.

Отчетъ Императорской публичной библиотеки за рік 1895, Спб., 1898.

В сїм річнику між новими здобутками бібліотеки описано кілька рукописей, що мають значіне для нашої історії:

I. Литовський Статут і Трибунал, переложені з польського язика комісією до зібраня українських прав: 1) Реєстр Статута великого княжества Литовського в чотирнайцятьох розділах, кілька в кождім розділі артикулів і о чім говорить ся в кождім артикулі. 2) Переклад Литовського Статута. 3) Трибунал великого князівства Литовського, даний на соймі варшавськїм 1585 року. 4) Реєстр для чотирнайцяти розділів Статута Литовського, де зібраний материял в параграфах по азбуці. При перекладі комісія дещо скоротила або додала відповідно до царського наказу.

II. Підручник церковного права, українського письма першої половини XVIII віка, початок рукописи затрачений, зачинає ся § 10-им 14-ою главою другої книги, де говорить ся про хореепископів; в 3 книзі мова про нижші духовні чини, в 4 про зібраня і постанови духовенства, в 5 про різні закони і правила, про обовязки, жите і поведженє духовенства, в 7 про монашество, 8 — остання зайнята літургікою.

III. В однім збірнику між иньшими статя: „Про початок заснованя города Полтави“; тут містять ся зізнаня полтавського уїзного суду на питаня катеринославського намісництва. Питаня були: 1) Коли засновано Полтаву? Хто її заснував? Чому так називає ся, які має привілеї? 2) Чи має герб і ким наданий? 3) На якім місци лежить?

IV. Власноручне письмо Іосафата Кунцевича, писане до якогось ігумена в Полоцька 1621 року.

V. Письмо М. Милорадовича до Миколи Стороженка, чернигівського губерньського маршалка дворянства, в котрім Милорадович, яко київський воєвний губернатор, просить Стороженка, аби зайняв ся справою вступлення вислужених офіцерів до українського козацького війська.

VI. Власноручний лист М. Гоголя до Константина Маркова з причини другого тому „Мертвих душ“, в відповідь на два письма Маркова до нього, що були друковані в „Материялах до біографії Гоголя“ Шенрока.

VII. Чотири рисунки в красках, виконані на наказ Стасова художником Котарбинским: а) Копія образка Словяннина з „Menologium Graecorum“, рукописи X віку, перехованої в Ватиканській бібліотеці. б) Копія з трех мініатур з рукописи XIV віку, що містить в собі переклад літописи Манасії: 1) крѣщеніе русѣ; 2) рускыи плѣнѣ же на кългары; 3) плѣн рускы; идѣ въ дрѣстрѣ).

VIII. В збірнику з XVIII віку між иньшими є виписи з київської історії, початок Великого Новгороду, події ва княження Рурика.

IX. В збірнику з XVIII віку між иньшим: 1) Житєпись Димитрія (м. ростовського). 2) Смиреннаго Димитрія, митрополита ростовскаго и ерославскаго. Написалъ сия в вечную окаяства моего ползу. Вем возходження мое но (sic; читай: на) исхожденіе; 4) Мова Димитрія Ростовського при вступленю на престіл в Ростові. 5) Тестамент Димитрія Ростовського.
С. Гн.

Труды Владимирской ученой архивной комиссії, книга I, Володимир (на Клязмі), 1899, ст. 172+48+34+26+22 рисунки.

Перший том сеї нової публікації містить на чолї одну статю, що може заінтересувати своїм титулом українського читача: Св. Симонъ еп. Владимирскій и Суздальскій, нап. архиеп. володимирскій Сергій; але зміст сеї статі обмежуєть ся тим, що автор доводить істнованне двох Симонів, єпископів суздальських: оден був при кінці XI і в XII в., другий в XIII — звістний автор посланія до Полікарпа; головним доводом служать мощі Симона в Володимирі — їх автор уважає мощами Симона XIII в., тим часом як київські мають бути мощами Симона XI в.; по за тим опираєть ся він на пізнійшу традицію.

Завначуємо надруковане тут житє Евфросинії суздальської, доньки Михайла Чернигівського, з мініятурами XVII в. (Татари, що замучують Михайла, представлені в видї Поляків). В відділі Хроніки подано частину з реферата ак. Кондакова про задачі науки староруської штуки — про суздальську архитектуру, з фототипіями.
М. Г.

Енциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и М. А. Ефронъ, томи XXVII, полутоми 53 й 54, XXVIII, пол. 53 й 56. Розавенъ, Рясское, С—Сахаронъ. Сиб. 1899—1900, ст. 352 і 496.¹⁾

Занотуємо передовсім найбільш повно оброблені чи цікаві статі: змісту географічно-статистичного — Ромны (53), Рильскъ (53), Рѣчица (54) — статі сї написано докладно, хоч в деякими ріжницями в пляні поодиноких статей; статі по історії: Романчукъ, Романы — князья, Ростиславы, Румянцевъ, Русская Правда (53), Сагайдачный, Самусь, Самайловичъ, Сарматы (56); по історії літератури, етнографії й фольклору: Рубаль, Русалка, Русины, Русская пѣсня (53), Садко, Сани, Сауръ (56).

Треба знов повторити — про брак одности між географічними статями, написаними ріжними авторами — АФС й Н. К.; не можна вважати докладними: вказівку бібліографічну на книжку Курилова про Ромни (53, с. 84) і безпідставну (ніякої вказівки на се нема) гадку про істнованє Рильска, яко головного центра Сіверян, ще в IX в. (53, с. 443).

Сї томи багаті біографіями давніх руських князів: князям Романам й Ростиславам присвячено дві спільні статі; окремо обговорено лише жите й діяльність Ростислава Мстиславича (53, с. 129): здасть ся, що в усякім разі кн. Роман галицький не менше заслугував окремої статі. Бібліографічні вказівки досить припадкові — наприклад для всіх Романів є лише вказівки на працю Андрияшева і на начерк історії Смоленська Писарева (праця Голубовського про Смоленську землю невідома й автору спеціальної статі про кн. Ростислава Мстиславича); на Ростиславів, в спільнім огляді, приходиться ся лише одна згадка про статю Палаузова, присвячену Р. Михайловичу. Статі про князів написано не однаково старанно, і в однім місці автор наводить, ніби слова літописця, уривок з Татищева, не зазначивши сього.

В статях: Русская драма і Р. пісня (53) українська драма й пісня обговорені коротко і поверхово, незанотовано збірника пісень в Трудахъ Экспедиції Чубинського і зроблено хибну вказівку що до збірника Ходаковського. В огляді образів Ріпіна не занотовано його Запорожців (пол. 54). В статі про Рюрика зовсім нема нічого про погляди на нього антинорманістів. Занадто малі обсягом статі: Самко, Самовидецъ, Саціги (56), перша в них цілком не має вказівок на наукову літературу, подібно як і більша трохи статя про Самуся. *О. Г—ий.*

¹⁾ Статі під загальною назвою „Россія” займають с. 1—420 в полут. 54 й с. 421—874 в полут. 55, вони вийшли осібно й будуть обговорені окремо.

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

- Часописи за р. 1899: Вѣстникъ Европы
 Русская Мысль
 Русское Богатство
 Книжки Недѣли
 Русскій Вѣстникъ
 Жизнь
 Научное Обзорѣніе
 Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія
 Ученыя Записки Казанскаго Университета
 Ученыя Записки Юрьевскаго Университета
 Варшавскія Университетскія извѣстія
 Христіанское Чтеніе
 Православный Собесѣдникъ
 Руководство для сельскихъ пастырей
 Литовскія Епархіальныя Вѣдомости
 Минскія Епархіальныя Вѣдомости
 Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости
 Археологическія извѣстія и замѣтки
 Чтенія въ Общ. Исторіи и Древностей Россійскихъ
 Историческій Вѣстникъ
 Русская Старина
 Византійскій временникъ
 Извѣстія отд. русс. языка и слов. Имп. Акад. Наукъ
 Русскій Филологическій Вѣстникъ
 Этнографическое Обзорѣніе
 Живая Старина
 Ateneum
 Biblioteka warszawska
 Przewodnik naukowy i literacki
 Przegląd powszechny
 Przegląd polski
 Kwartalnik historyczny
 Wisła
 Lud
 Archiv für slavische Philologie

А. Спицынъ — Разселеніе древнерусскихъ племенъ по археологическимъ даннымъ, 1899.

Н. И. Загоскинъ — Исторія права русскаго народа. Лекціи и изслѣдованія по исторіи русскаго права, т. I, 1899.

- М. Ф. Владимирскій-Будановъ — Обзоръ исторіи рус. права, 1900.
- М. А. Яснскій — Лекціи по вѣдѣній исторіи русскаго права. Выпускъ I, 1898.
- Н. Суворовъ — Учебникъ церковнаго права, 1898.
- В. И. Сергѣевичъ — Древности русскаго землевладѣнія, 1900.
- А. Г. Тимофеевъ — Исторія тѣлесныхъ наказаній въ русскомъ правѣ, 1897.
- М. Sokołowski — Studya i szkice z dziejów sztuki i cywilizacyi, 1899.
- П. Жуковичъ — Къ вопросу о виновности екаарха Никифора въ турецкомъ шпіонствѣ, 1899.
- С. О. Платоновъ — Очерки по исторіи смуты въ московскомъ государствѣ. XVI—XVII в., 1898.
- Изъ Украинской Старины. Рисунки С. И. Васильковскаго и Н. С. Самокиша. Текстъ проф. Д. И. Эварницкаго, 1900.
- А. Szelągowski — Układy królewicza Władysława i dysydentów z Gustawem Adolfem w r. 1632, 1898.
- Guépin, Dom Alphonse — Un apotre de l'union des églises au XVII-e siècle, I—II, 1897—98.
- Wołyniak — O Bazylianach w Humanu, 1899.
- С. Голубевъ — Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники, II, 1898.
- Западно-русская церковь при митр. П. Могилѣ, 1898.
- А. Завьяловъ — Къ исторіи отобранія церковныхъ имѣній при императрицѣ Екатерины II, 1899.
- А. Ефименко — Котляревскій въ исторической обстановкѣ, 1900.
- Н. В. Волковъ — Къ исторіи русской комедіи. I. Зависимость „Ревизора“ Гоголя отъ комедіи Квитки „Пріѣзжіи изъ столицы“, 1899.
- М. Комаровъ — Къ біографіи А. П. Стороженка, 1900.
- М. Дикаревъ — Запѣтки по исторіи народной ботаники, 1899.
- I. Sznajder — Z kraju Husulów, 1899.
- Отчетъ Императорской публичной бібліотеки за рік 1895, 1898.
- Труды Владимирской ученой архивной комиссіи, кн. I, 1899.
- Ф. А. Брокгаузъ и М. А. Ефронъ — Энциклопедическій словарь, т. XXVII й XXVIII, 1899—1900.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvińskij 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Hylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevskyj's. Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanč“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskij 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickýj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskýj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bitischrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von ** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotos“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskýj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickýj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuanischen Chronik, von M. Hruševskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV- u. XVI Jahrhundert., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovskýj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševskýj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskýj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyčkyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckýj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verhannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskýj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckýj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckýj, mitgeth. von S. Tomašivskýj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskýj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskýj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Knaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskýj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh, mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinskij 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. I. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševskyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovskij (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskyj 1—138; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre, vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in der J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskij 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen An siedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskij 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Sevčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskij. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Cechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnyca bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskij, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševskij, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jahr. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheilung, von S. Rudnyčkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskij, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyčkyj, 1—76. Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volksposie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichnis des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Sevčenko Gesellschaft (B. XXVII—XXXI), 1—9.

НБ ПНУС

249177

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskýj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Fortsetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba—III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševskýj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgelegten Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in den slavischen Sprachen, von A. Barvinskyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwicklung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedes vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovskyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem auf apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenskyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der *Αγίαθρησις* (1599)? von Dr. C. Studynskyj, 1—20; Jakob Gavatovič (Gavat), Verfasser frühesten ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hruševskýj S. 1—4; 2. *Das Karpatoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halicz (mit Abbildungen), von M. Hruševskýj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskyj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneč, 1—20; 3. *Das Karpatoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba; III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichnis des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Поодинокі томи „Записок“ (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVIII, XXXIX) коштують 3 корони, т. XXIII—IV 5 кор., т. XXXI—II і XXXV—VI по 6 кор., комплет I—XX т. продаєть ся по 48 кор.; X річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVIII, XXXIX) der Mittheilungen 3 Kronen., B. XXIII—IV 5 Kr., B. XXXI—II u. XXXV—VI à 6 Kr. B-de I—XX komplet kosten 48 Kr., X Jahrgang kostet 12 Kr.

Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševskij. bis jetzt erschienen Bde I—XXXIX (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publications der Sectionen und Commissionen der Ševčenko-Gesellschaft:

A. Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:

1. Vier Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoj sekcyi) enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XI I Jahr., III - IV bis zum J. 1340). Preis I u. II B. à 4 Kr., III u IV B. 5 Kr.
2. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
3. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XX.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 3 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcyi), enthaltend: Bd. I. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskij (erster Theil), Preis 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Litteratur, von Michael Dragomanow (erster Theil). Preis à 4 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 7 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—V erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyc. Preis jeder Abtheilung 2 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66; Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565; Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg (im J. 1564—5); Bd. IV. (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Litteratur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. I. Preis 4 Kr., Bd. II, 5 Kronen.
3. Kotljarevskij, Die travestirte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publizirt:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 9 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—IX à 3 Kronen, Bd. V u VI à 4 Kr (Aus dem Inhalt: Weihnachtsfest am Kuban; Galizische Volksmärchen; Galizische Leiermänner, ihre Lieder, ihr Jargon; Beiträge zur Ethnographie der ungarischen Ruthenen; Legenden, Märchen, Fabeln, Novellen und Sagen der ungarischen Ruthenen; Volksüberlieferungen über die Czarenkrönung; Der Volksglaube in Ostgalizien; Sammlung der Volksanekdoten; Sammlung der Volksnovellen).
2. Beiträge zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobruža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen. Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine).

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben. Bis jetzt erschien N. 1—4 ukrainisch und deutsch.

НБ ПНУС

249177